

Alexandru MADGEARU

ORIGINEA MEDIEVALĂ A FOCARELOR DE CONFLICT DIN PENINSULA BALCANICĂ

CORINT

Alexandru Madgearu

ORIGINEA MEDIEVALĂ
A FOCARELOR DE CONFLICT
DIN PENINSULA BALCANICĂ

Redactor:
Amalia Segărceanu

Coperta:
Walter Riess

Tehnoredactare computerizată:
Jora Grecea

Toate drepturile asupra acestei lucrări
sunt rezervate Editurii CORINT

ISBN: 973-653-191-0

ALEXANDRU MADGEARU

Cercetător științific principal
Institutul pentru Studii Politice
de Apărare și Istorie Militară

ORIGINEA MEDIEVALĂ A FOCARELOR DE CONFLICT DIN PENINSULA BALCANICĂ

București, 2001

„În mintea propovăduitorilor de cuceriri, doritorilor de țarate, de imperii, trăiește Evul Mediu, ale cărui amintiri, venind dintr-o lume cu totul specială, absolut deosebită de cea de astăzi, se prefac în drepturi imprescriptibile, care se exclud de la o națiune la alta și întrețin neîmpăcate dușmăanii. Acest Ev Mediu trebuie să-l cunoaștem deci pentru a ne explica regretabilele fenomene de istorie contemporană pe care el e în stare încă a le provoca.”

Nicolae Iorga,
*Sârbi, bulgari și români
în Peninsula Balcanică în Evul Mediu* [1915], în
Studii asupra Evului Mediu românesc,
București. 1984.

INTRODUCERE

În 1914, Nicolae Iorga publica la Paris „Note ale unui istoric referitoare la evenimentele din Balcani”¹, adică la cele două războaie balcanice din 1912 și 1913, care au constituit o avan-premieră la Primul Război Mondial. Multe dintre aceste pagini rămân exemplare pentru concepția istoricului și omului politic Nicolae Iorga. Nu este vorba, așa cum s-ar putea crede, de o indicare explicită a cauzelor imediate care au condus la conflictele balcanice. Nu, în această carte sunt cuprinse mai multe studii care evidențiază o seamă de trăsături ale istoriei Peninsulei Balcanice în epoca bizantină, socotite edificatoare pentru înțelegerea prezentului. Prezentul lui Iorga nu era foarte diferit de cel al nostru, dacă ne gândim la multiplele conflicte, reale sau potențiale, care pun în pericol securitatea Europei de Sud-Est. Iorga scria într-un moment când se părea că s-a instaurat pacea, adică imediat după Tratatul de Pace de la București, din 10 august 1913, când România a arbitrat rezolvarea stărilor conflictuale din Peninsula Balcanică. Cartea sa explica motivele profunde ale războaielor balcanice și justifica prin istorie soluțiile păcii. Focarele de conflict au renăscut însă, chiar în anul următor, și există, în alte forme, și în prezent. Tocmai de aceea, îndrăznim să începem cartea noastră reproducând un fragment mai larg din prefața lui Iorga:

---

¹ N. Iorga, *Notes d'un historien relatives aux événements des Balkans*, republicat în Iorga 1939: 1–48. (Pentru toate notele de subsol din acest volum, vezi indicațiile bibliografice de la sfârșit.)

(Conferința de pace de la București) „a trebuit să se ocupe, în cursul negocierilor, de toate problemele ridicate de ultimele schimbări. Și anume: de tradiția bulgară și sârbă care tinde către Constantinopol, de nevoia sârbilor de a atinge Marea Adriatică, de tendința muntenegrenilor de a forma împreună cu elementele slave și albaneze un stat mai mare, de aspirațiile manifestate de albanezi, care doresc statul lor național, de dorința românilor din Pind de a conserva identitatea lor etnică, de visul grecesc al unui Bizanț reînviat în toată întinderea sa. Mai departe, de cealaltă parte a Dunării și Adriaticii: nostalgia italiană a colonizării pe litoralul balcanic al acestei mări, voința Austriei de a-și conserva supremația în Balcani ca și în Carpați, speranțele rușilor de a rămâne protectorii fraților slavi mai mici și, în fine, prezența României în Dobrogea și a elementului românesc pe malul drept al Dunării. Spectatorul poate fi impresionat de zgomotul anonim al demonstrațiilor populare, de strigătele pătimașe ale patrioților fanatici, de speculațiile ziarelor de senzație. Va câștiga consultând istoria, care îi va arăta că situații asemănătoare s-au mai petrecut și că ele au fost rezolvate într-un sens care va fi probabil cel care se va impune și de această dată” (adică după tratatul din 1913)².

Multe dintre cele de mai sus s-au împlinit mai târziu, sau rămân valabile și azi. *Actualele focare de conflict din Peninsula Balcanică au cauze mai profunde, care constituie permanențe ale istoriei acestei regiuni.*

Credem că înțelegerea și eventuala rezolvare a stărilor conflictuale din Peninsula Balcanică necesită luarea în calcul a învățămintelor care pot fi trase din cunoașterea trecutului acestei regiuni. Fapte din trecutul recent își găsesc analogii în istoria mai veche a acestui spațiu, uneori până la identitate. Ceea ce la prima vedere ar părea doar rezultatul unei situații

---

² Ibidem: 1.

de moment se dovedește a fi consecința unei evoluții istorice îndelungate. Iată un exemplu printre altele posibile. La începutul acestui secol, un învățat sârb (la a cărui operă ne vom referi și mai jos) scria astfel despre Kosovo: „Se poate spune că în nici o altă regiune a globului nesiguranța persoanelor și a bunurilor nu a fost atât de mare, de-a lungul veacurilor, ca în Kosovo și Metohija. Albanezii, lipsiți de conștiință națională și de orice organizare, nu erau legați de nici un interes comun. Fiecare om trăia pentru sine, devenind tâlhar. Dacă nu-l respectai, te omora, după cum și el putea fi omorât de adversarul său cu prima ocazie. Doar această teamă reciprocă a putut face să dureze societatea anarhică albaneză din Kosovo și Metohija”³. Desigur, punctul de vedere nu este unul obiectiv, căci este exprimat de un sârb. Chiar așa, se poate reține ideea că prin cunoașterea unor fapte ale trecutului se pot evita sau preveni unele situații conflictuale din prezent.

Multe evenimente istorice semnificative pentru geneza actualelor stări conflictuale aparțin istoriei moderne și contemporane. Bunăoară, cele două războaie balcanice și Primul Război Mondial au contribuit decisiv la nașterea actualelor focare de conflict din Peninsula Balcanică, deoarece din aceste războaie au rezultat frontierele care au creat tensiuni între noile state. Alte cauze ale focarelor de conflict pot fi căutate în perioade istorice mai vechi. Este ceea ce vom urmări în lucrarea de față.

Definirea spațiului pe care îl studiem este doar în aparență simplă. Termenul strict geografic „Peninsula Balcanică” este o creație relativ recentă. El apare prima oară la geograful german Adolph Zeune, în 1808. Termenul nu este suficient de exact, fiindcă se referă la o formă de relief care acoperă doar

---

³ Cvijić 1918: 151–152.

o mică parte din suprafața peninsulei, și care este un masiv muntos de importanță secundară în raport cu Rodopii, Pindul sau Alpii Dinarici⁴. Cea mai potrivită și obiectivă denumire geografică este „Europa de Sud-Est”. Această noțiune este și mai cuprinzătoare, deoarece include și România⁵. Totuși, în această lucrare vom utiliza denumirea „Peninsula Balcanică”, din cauza încărcăturii semantice extrageografice pe care o are acest termen și, de asemenea, pentru că focarele de conflict pe care le studiem sunt localizate doar la sud de Dunăre.

Fiind o carte de istorie și de geopolitică, lucrarea noastră are în vedere conotațiile culturale și politice ale *balcanismului*, care s-ar putea defini ca o permanentă stare de conflict rece sau cald între statele vecine care își dispută teritorii cu populație amestecată. Cineva remarcă recent că sintagma „Europa de Sud-Est” este folosită în context politic în legătură cu aspirația către stabilitate și valori europene, în contrast cu termenul „Balcani”, asociat stărilor conflictuale⁶. În anii '50 s-a ajuns să se afirme că Grecia nu aparține spațiului balcanic, ci celui mediteranean, fiindcă ea este un cap de pod al Occidentului în estul Europei⁷. Autorul acestei afirmații, Robert Lee Wolff, a fost un mare medievist american, care a publicat în 1956 și o sinteză de istorie a Europei de Sud-Est, focalizată pe perioada contemporană. În timpul celui de Al Doilea Război Mondial, el fusese șeful secției de cercetare pentru Balcani a

⁴ Cvijić 1918: 2–3. Vezi și considerațiile lui Papacostea 1943: III–IV.

⁵ C. C. Giurescu, *România, stat al ariei balcanice?*, în Idem, *Probleme controversate în istoriografia română*, București, 1977: 76–79. Ca spațiu unitar care înglobează și România, ideea de „Europa de Sud-Est” a fost teoretizată de Nicolae Iorga. Vezi Pippidi 1999: 103–104.

⁶ A. Drace-Francis, *The Prehistory of a Neologism: “South-Eastern Europe”, “Balkanologie”*, Paris, 3, 1999, 2: 127. Autorul arată că termenul a fost introdus pentru prima oară în studiile istorico-lingvistice de către filologul sloven B. Kopitar (1813).

⁷ R. L. Wolff, *The Balkans in our Time*, Cambridge (Mass.), 1956: 8.

serviciului de informații OSS. Opinia sa asupra cuprinsului spațiului balcanic (România, Bulgaria, Iugoslavia, Albania, dar fără Grecia și Turcia) este în mod evident politizată, dar semnificativă pentru modul în care este perceput balcanismul. În mod aprioric, el nu este considerat compatibil cu valorile occidentale. Wolff greșește însă și din punct de vedere geografic, și din punct de vedere istoric.

Există două criterii de definire a spațiului balcanic. Unul ține de geografia fizică și este bazat pe formele de relief și pe cursurile de apă. Al doilea este de natură culturală și ține seama de evoluția istorică a fiecărui teritoriu examinat.

Geografii au purtat discuții îndelungate în privința delimitării Peninsulei Balcanice. Unii istorici și geografi o extind și la nord de Dunăre, incluzând Muntenia, Moldova, ba chiar și Transilvania și Ungaria în spațiul balcanic⁸. Se pare că opinia cea mai întemeiată îi aparține celui care a fost, probabil, cel mai mare specialist în geografia fizică și umană a acestui spațiu, geograful sârb Jovan Cvijić: hotarul de nord al peninsulei este situat pe Dunăre și pe Sava; în nord-vest, peninsula este delimitată de râul Soča (Isonzo)⁹. Alt savant de origine sârbă, Traian Stoianovich, a publicat după o jumătate de secol o altă carte de referință pentru înțelegerea lumii balcanice. Format la școala marelui istoric Fernand Braudel, Stoianovich a reușit să ofere o viziune panoramică a lumii balcanice, la care concură istoria economică, istoria culturii, antropologia culturală și fizică, geografia istorică. În această operă fundamentală a balcanisticii, Stoianovich optează, la rândul său, pentru amplasarea limitei nordice a spațiului balcanic pe Sava și pe Dunăre, admitând însă că această zonă a fost depășită de unele culturi balcanice, care s-au situat la interferența cu

⁸ De exemplu: Stavrianos 1959: 2; F. W. Carter, *Introduction to the Balkan Scene*, în Carter 1977: 1–24.

⁹ Cvijić 1918: 6–7.

spațiile de stepă. De aceea, el se ocupă și de România în cartea sa¹⁰.

În orice caz, este clar că Peninsula Balcanică este o punte între Europa și Asia, între Occident și Orient, cu tot binele și cu tot răul care decurg din această poziție ambiguă.

Prin urmare, statele actuale care fac parte din spațiul pe care îl studiem sunt (în ordine alfabetică): Albania, Bosnia, Bulgaria, Croația, Grecia, Iugoslavia, Macedonia (FYROM), Turcia (partea europeană). Slovenia nu aparține Peninsulei Balcanice, dacă aplicăm definiția lui Cvijić. (Doar circa o treime din teritoriul său se află la sud de limita amintită mai sus).

Slovenia este exclusă din Peninsula Balcanică mai ales din punct de vedere cultural, căci ea face parte din spațiul Europei Centrale de expresie culturală și lingvistică germană. Încă de timpuriu, slovenii au fost integrați lumii occidentale. Ei au fost creștinați în secolele VII–IX prin misiuni pornite de la Aquileea și din Bavaria. Stăpânită inițial de avari, Slovenia de azi sau Carinthia a fost cucerită de statul franc în 788, și a ajuns sub jurisdicția arhiepiscopatului de Salzburg¹¹. Din punct de vedere cultural și politic, Slovenia a rămas timp de peste un mileniu în spațiul germanic, până ce a fost inclusă în federația iugoslavă (1920–1991).

România face și nu face parte, în același timp, din Peninsula Balcanică. Din punct de vedere strict geografic, teritoriul de la nord de Dunăre este în afara acestei peninsule. Doar Dobrogea este o prelungire a spațiului balcanic, sau, mai bine zis, este un fel de istm care unește această peninsulă de spațiul nord-pontic. Dacă mutăm discuția pe planul etnic, istoric și geopolitic, atunci Dobrogea constituie o parte a

¹⁰ Stoianovich 1967: 3–4.

¹¹ Pentru creștinarea slovenilor și pentru primele formațiuni statale din Slovenia, vezi M. Kos, *L'Etat slovène en Carantanie*, în *Europe 1968*: 123–132; Banfi 1987: 8.

spațiului românesc, fiind legată de teritoriul nord-dunărean. Din punct de vedere cultural, istoric, geopolitic, *România este un spațiu de tranziție și de convergență între trei arii: Europa de Sud-Est, Europa Centrală și Europa de Est*. Ea nu se integrează pe deplin în nici una dintre aceste arii, dar participă la fiecare dintre ele cu una sau alta dintre caracteristicile istoriei, civilizației și economiei sale. Modernizarea României și unirea cu provinciile care aparținuseră Austro-Ungariei au accentuat trăsăturile nebalcanice, în timp ce demodernizarea din perioada comunistă a provocat o mișcare inversă¹². În orice caz, poziția intermediară a societății și civilizației românești între sud-est, est și centru dezmințe toate acele concepții reducionistas care includ România fie în aria balcanică, fie în Europa Centrală, fie în spațiul est-european, fără a ține seama de nuanțele necesare.

Există, într-adevăr, numeroase lucrări geografice și istorice care prezintă România ca pe o parte a spațiului balcanic. Mai mult, unele fac o distincție între Vechiul Regat (pe de o parte) și Transilvania, Banat și Crișana (pe de altă parte) – care sunt încadrate (doar ele) în Europa Centrală. În aceeași viziune se înscrie și conceptul de „bazin carpatic”, care separă geografic Transilvania de Muntenia și Moldova și o integrează unui spațiu vestic, centrat pe Câmpia Pannoniei. Subiectul acestei lucrări nu ne permite să insistăm asupra falsității acestor idei cu motivații adeseori politice. Ne mulțumim să amintim doar temeiurile geografice (fizice) care dau unitate spațiului din care fac parte toate provinciile istorice românești: curgerea centrifugă a râurilor dinspre Transilvania spre toate celelalte provincii și mulțimea trecătorilor care străbat Carpații Orientali și Meridionali¹³.

¹² Vezi observațiile lui Pîppidi 1999: 106.

¹³ Vezi lucrarea fundamentală a lui S. Mehedinți, *Ce este Transilvania?*, București, 1940.

Prin urmare, această lucrare, care analizează focarele de conflict din Peninsula Balcanică, nu are de ce să se refere și la România. De fapt, din desfășurarea ei se va vedea că faptele prezentate nu au nici un corespondent în istoria românească și că, pe de altă parte, ele sunt specifice pentru ceea ce a ajuns să desemneze „balcanismul”, în sensul peiorativ.

România se deosebește de spațiul balcanic și prin configurația etnică. Deși în România există numeroase minorități naționale, nici una dintre provinciile sale nord-dunărene nu conține un mozaic etnic comparabil cu cel din Peninsula Balcanică (Dobrogea se apropie însă de acesta)¹⁴. Nu avem în vedere prezența unui număr mai mic sau mai mare de etnii, ci modul în care acestea ocupă teritoriul. „Peninsula Balcanică prezintă o compoziție etnică de o varietate fără pereche în Europa și chiar în restul lumii”. Victor Papacostea argumenta această afirmație prin întrepătrunderea tuturor populațiilor din peninsulă, în toate regiunile acesteia. Gradul maxim al acestei întrepătrunderi este atins de Albania și Macedonia unde „se găsesc, alăturate, sate slave, grecești, aromânești, albaneze și turcești”¹⁵. Zona centrală a Peninsulei Balcanice este, prin urmare, cea mai împestrițată.

S-a remarcat că această situație, care exista încă din Antichitate, a făcut aproape imposibilă fixarea unor limite interetnice. „Suprapunerile succesive de popoare în cursul veacurilor și continua interpenetrare de elemente dintr-o parte în alta” explică de ce „partea centrală a Peninsulei Balcanice a fost și continuă să fie un focar de agitații și conflicte interminabile, rezultate din amestecul de diverse elemente etnice, cu caractere deosebite și cu tendințe încă și mai deosebite, care îi dau înfățișarea unui mozaic de neamuri din

---

¹⁴ Configurația etnică a Banatului, mai diversă, este de dată relativ recentă, fiind rezultatul colonizărilor dirijate de autoritățile austriece după 1718.

¹⁵ Papacostea 1943: VII.

cele mai variate (aromâni, bulgari, greci, sârbi, albanezi, turci etc)¹⁶.

Mozaicul etnic constituie cauza profundă a stării conflictuale endemice din Peninsula Balcanică. De aceea, trebuie să deslușim împrejurările care au condus la această configurație etnică, unică în Europa.

Configurația etnică a Peninsulei Balcanice este rezultatul interacțiunii unor factori geografici și istorici. Deși nu trebuie supralicitat rolul factorilor geografici în procesele istorice, în cazul Peninsulei Balcanice înțelegerea determinărilor geografice este indispensabilă pentru orice sinteză istorică. Așa cum a demonstrat același Jovan Cvijić, cea mai importantă caracteristică a Peninsulei Balcanice este fragmentarea spațiului în numeroase microregiuni, care sunt, de fapt, depresiunile situate între masivele muntoase. Între depresiuni, comunicarea a fost destul de dificilă în epocile premoderne, din cauza pădurilor dese care acopereau munții. Zonele cele mai greu accesibile (și mai izolate) sunt munții Rodopi, Pindul și lanțul dinaric.

Circulația de-a lungul peninsulei a fost însă ușurată de existența unor lungi depresiuni longitudinale și transversale. Cea mai importantă este culoarul format de văile râurilor Morava și Vardar, care de-a lungul istoriei a jucat un rol economic și militar excepțional. Acest drum leagă Salonicul de Belgrad. Varianta de pe râul Marița duce către Constantinopol. Cel mai important drum transversal este cel pe care romanii l-au denumit *Via Egnatia*. El străbătea peninsula de la vest la est, între Dyrrachion (Durrës) și Salonic. Din interacțiunea dintre fragmentarea în numeroase depresiuni și existența acestor căi de comunicație au rezultat tendințe de izolare și separare și, pe de altă parte, tendințe de unificare și de penetrație¹⁷.

---

¹⁶ Russu 1944: 73.

¹⁷ Cvijić 1918: 17–35.

Stăpânirea celor două mari drumuri a fost râvnită de către toți cuceritorii. Orașele Constantinopol și Salonic asigurau legătura acestor drumuri cu marea și erau esențiale pentru stăpânirea Peninsulei Balcanice¹⁸.

Geograful român Vintilă Mihăilescu¹⁹ a remarcat, la rândul său, că Peninsula Balcanică poate fi împărțită în trei zone: occidentală, centrală și orientală. Așa-numita „Balcanie Centrală” reprezintă zona unde se concentrează cele mai înalte masive muntoase din peninsula (Pirin, Crna Gora, Šar Planina, Olimp). Între aceste masive există numeroase depresiuni, între care comunicarea se face prin trecători și defilee (Ohrida, Prespa, Tetovo, Skopje, Metohia, Kosovo, Niš, Leskovac, Pirot etc.). „Balcania centrală” este divizată de culoarul format de văile râurilor Morava și Vardar. Zonele înalte populate de păstori alternează cu zone depresionare agricole. Astfel, cele două tipuri de comunități umane sunt complementare în regiunea respectivă. Două dintre cele trei focare de conflict pe care le vom studia (Kosovo și Macedonia) sunt situate în „Balcania Centrală”.

Geografii sunt de acord că fragmentarea mediului geografic balcanic a favorizat diversitatea etnică, particularismul regional și situațiile conflictuale²⁰. Un istoric american aprecia la rândul său că relieful atât de muntos al peninsulei a condus la izolarea comunităților și a împiedicat formarea unor state mai mari, dar a oferit și locuri prielnice pentru refugiu, brigandaj, păstori nomad²¹. Peninsula Balcanică este foarte eterogenă chiar și din punctul de vedere al tipurilor antropologice. Acest fapt poate fi constatat începând din epoca neolitică și până în prezent²².

¹⁸ Vezi Stavrianos 1959: 5-6.

¹⁹ V. Mihăilescu, *La „Balcania” centrale*, „Balcania”, 6, 1943: 1-13.

²⁰ Kostanick 1963: 3-5; Hoffmann 1977: 437, 439.

²¹ Fine 1983: 1-2.

²² Stoianovich 1967: 120-121.

Factorii istorici care au generat mozaicul etnic balcanic sunt:

- invaziile și apoi instalarea populațiilor venite din nord (slavi, protobulgari) și est (turci);
- colonizările făcute de cele trei imperii care au stăpânit peninsula (roman, bizantin, otoman);
- refugiarea unor comunități în perioade de criză (războaie, epidemii, foamete).

În decursul Evului Mediu s-au desfășurat în Peninsula Balcanică mari mișcări de populație, care au condus la o diversitate etnică fără pereche în Europa. Nu există nici o zonă despre care să se poată spune că are o populație autohtonă. Nici măcar Grecia, unde o parte din actuala populație vorbitoare de limbă greacă provine din slavii care au fost asimilați în secolele VIII-X. Este specific balcanic faptul că diversele etnii așezate de-a lungul timpului în acest spațiu și-au păstrat identitatea, chiar dacă unele părți ale lor au fost asimilate de alte popoare²³.

Condițiile geografice din centrul și vestul Peninsulei Balcanice au favorizat dintotdeauna păstoritul nomad de munte. El este cunoscut încă din Antichitatea clasică, în anumite zone precum Epir, Dardania, Tracia. Invaziile slavilor, care au sfârșit prin a se instala în Peninsula Balcanică, i-au obligat pe unii dintre autohtonii sedentari să treacă și ei la nomadismul montan. Este vorba atât de romanici (viitorii aromâni), cât și de albanezi, precum și de unele comunități grecești (saracacianii). Au existat și alte condiții favorizante pentru nomadism. Marea cerere de carne de ovine din epoca otomană a stimulat economia pastorală de tip nomad din Peninsula Balcanică. Acești păstori transhumanți și nomazi au beneficiat de ocrotirea pășunatului pe domeniile otomane²⁴.

²³ Stavrianos 1959: 12-13.

²⁴ Antonijević 1989: 153-155.

Nomadismul montan se deosebește în mod esențial de nomadismul obișnuit, care este specific triburilor de stepă. El a fost o permanență a istoriei balcanice, fiind determinat de condițiile geografice și economice, nu de originea etnică a celor care l-au practicat²⁵. Astfel, este adesea citată mărturia lui Arrian (*Anabasis*, VII. 9. 2), care îi descrie pe macedonenii antici (dinaintea regelui Filip al II-lea) ca pe niște păstori care pendulau între munți și văi, exact ca aromânii de mai târziu. Un discurs al lui Alexandru cel Mare le amintea ostașilor săi că „Filip a dat de niște oameni pribegi [...]; pe atunci [...] duceau oile la păscut în munți. [...] Filip v-a cules de prin munți și v-a dus la câmpie [...] mai târziu v-a adus la oraș [...]”²⁶.

Același mod de viață este atestat și în cazul bessilor și dardanilor, în plină epocă romană²⁷, iar aromânii și albanezii au practicat același tip de nomadism montan. Nu este vorba de transhumanță, căci acest din urmă fel de păstorit presupune stabilitatea familiilor în sate situate în zonele mai joase. Pe lângă transhumanță, în zonele montane ale Peninsulei Balcanice este atestat și nomadismul, caracterizat de deplasarea familiilor împreună cu turmele de oi. Nomadismul montan a fost specific lumii mediteraneene (este atestat și în unele zone din Spania și Italia)²⁸. În cazul aromânilor, nomadismul montan a fost practicat până în secolul nostru de fărșeroții din Albania, Pind și Thessalia. Fenomenul a fost studiat cu multă atenție de către Theodor Capidan. Fălcările (comunitățile) se deplasau pe

²⁵ Gyóni 1951: 40–42; J. Matl, *Hirtenum und Stammesverfassung als Kulturfaktor*, în Völker 1959: 108–110; W. C. Brice, *Nomadism in Thrace – Its nature and origins*, „Thracia”, Sofia, 2, 1974: 99–101; Antonijević 1989: 147–156; Madgearu 1997: 135–137.

²⁶ Arrian, *Anabasis (Expediția lui Alexandru cel Mare în Asia)*, trad. R. Alexandrescu, București, 1966: 360.

²⁷ De către Strabon, în secolul I d.Hr. (VII. 316, 318, 331) și de către Sf. Paulin de Nola (sec. V). Vezi Gyóni 1951: 40–41; Antonijević 1989: 150.

²⁸ Braudel 1985: 165–176.

distanțe mari cu toată populația și cu toată averea. Vara își instalau tendele (corturile) la munte, iar iarna coborau cu turmele la vale²⁹. Nomadismul montan a provocat de-a lungul timpului numeroase schimbări de natură demografică și etnică. Aceste schimbări au contribuit, la rândul lor, la eterogenitatea lumii balcanice.

Jovan Cvijić a introdus o noțiune fundamentală pentru înțelegerea realităților balcanice: mișcările metanastice. Spre deosebire de migrații și de deportări, mișcările metanastice se definesc prin mutarea habitatului unor comunități sedentare, din cauze economice și politico-militare. Rolul cel mai important l-a avut expansiunea otomană, care a bulversat spațiul balcanic și a provocat refugiarea spre nord a sârbilor (dar și a altor populații). Alte comunități s-au retras către zonele montane, repetându-se fenomenul petrecut în secolul al VII-lea. Mediul geografic a determinat existența unor direcții stabile de deplasare, a unor curenți de migrație. În general, acestea s-au desfășurat către nord, în secolele XIV-XVII.

Expansiunea otomană nu a fost singura cauză a mișcărilor metanastice. Perioadele de secetă și foamete au dus la strămutarea multor comunități în zonele mai bogate, în special către valea Dunării. Transhumanța a jucat și ea un rol important în mișcările metanastice ale aromânilor și albanezilor. Rezultatul multiplelor mișcări de populație a fost mozaicul etnic, atât de specific Peninsulei Balcanice³⁰.

În prima parte a lucrării examinăm evoluțiile istorice care au condus la apariția mai multor focare de conflict în Peninsula Balcanică. A doua parte studiază modul în care istoria a fost folosită de propaganda politică și de ideologiile naționaliste ale statelor balcanice pentru a argumenta pretențiile teritoriale, acțiunile de purificare etnică și conflictele cu vecinii.

²⁹ Capidan 1927: 183–352.

³⁰ Cvijić 1918: 112–152.

Autorul unuia dintre cele mai bune studii scrise despre statul româno-bulgar al Asăneștilor, istoricul american R. L. Wolff (amintit mai sus), scria că „în Balcani, informațiile istorice medievale adunate de cercetători sunt adesea privite ca puternice argumente pentru controversele prezentului”³¹. De aceea, contribuțiile istoricilor balcanici trebuie folosite cu precauție, când ele se referă la diferitele aspecte sensibile ale istoriei statelor respective. Chiar dacă se va ajunge uneori la concluzii incomode, adevărul trebuie spus, căci numai așa greșelile trecutului vor putea fi cunoscute de cei care iau deciziile. Din păcate, de cele mai multe ori nu se întâmplă așa.

De la bun început trebuie admisă realitatea unor focare de conflict în Peninsula Balcanică. Prin focar de conflict înțelegem o zonă în care situația etnică, politică sau religioasă a generat în mod repetat conflicte. Chiar dacă, de obicei, în aceste conflicte s-au implicat state din afara regiunii, cauzele conflictelor sunt cu precădere interne, inerente acelor zone.

Peninsula Balcanică în ansamblul său nu este un focar de conflict. Ceea ce face din ea „butoiul cu pulbere al Europei” este existența în interiorul ei a mai multor focare de conflict.

Într-un studiu de mare valoare, geograful american Huey Louis Kostanick a definit un mare număr de „problem areas” în interiorul spațiului balcanic (în care el includea și România și Basarabia)³². Aceste zone-problemă sunt cele care pot da naștere la dispute teritoriale între statele vecine. Bunăoară, erau amintite Peninsula Istria, Voivodina, Cadrilaterul, Republica Populară Macedonia. Autorul avea în vedere doar zone unde se interferau interesele a cel puțin două state și nu s-a preocupat de potențialul conflictual al unor regiuni interne ale unor state (cum ar fi Bosnia). Situația politică a momentu-

³¹ Wolff 1949: 175.

³² Kostanick 1963: 1–55. Teza sa de doctorat, susținută în 1947, se ocupa de „Macedonia — A Study in Political Geography”.

lui în care scria (începutul anilor '60) făcea de neconceput orice anticipare a destrămării Iugoslaviei; astfel, studiile de geopolitică balcanică nu puteau viza decât tensiunile dintre Iugoslavia, Grecia, Bulgaria și Albania. Kostanick considera că în regiunile de amestec etnic și cultural, delimitarea frontierelor este foarte dificilă și de aceea se ajunge la iredentism și la conflicte. Soluția propusă de Kostanick era schimbul de populație între regiunile disputate.

Aceste „zone-problemă” de care vorbea geograful american nu sunt identice cu focarele de conflict de care ne ocupăm. Unele dintre ele au produs doar în mod conjunctural tensiuni și conflicte (Peninsula Istria, Cadrilaterul). Acele tensiuni au fost cauzate nu de situația internă a zonelor respective, ci de necesitatea statelor limitrofe de a atinge anumite frontiere cu valoare strategică, sau de a controla unele puncte de mare importanță economică și militară.

În concepția noastră, numai unele dintre „zonele-problemă” sunt și focare de conflict. *Cele trei focare de conflict din Peninsula Balcanică sunt: Bosnia, Kosovo, Macedonia*³³. Această constatare nu este făcută doar pe baza evenimentelor din ultimii ani, ci este valabilă la scara duratei lungi a istoriei.

În aparență, alături de cele trei regiuni (Bosnia, Kosovo, Macedonia) s-ar putea înscrie și Dobrogea, căci această provincie a generat conflicte și stări de tensiune între România și Bulgaria. În realitate, nu configurația etnică și religioasă a Dobrogei este de vină. Istoria a arătat că, deși Dobrogea este chiar mai multietnică decât Macedonia, aici nu s-a ajuns la conflicte interetnice. Tulburările create în perioada interbelică de așa-numiții „comitagii” bulgari au fost stimulate din exterior (din Bulgaria). Problema Dobrogei nu s-a născut din situația sa

---

³³ Prin Macedonia nu înțelegem aici actualul stat denumit convențional FYROM, ci Macedonia istorică, în prezent împărțită între FYROM, Grecia și Bulgaria.

internă, ci din diferențele politice dintre două state, România și Bulgaria, la care, după 1918, s-a mai adăugat și sprijinul Internaționalei Comuniste acordat secesiunii Dobrogei. Dobrogea prezintă o deosebire esențială față de cele trei focare de conflict amintite mai sus, care conțin în ele însele cauzele generatoare de conflict. Prin urmare, nu avem motive pentru a include Dobrogea pe lista focarelor de conflict ale căror origini le investigăm.

Cauzele actualelor conflicte din Peninsula Balcanică au rădăcini adânci în istorie. Este adevărat însă că am exagera dacă am acorda o importanță prea mare unor împrejurări care țin de Antichitate. Originile situației actuale (etnice, politice, religioase) pot fi găsite cu precădere în Evul Mediu, atunci când s-au constituit entitățile statale din care descind sau de la care se revendică statele implicate în conflictele balcanice moderne și contemporane. Totuși, este necesară și o scurtă privire asupra fundalului antic.

În Antichitatea clasică, Peninsula Balcanică era populată de trei mari grupuri etnice: greci, traci și iliri. Nici unul dintre ele nu a fost capabil să creeze state care să cuprindă totalitatea triburilor componente (sau orașelor, în cazul grecilor). Și cetățile grecești și triburile trace și cele ilire alcătuiau în mod virtual neamuri vorbitoare ale unor limbi comune. Cu toate acestea, nu a existat niciodată o formă de organizare statală unificatoare, pornită din sânul acestor populații. Așa-numitul „stat unificat și centralizat” al lui Burebista a rezistat doar pe timpul vieții celui care l-a înfăptuit prin cucerirea mai multor teritorii populate de tracii nordici (geto-daci) și de celți, precum și a unor cetăți grecești. Dimpotrivă, ceea ce a caracterizat istoria antică a populațiilor balcanice (inclusiv a grecilor) a fost dezbinarea. Herodot (*Istorie*, V. 3) scria despre traci că „dacă ar avea o singură conducere și ar fi uniți în cuget, ei ar fi, după părerea mea, de neînfrânt și cu mult cei mai puternici dintre

toate semințiile pământului. Dar unirea lor e cu neputință și nu-i chip să se înfăptuiască, de aceea sunt ei slabi” (trad. F. Vant-Ștef).

Ceea ce putea să mai adauge Herodot este că această dezbinare a fost o trăsătură generală a populațiilor balcanice. Ea a fost valabilă în primul rând în cazul orașelor grecești. Explicația este până la urmă geografică: orientarea divergentă spre spațiul maritim și nu spre uscat a orașelor-stat grecești (la fel ca, mai târziu, în Italia medievală). Triburile ilire și trace și-au constituit și ele formele de organizare politică în cadrele date ale mediului geografic: depresiuni și câmpii de mici dimensiuni, separate printr-o multitudine de masive muntoase.

Toată istoria preromană a Peninsulei Balcanice se caracterizează prin numărul foarte mare de mici centre de putere, care au reușit doar rareori și în mod efemer să unifice spații mai largi. Însuși Imperiul lui Alexandru cel Mare, născut în centrul Peninsulei Balcanice, s-a destrămat după moartea celui care l-a întemeiat, lăsând loc în Balcani unui regat al Macedoniei și unor state tracice, dintre care cel mai important a fost cel al odrizilor. Lumea greacă a revenit la policentrismul anterior cuceririi macedonene.

Prima unificare adevărată a Peninsulei Balcanice a fost opera unei puteri venite din exterior: Roma. Expansiunea romană a profitat de declinul statelor elenistice moștenitoare ale Imperiului lui Alexandru cel Mare. Deja în 219 î.Hr., statul roman a ocupat un teritoriu pe coasta Dalmației. Epirul și Macedonia au fost cucerite de romani după bătălia de la Pydna, contra regelui macedonean Perseus (168 î.Hr.). Macedonia a fost organizată ca provincie în 148 î.Hr. (capitala era la Salonic). În aceeași provincie au fost incluse și Epirul și Grecia. Stăpânirea Macedoniei a asigurat romanilor o bază solidă de atac pentru cucerirea nordului și estului Peninsulei Balcanice. (La fel se va întâmpla mai târziu în cazul recuceririi

bizantine și a expansiunii otomane). Regatul tracilor odrizi, situat în estul Bulgariei actuale, și-a păstrat mult timp ființa statală, dar a devenit un stat clientelar al Romei. În vestul Peninsulei Balcanice, Iliria a fost inclusă în provincia Macedonia (în 148 î.Hr.). Dominația romană s-a extins în mai multe etape până la Dunărea de mijloc (proces încheiat în primii ani ai erei noastre, sub domnia împăratului Augustus (27 î.Hr.–14 î.Hr.)), când teritoriul a fost reorganizat sub numele de provincia Dalmația). Ultima etapă a cuceririlor romane a fost reprezentată de atingerea limitei naturale a Dunării de Jos, prin lichidarea regatului odrizilor, care a fost inclus în provincia Moesia. Astfel, în anul 46 î.Hr., Imperiul roman a ajuns să controleze întregul curs al Dunării. În același an a fost creată și provincia Tracia. Ambele acțiuni au fost consecințe ale desființării regatului clientelar al odrizilor. Cu aceasta s-a încheiat integrarea Peninsulei Balcanice în Imperiul roman³⁴.

Cucerirea romană a condus la uniformizarea parțială a lumii balcanice, prin romanizare. Uniformizarea a fost parțială, deoarece grecii nu aveau cum să fie romanizați, fiind purtătorii acelei culturi superioare, care a constituit modelul pentru însăși cultura romană. Acele zone din Peninsula Balcanică în care romanizarea a reușit au constituit aria de formare a popoarelor romane (românii și dalmații). Dar, aceste zone (situate în general la nord de o linie care a fost stabilită de lingviștii Constantin Jireček, Alexandru Philippide și Haralambie Mihăescu) nu cuprind decât o parte a Peninsulei Balcanice, și anume provinciile Dalmația și cele două Moesii (avem în vedere împărțirea administrativă din epoca Principatului). La sud de această linie au existat doar câteva mici enclave de

---

³⁴ Vezi prezentări succinte ale etapelor cuceririi Peninsulei Balcanice de către romani la D. M. Pippidi, D. Berciu, *Din istoria Dobrogei*, I, București, 1965: 273–275, 288–293, 299–321; Lazarou 1986: 25–35; Winniffrith 1987: 61–73; Mihăescu 1993: 69; Poghiric 1996: 20–23.

romanizare în Albania și Macedonia, pe drumul roman *Via Egnatia*. Zona romanizată din Macedonia a fost pusă în evidență relativ recent, prin cercetările întreprinse de Haralambie Mihăescu, Cicerone Poghiric și Emanuelle Banfi, pe baza analizei răspândirii geografice a inscripțiilor latine³⁵.

În Evul Mediu timpuriu, nomadismul montan și deplasările ocazionale ale diferitelor comunități au contribuit la transformarea Peninsulei Balcanice într-un spațiu foarte eterogen din punct de vedere etnic. Zonele de câmpie au fost în mare parte ocupate de noii veniți, de origine slavă. În secolele IX–X a început revenirea la câmpie a unor comunități care trecuseră la nomadismul montan, iar acțiunile ofensive ale Imperiului bizantin au condus la regrecizarea unor teritorii care fuseseră slavizate. Între timp însă, vechea omogenizare etnică și culturală creată de romani dispăruse. În Peninsula Balcanică, Evul Mediu începea printr-o revenire la o eterogenitate comparabilă cu cea din epoca preromană. *Această diversitate etnică și această tendință de formare a numeroase centre de putere constituie premisele stărilor conflictuale endemice din regiune, care pot fi urmărite de-a lungul întregii istorii medievale.* Iar faptele și tendințele pe care le vom surprinde studiind istoria Peninsulei Balcanice în Evul Mediu ne ajută să înțelegem că *focarele de conflict din prezent au rădăcini mai profunde decât s-ar putea bănuși la prima vedere.*

---

³⁵ E. Banfi, *Aree latinizate nei Balcani e una terza area latino-balcanica (Area della Via Egnazia)*, "Rendiconti dell'Istituto Lombardo di Scienze e Lettere, Classe di lettere", 106, 1972: 185–223; Mihăescu 1993: 69–76; Poghiric 1996: 21–30.

Partea I TRECUTUL

Capitolul 1 ASPECTELE ETNICE

În Peninsula Balcanică, Evul Mediu a început prin distrugerea civilizației romane de către invaziile avarilor și slavilor din ultima treime a secolului al VI-lea și din primul sfert al celui următor. Frontiera de pe Dunăre nu a căzut însă dintr-o dată. A fost un proces destul de îndelungat, care poate fi reconstituit cu o anumită precizie¹. Repetatele invazii au ruinat treptat și inevitabil stăpânirea romano-bizantină în Peninsula Balcanică. Abandonarea celei mai mari părți a Europei de Sud-Est de către Heraklios (610–641) a deschis o nouă epocă în istoria Imperiului bizantin, dar a reprezentat și punctul de început al evoluțiilor pe care le vom studia în această carte.

Disparația autorității de stat romano-bizantine a produs un vid de putere, care a dus la renașterea vechiului policentrism din Peninsula Balcanică, anterior epocii romane. Slavii au creat o nouă diversitate de centre de putere în secolul al VII-lea, la fel de multe, de mici și de lipsite de consistență ca și cele care fuseseră odinioară cucerite de romani.

Slavii veneau la sud de Dunăre cu o tradiție de dezbinare politică, remarcată de autorul unui tratat de artă militară scris pe la sfârșitul secolului al VI-lea: „Deoarece au mulți regi și nu se înțeleg între dânsii, e nimerit ca pe unii dintre ei să-i

---

¹ Vezi **A. Madgearu**, *The Downfall of the Lower Danubian Late Roman Frontier*, *RRH*, 36, 1997, 3–4: 315–336.

mănuim cu vorbe și daruri, mai ales pe cei din apropierea hotarelor noastre, iar împotriva celorlalți să pornim cu război, pentru ca dușmănia față de toți să nu ducă la unire sau la o singură stăpânire”².

Slavizarea Peninsulei Balcanice

În pofida lipsei oricăror informații în izvoarele vremii, s-a afirmat, uneori, că slavii au pătruns în Peninsula Balcanică deja din secolul al V-lea. Unele toponime din provinciile Dacia Mediterranea, Dardania și Macedonia, înregistrate în scrierea *De Aedificiis* a lui Procopius din Caesarea (mijlocul secolului al VI-lea) au fost considerate slave (Bourdopes, Bratzista, Doubrouliana, Triskiana, Trivo etc.)³, dar s-a arătat că originea lor slavă nu este sigură⁴. Nu putem să nu remarcăm conotațiile extraștiințifice ale acestor idei. O asemenea prezență slavă timpurie în Macedonia și Kosovo ar conferi statelor slave drepturi sporite asupra acestor zone. Miza este mare fiindcă, după cum vom vedea în capitolul II. 1, unii istorici și lingviști consideră că strămoșii albanezilor au trăit în Kosovo și Macedonia în Antichitate.

Ipoteza apariției unor enclave slave în zona orașului Naissus (Niș), precum și în Bosnia, în urma invaziei din 550/551⁵, a fost contrazisă de cercetările minuțioase ale arheologului sârb Vladislav Popović⁶. Poate fi admisă însă așezarea unor grupuri de slavi în zona Porților de Fier după 585, căci fortificațiile

² **Mauricius**, *Arta militară*, ed. H. Mihăescu, București, 1970: 285 (XI.4.30).

³ Vezi, de exemplu, I. **Popović**, *Die Einwanderung der Slaven in der Oströmische Reich im Lichte der Sprachforschung*, „Zeitschrift für Slavistik”, Berlin, 4, 1959, 5: 705–721.

⁴ V. **Beševliev**, *Zur Deutung der Kastellnamen in Prokops Werk „De Aedificiis”*, Amsterdam, 1970: 1–2, 17–18.

⁵ **Ljubinković** 1973: 184.

⁶ **Popović** 1975: 449.

romano-bizantine din acest sector al *limes*-ului au fost pierdute, iar regiunea a intrat sub stăpânirea avarilor. Unele cercetări recente sugerează că primele aşezări slave din zonă au apărut la sfârşitul secolului al VI-lea (Korbovo, Dunav, Ljubičevac, Kula etc.). Este însă neîntemeiată afirmaţia arheologului D. Janković⁷, după care acest grup slav ar putea fi identificat cu sârbii colonizaţi acolo la iniţiativa lui Heraklios (pentru legenda colonizării sârbilor, vezi mai jos). Aşezările şi cimitirele de incinerare slave din Bosnia, de la Dvorovi, Bosanska Rača, Bišćepolje, Mušici, Batković, Brestovik sunt datate în secolul al VII-lea, cel mai probabil după 614⁸.

Pe baza unei informaţii din „Cronica oraşului Monembasia”, scrisă în jurul anului 900, s-a considerat că slavii au ocupat în număr mare Grecia, din nord până în Pelopones, încă din ultimele două decenii ale secolului al VI-lea. Cercetările mai minuţioase, bazate şi pe arheologie, au demonstrat însă că abia după invaziile din jurul anului 614 s-a produs slavizarea intensă a Macedoniei şi Greciei. În anii '80 ai secolului al VI-lea a avut loc doar instalarea unor grupuri de slavi în Pelopones şi în apropiere de Salonic⁹.

⁷ D. Janković, *The Slavs in East Serbia in VI and VII Century*, în *Archaeology of Eastern Serbia. Symposium Belgrade-Donji Milanovac*, ed. Miroslav Lazić, Belgrad, 1997: 148–149.

⁸ M. Ljubinković, *La nécropole slave de Brestovik*, „Archaeologia Iugoslavica”, 2, 1956: 131–137; I. Nestor, *Les éléments les plus anciens de la culture matérielle slave dans les Balkans*, în *Posebna Izdanija, XII. Simpozijum. Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi južnih slovena*, Sarajevo, 1969: 147; I. Čremošnik, *Die ältesten Ansiedlungen und Kultur der Slawen in Bosnien und der Herzegovina im Lichte der Untersuchungen in Mušići und Batković*, BSI, 1, 1972: 59–64.

⁹ I. Nestor, *La pénétration des Slaves dans la Péninsule Balkanique et la Grèce continentale. Considérations sur les recherches historiques et archéologiques*, RESEE, 1, 1963, 1–2: 41–67; Charanis 1970: 15–23; Popović 1975: 445–504; P. Charanis, *The Slavs, Byzantium and the Historical Significance of the First Bulgarian Kingdom*, BS, 17, 1976, 1: 5–8, 23; Charanis 1979: 196–214; Weithmann 1994: 89–90.

Într-adevăr, chiar dacă slavii s-au așezat la sudul Dunării și în ultimele două decenii ale secolului al VI-lea, instalarea lor masivă a fost o consecință a marilor invazii slavo-avare din 614–619. Anterior, în secolul al VI-lea, slavii au ajuns în Imperiul romano-bizantin, mai ales ca soldați înrolați în armata imperială, care pe atunci cuprindea un mare număr de barbari. Doar căderea frontierei dunărene a permis așezarea slavilor în comunități întregi în Peninsula Balcanică. Imperiul romano-bizantin a pierdut *limes*-ul din cauza atacurilor repetate ale avarilor și slavilor. Avarii (care ocupaseră Pannonia în 567) au purtat timp de o jumătate de secol un șir de războaie contra Imperiului (între 573 și 626), folosindu-se și de triburile slave pe care și le subordonaseră. Toate părțile Peninsulei Balcanice au fost rând pe rând devastate de aceste raiduri de pradă. Invadatorii se întorceau însă în cele mai multe cazuri la nord de Dunăre. Abia după ce a fost abandonat *limes*-ul, iar provinciile dunărene ale imperiului au căzut sub dominația avară, a început instalarea masivă a slavilor la sud de Dunăre. În cursul secolului al VII-lea, slavii au înaintat din ce în ce mai mult spre sud, acoperind practic toată Peninsula Balcanică, până în Pelopones. Pătrunderea s-a făcut de-a lungul căilor de comunicație longitudinale, în special pe culoarul Morava-Vardar, care face legătura între Dunărea de Mijloc și Macedonia¹⁰.

În Moesia, zona puternic romanizată dintre Dunăre și Balcani, nu s-a ajuns la mozaicul etnic din sud (din Macedonia,

---

¹⁰ Cankova–Petkova 1968: 143–156; Popović 1975: 489–504; V. Popović, *La descente des Koutrigours, des Slaves et des Avars vers la Mer Égée: Le témoignage de l'archéologie*, „Comptes Rendus de l'Académie des Inscriptions”, Paris, 1978, 3: 596–648; Koder 1978: 315–316; H. Birnbaum, *Von ethnolinguistischer Einheit zur Vielfalt: Die Slaven im Zuge der Landnahme der Balkanhalbinsel*, SOF, 51, 1992: 1–19; Madgearu 1997: 23–24, 168–174.

în special), unde se întrepătrund slavii, grecii, aromânii și albanezii. Fiind foarte potrivită pentru agricultură, Moesia a reprezentat o mare atracție pentru slavi, care au izgonit o mare parte a populației romanice, spre sud și spre nord. Au rămas doar unele resturi ale acestor romanici, între Timoc și Morava, precum și în Munții Balcani. Din acești romanici din zona Munților Balcani descind acei români care la sfârșitul secolului al XII-lea au creat statul condus de Asănești.

Numărul foarte mare de slavi a făcut ca regiunile de câmpie din Moesia și Tracia să fie mai omogene din punct de vedere etnic. În schimb, regiunile cu relief mai variat au devenit zone de supraviețuire pentru populațiile mai vechi (greci, romanici, albanezi). S-a formulat și o lege a alungării de la câmpie la munte a acelor populații care au fost cucerite. Ea se verifică în cazul romanicilor din secolul al VII-lea, dar și în alte situații (în vremea cuceririi otomane mulți greci s-au refugiat în zonele montane din Pind, Epir, Acarnania)¹¹. *Așa se explică mozaicul etnic din Macedonia și Kosovo, unde zonele înalte alternează cu depresiuni propice pentru agricultură, populate în special de ultimii veniți.* Unii localnici din Grecia s-au adăpostit în zonele de coastă și în insule, ori au plecat în sudul Italiei și în Sicilia. În partea de vest a Peninsulei Balcanice, slavii au împins populația romanică spre coasta Dalmației, unde aceasta a reușit să supraviețuiască în jurul mai multor orașe¹². Zonele interioare ale fostelor provincii din Illyricum au fost slavizate,

---

¹¹ Stoianovich 1967: 112–113. Pentru refugierea grecilor în secolele XV–XVII, vezi A. Vacalopoulos, *La rétraite des populations grecques vers des régions éloignées et montagneuses pendant la domination turque*, BS, 4, 1963, 2: 265–276.

¹² Herrin 1973: 118; Kovačević 1973: 150; Koledarov 1980: 78–81; Schramm 1986: 110; Weithmann 1994: 90. Pentru caracterul de zonă de refugiu a Karstului de pe litoralul Mării Adriatice, vezi și Hoffmann 1977: 466–467.

începând din primele două decenii ale secolului al VII-lea. Populația românească pe care izvoarele medievale o atestă la vest de valea Moravei a ajuns acolo prin imigrări; ea nu este urmașa populației romanice locale, care fie s-a refugiat, fie a fost asimilată de slavi.

Pornind de la o informație consemnată de Constantin Porfirogenetul la mijlocul secolului al X-lea, s-a admis că împăratul Heraklios i-a colonizat pe sârbi și croați, pentru a-i folosi ca aliați contra avarilor¹³. Un studiu atent al tuturor datelor problemei arată că informația din *De Administrando Imperio* (cap. 32), nu este corectă. Heraklios nu a fost în nici un fel interesat de recuperarea Peninsulei Balcanice și nu a recurs la sprijinul sârbilor și croaților contra avarilor. Atenția sa era îndreptată către conflictele cu perșii, pentru a salva ceea ce se mai putea salva în orient¹⁴. Este adevărat însă că sârbii și croații s-au eliberat de sub dominația avară după ce caganatul avar a intrat în declin după eșecul asediului Constantinopolului, din 626. În anii '30 ai secolului al VII-lea s-au petrecut mai multe revolte interne în teritoriul dominat de avari și cu acea ocazie a avut loc și migrația acestor slavi din Pannonia spre sud, în Serbia Centrală, Bosnia și Croația. În Muntenegru, primele așezări slave se pot data tot în anii 20-30 ai secolului al VII-lea¹⁵.

Care a fost numărul slavilor care s-au așezat în Peninsula Balcanică, în urma mai multor valuri de migrații petrecute de-a

---

¹³ Guldescu 1964: 44–46; Božić 1968: 133–134; Ljubinković 1973: 191; Kovačević 1973: 149; Popović 1975: 503.

¹⁴ R. J. Lilie, *Kaiser Heraklios und die Ansiedlung der Serben. Überlegungen zum Kapitel 32 des „De Administrando Imperio“*, SOF, 44, 1985: 17–43. Katičić 1985: 309 observa că legenda colonizării croaților de către Heraklios este tendențioasă, pentru că ea legitima o dominație bizantină anterioară în Dalmația.

¹⁵ Popović, V. 1986: 127–128; Popović 1988: 268.

lungul secolului al VII-lea? Pe baza densității de locuire presupuse pentru epoca respectivă, s-a ajuns la o estimare a populației Peninsulei Balcanice de 400 000 până la 600 000 de oameni în zonele de câmpie care au fost ocupate de slavi¹⁶. Situația demografică și etnică s-a modificat radical în regiunile mai joase ale Peninsulei Balcanice, cucerite de slavii care căutau terenuri apte pentru agricultură. Adesea, orașele bizantine care mai supraviețuiau erau un fel de insule într-o mare de comunități slave. Aceasta este imaginea transmisă de puținele izvoare, precum *Miracolele Sf. Dumitru* sau *Cronica Monembasiei*.

Astfel, în secolul al VII-lea s-a petrecut în Europa de Sud-Est o mare schimbare de natură demografică și etnică. Slavii au umplut golurile lăsate de invaziile și epidemiile din secolul al VI-lea, care au redus drastic populația greco-romană¹⁷. Slavizarea Peninsulei Balcanice a coincis cu ruperea unității culturale a lumii mediteraneene și cu o profundă criză economică a Bizanțului. Declinul accentuat al vieții urbane în Grecia, Macedonia și în alte zone din Peninsula Balcanică nu s-a datorat doar slavizării, dar a fost puternic marcat de aceasta¹⁸.

Slavii care s-au instalat în tot spațiul dintre Dunăre și Pelopones și dintre Marea Neagră și Marea Adriatică nu s-au putut coagula în secolul al VII-lea, în jurul puținelor centre urbane care mai supraviețuiau. Comunitățile slave au rămas exclusiv rurale, iar formele lor de organizare primitive nu au depășit nivelul unor alcătuiri fără caracter statal (denumite

¹⁶ S. Kurnatowski, *Demographische Aspekte hinsichtlich slawischer Migrationen im 1. Jahrtausend*, în CIAS III, vol. 1, 1979: 470–471.

¹⁷ P. Charanis, *Ethnic Changes in the Byzantine Empire in the Seventh Century*, „Dumbarton Oaks Papers”, 13, 1959: 25–44.

¹⁸ D. A. Zakythinos, *La grande brèche dans la tradition historique de l'hellénisme du septième au neuvième siècle*, în *Charisterion eis Anastasiou K. Orlandou*, Athena, III, 1966: 300–327.

„Sclavinii” de izvoarele bizantine). Aceste formațiuni tribale erau conduse de mici „regi”, care se luptau pentru supremația asupra unui teritoriu cu suprafață redusă.

În secolul al VII-lea existau deja unele diferențieri între viitoarele popoare slave de sud. S-a putut stabili o deosebire dialectală între slavii veniți la sudul Dunării prin Pannonia (din care descind sârbo-croații) și slavii care au trecut prin Moldova și Muntenia spre Moesia. Cele două grupuri slave de sud s-au așezat de o parte și de alta a unei zone unde elementul romanic a persistat cu mai multă tenacitate, așa cum o arată toponimele românești din vestul Bulgariei și estul Serbiei (Vakarel, Pasarel, Ursul etc.). Astfel s-au accentuat treptat deosebirile lingvistice dintre slavii sârbo-croați și slavii bulgari¹⁹.

Cristalizarea etniilor bulgară și sârbo-croată s-a desăvârșit în secolele IX-X. În cazul slavilor așezați în fosta provincie Moesia, asimilarea proto-bulgarilor de origine turcică și dezvoltarea statului creat de aceștia au condus la formarea poporului bulgar. Identitatea etnică bulgară s-a consolidat apoi prin creștinare și prin introducerea ritului slavon în biserică. În centrul și vestul Peninsulei Balcanice (fostul Illyricum), triburile slave care pătrunseseră prin Pannonia apar în izvoarele din secolele IX-X cu mai multe etnonime (slavi, croați, sârbi). Chiar mai târziu, în secolele XI-XII, slavii din Diocleea (Muntenegru) erau denumiți în izvoare fie croați, fie sârbi, fie diodeați. Toate acestea erau nume regionale, ca și cele de „moravleani”, „zah-lumi” și altele. În cazul particular al Diocleei, numele de „sârbi” s-a impus din cauza ascensiunii dinastiei Nemanja, care a început unificarea centrului Peninsulei Balcanice pornind din Raška (la sfârșitul secolului al XII-lea)²⁰. În vestul spațiului balcanic, prima unificare făcută la inițiativa slavilor a aparținut

---

¹⁹ Ivic 1972: 66-68.

²⁰ Budak 1990: 132.

croaților (în secolul al X-lea). Astfel, numele lor regional (semnalat prima oară în 852) s-a extins asupra unui teritoriu care corespunde aproximativ actualelor state Croația și Bosnia. După cum vom arăta în detaliu în capitolul II.1, croații moștenesc numele unui grup de războinici din caganatul avar, care a fost un factor de agregare pentru slavii pe care i-au condus, la fel cum protobulgarii au lăsat slavilor cucerii numele lor. Dacă statul creat în Diocleea în secolul al XI-lea de familia Voislav ar fi durat mai mult, atunci s-ar fi ajuns poate la impunerea altui nume regional, care ar fi definit o altă etnie slavă. De fapt, în spațiul ex-iugoslav au avut loc în Evul Mediu timpuriu mai multe etnogeneze, care corespund „Sclavinilor” formate în diverse microregiuni. Dintre potențialele etnii care se formau în zonă, cele care au reușit să se constituie pe deplin au fost sârbii și croații, pentru că statele create de ele au supraviețuit mai multă vreme²¹.

Deși în prezent sunt popoare diferite, sârbii și croații vorbesc aceeași limbă (care are mai multe dialecte). Slovena este însă o limbă diferită de cea a sârbilor și croaților. Diferențierea crescândă dintre sârbi și croați a fost consecința orientărilor religioase și culturale divergente (pe care le vom examina în capitolul I. 3). Sârbii și croații s-au separat pentru că s-au constituit în state diferite, care au evoluat în mod deosebit. Inițial, ei au constituit însă o unitate etnolingvistică. Presupusa descendență iraniană a croaților va fi discutată în capitolul II. 1, împreună cu problema etimologiei numelui etnic.

Din punct de vedere lingvistic, nu există deosebiri semnificative între sârbi și croați. În lingvistica slavă se folosește termenul de „limbă sârbo-croată”. Criteriul de diferențiere între sârbi, croați și așa-numiții bosniaci musulmani este cel religios. Același popor, vorbitor al unei limbi unice, este divizat prin

---

²¹ Budak 1990: 129–136.

apartenența religioasă diferită. Sârbii sunt ortodocși, croații sunt catolici, iar o mare parte din locuitorii Bosniei s-au convertit la islamism.

Un cercetător de la Institutul de Studii Balcanice de la Belgrad²² distingea patru categorii de cauze ale conflictului care a provocat destrămarea Iugoslaviei Mari: 1) cauze structurale; 2) cauze ideologice; 3) cauze politice; 4) cauze geopolitice. În ceea ce ne privește, ne interesează aici doar cauzele structurale, care țin de dezvoltarea istorică divergentă pe care au urmat-o sârbii și croații. Sunt enumerate următoarele cauze structurale: a) decalajele economice și culturale; b) deosebirile religioase și intoleranța; c) naționalismul; d) absența unei culturi comune și democratice; e) menținerea legăturilor culturale cu centrele fostelor imperii care au deținut teritorii iugoslave. Autorul urmărește doar istoria secolelor XIX-XX, dar este conștient de faptul că originile separatismului trebuie căutate în Evul Mediu.

Unitatea inițială a slavilor așezați în Illyricum s-a destrămat de-a lungul Evului Mediu, din motive care țin atât de istoria politică a acestui spațiu, cât și de deosebirile religioase și culturale. După cum vom vedea în capitolul I. 3, deosebirile religioase dintre sârbi și croați nu au fost atât de nete la început. Ele s-au născut și s-au accentuat din ce în ce mai mult pe parcursul istoriei medievale și moderne, și au generat un clivaj cultural, care a stat la baza stării endemice de conflict dintre cele două ramuri ale aceleiași etnii. Sârbii au intrat în lumea ortodoxă și bizantină, în timp ce croații au rămas catolici și orientați către civilizația occidentală de expresie latină. Între 1102 și 1918, Croația s-a menținut ca entitate statală autonomă, în cadrul Ungariei, Imperiului Habsburgic și Austro-Ungariei, în timp ce sârbii au ajuns supuși ai Imperiului otoman după dispariția statului lor.

---

²² D. Bataković, *La crise yougoslave: les aspects historiques*, BS, 33, 1992, 2: 274-292.

Această îndelungată divizare politică și culturală a lăsat urme care nu se șterg. În ultimă instanță, *separatismul și conflictele dintre sârbi și croați sunt expresia tensiunilor dintre Orient și Occident, manifestate în zona de interferență dintre cele două jumătăți ale spațiului european.*

Teritoriul slavizat în secolul al VII-lea era mai întins decât cel al actualelor state slave din Peninsula Balcanică. Unele regiuni au fost recâștigate de vechii locuitori, sau au dobândit altă configurație etnică de-a lungul Evului Mediu și în Epoca Modernă. Astfel, zonele de câmpie ale Albaniei au fost și ele intens slavizate. Faptul este evidențiat de toponimie. Populația albaneză a trăit în zona montană și abia în secolele XI-XII a început să populeze masiv câmpiile. S-a dovedit că majoritatea toponimelor slave din Albania nu sunt de origine sârbă, ci bulgară. Ele s-au format în vremea extinderii maxime a Bulgariei (secolele IX-X)²³.

Grecia continentală a fost invadată de slavi, de pe urma cărora a rămas o bogată toponimie. Filologul german Max Vasmer a studiat această toponimie slavă într-o monografie publicată în 1941 (*Die Slaven in Griechenland*, Berlin). Cele aproape 4 000 de denumiri analizate ar arăta că slavii au ocupat practic toate zonele Greciei, existând însă unele concentrații în vestul Thesaliei, Epir, Etolia, Acarnania, Pelopones. Nu toate toponimele analizate de M. Vasmer sunt slave. Unele sunt de origine albaneză sau aromână²⁴. În orice caz, opera lui Vasmer a adus o contribuție esențială la studierea slavizării Greciei. Vom vedea însă în capitolul II. 1 că ea a fost pusă în serviciul unor interese politice.

²³ Ducellier 1968: 354; Anamali 1972: 117; Angelov 1980: 144–145; Pollo, Puto 1981: 30; Popović 1988: 268; Gjuzelev 1991: 79–84; Ducellier 1993: 64; Elsie 1994: 42. Prezența unei populații slave sârbești în zonele de câmpie ale Albaniei (Cvijić 1918: 159–160) nu este dovedită.

²⁴ Malingoudis 1983: 103–106.

Mai recent, bizantinologul Johannes Koder a reluat discuția, pe baza studiului lui Vasmer și utilizând izvoarele literare referitoare la invaziile slavilor. Concluzia sa este că prezența unui mare număr de toponime slave în zonele mai înalte se explică prin retragerea ulterioară a slavilor în aceste zone, după ce depresiunile au fost reocupate de populația greacă, începând din secolul al IX-lea. A existat, deci, o slavizare, urmată de o regrecizare, care a durat destul de mult. Comunități slave au trăit în Pelopones și după ce regiunea a revenit în Imperiul bizantin la începutul secolului al IX-lea²⁵. Numărul mare de toponime slave din Grecia nu reflectă o situație dintr-un anumit moment dat. Cele din zonele înalte provin, iată, dintr-o perioadă ulterioară. De aceea, după cum se remarcă recent, numărul slavilor așezați în Grecia nu a fost chiar atât de mare. Toponimele din zonele de munte au fost lăsate moștenire de aceleași comunități slave care, anterior, locuiseră în zonele joase. Cercetările arheologice nu confirmă o prezență foarte numeroasă a slavilor în Grecia continentală²⁶.

Instalarea slavilor în Grecia s-a făcut probabil în mai multe etape, care s-au întins până pe la mijlocul secolului al VIII-lea. O informație consemnată de Constantin Porfirogenetul data slavizarea totală a Peloponesului în vremea ciumei care a bântuit prin 745–747. Informația trebuie înțeleasă în sensul ocupării unor teritorii rămase grecești, de către slavii aflați deja în Pelopones, dar poate fi admisă și venirea unui nou val slav de la nord²⁷.

²⁵ Koder 1978: 315–331; Graebner 1978: 48–51, 53; Weithmann 1994: 91. Pe de altă parte, H. Birnbaum, *Was there a Slavic Landtaking of the Balkans and, if so, along what routes did it proceed?*, în *Migrations* 1989: 47–60 consideră că în secolul al IX-lea, unii dintre slavii din Grecia s-au retras spre nord.

²⁶ Weithmann 1994: 96–103. Vezi și Lazarou 1986: 64.

²⁷ Constantino Porfirogenito, *De Thematibus*, ed. Agostino Pertusi, Roma, 1952: 91; Jenkins 1963: 27; Cankova–Petkova 1968: 153; Charanis 1970: 21.

După constituirea statelor slave din Peninsula Balcanică, au mai existat mișcări de expansiune ale comunităților slave (bulgari și sârbi), dar în condiții diferite, create de politica de cuceriri a statelor respective. Astfel, elementul slav în Macedonia a fost întărit ca urmare a ocupării unei părți a ei de către Bulgaria, în 842²⁸.

Ultima etapă a expansiunii slave spre sudul Peninsulei Balcanice este reprezentată de mișcările de populație sârbă prilejuite de cuceririle făcute de Serbia în secolul al XIV-lea. Macedonia a fost colonizată cu sârbi în timpul lui Ștefan Dušan (1331–1355), dar fără ca aceștia să ajungă majoritari²⁹. Procesul a început prin acordarea de proprietăți feudalilor sârbi, confiscate de Ștefan Dušan de la mănăstirile și proprietarii bizantini, după cucerirea Macedoniei din 1343–1348. De asemenea, au fost instalate garnizoane în cetățile mai mari sau mai mici (Serres, Voden, Verria, Servia etc.). Se apreciază că acești sârbi aduși în Macedonia la inițiativa statului ar fi numărat circa 5 000 de persoane pe la 1350³⁰. Date despre locuitorii sârbi pătrunși în Macedonia în mod neorganizat nu există. În Macedonia, sârbii s-au așezat alături de bulgari, greci, aromâni și albanezi. Anterior, Macedonia nu făcuse parte din aria de locuire sârbească (au existat doar cazuri izolate de pătrundere a sârbilor). După ce Macedonia a fost cucerită de otomani, ponderea sârbilor a scăzut foarte mult³¹.

Cuceririle otomane au provocat o mișcare inversă, din Macedonia și Kosovo spre nord. Refugiații au ajuns în partea de nord a Serbiei și dincolo de Dunăre, în Ungaria. Aceste schimbări demografice au început imediat după bătălia de la Kosovopolje, din 1389. Au existat mai multe valuri de refugiați

²⁸ Mié 1972: 77–78; Gjuzelev 1991: 80.

²⁹ Mié 1972: 73; Vacalopoulos 1973: 15–21.

³⁰ Bartusis 1998: 153–158.

³¹ Vacalopoulos 1973: 9, 15.

sârbi în Ungaria, dintre care cel mai important a fost cel din 1459, când a fost desființată Serbia. Se apreciază că ar fi emigrat circa 200 000 de persoane. Chiar și mai înainte, numărul sârbilor care au emigrat în sudul Ungariei era apreciabil. În 1433, sârbii deveniseră majoritari în unele localități din sudul Banatului, precum Cuvin, Hram, Bela Crkva. Potrivit unui izvor din 1437, în ținutul Srem (dintre Dunăre și Sava), sârbii alcătuiau majoritatea populației³².

În interiorul spațiului sârbo-croat au avut loc și alte deplasări de populație, provocate de dominația otomană. Un fenomen specific pentru secolul al XVII-lea a fost migrarea din zonele montane din Bosnia, Herțegovina și Muntenegru către coasta Adriaticii, în zonele controlate de Veneția. Astfel s-a întărit elementul croat în Dalmația, în detrimentul populației romanice dalmate, care până atunci avea o pondere importantă în orașele de pe litoralul Mării Adriatice. În posesiunile venețiene au ajuns și sârbi ortodocși, care au contribuit la diversificarea configurației etnice și religioase a coastei dalmate³³. Alți sârbi, croați și români s-au refugiat în Imperiul Habsburgic în secolele XVI-XVII. Ei au fost folosiți la apărarea frontierei dintre Austria și Imperiul otoman și s-au așezat în zonele nordice ale Croației actuale³⁴.

Ultimele mari mișcări de populație slavă au fost prilejuite de conflictele dintre Imperiul otoman și Imperiul Habsburgic, desfășurate la sfârșitul secolului al XVII-lea. Represaliile turcilor împotriva sârbilor care au sprijinit ofensiva austriacă din 1688–1689 au determinat emigrarea unui mare număr de sârbi din Kosovo și Serbia în sudul Ungariei, în frunte cu

³² Hoffmann 1977: 475; Dragojlović 1989: 63.

³³ Samardžić 1989: 85–86; D. Živojinović, *Wars, Population Migrations and Religious Proselytism in Dalmatia during the second half of the XVIIth century*, în *Migrations* 1989: 77–82.

³⁴ Samardžić 1989: 85–86; Cazacu 1996: 92–95.

Patriarhul de Peć, Arsenie al III-lea Ćarnojević (în 1690–1691). Numărul refugiaților nu este cunoscut exact, dar a fost de ordinul zecilor de mii. Locul sârbilor a fost ocupat de albanezi³⁵.

Prin urmare, configurația etnică actuală a Peninsulei Balcanice a fost în mare măsură determinată de instalarea slavilor în toate zonele acestei regiuni. Evoluțiile istorice petrecute de-a lungul Evului Mediu și apoi în epoca modernă au condus la restrângerea ariei populate de slavi, dar rezultatul a fost *accentuarea mozaicului etnic*. Există mai multe regiuni în care etniile de cele mai diferite origini se întrepătrund. Pe de altă parte, în cuprinsul aceleiași zone au existat perioade de predominare a unei anumite etnii, urmate de perioade în care raporturile se inversau. Re-grecizarea Greciei este un exemplu. Nu este singurul. Albania și Kosovo ilustrează foarte bine modul în care *același teritoriu a fost rând pe rând populat de diverse etnii, nici una neputând să-și aroge drepturi istorice absolute asupra teritoriului aflat în litigiu*. Aceasta este lecția istoriei, de care prezentul trebuie să țină seama atunci când încearcă să soluționeze problema apartenenței unei regiuni.

Expansiunea albanezilor

Originea albanezilor a fost și încă mai este discutată de istorici și lingviști. O vom discuta și noi în capitolul II, 1, unde se va vedea cât de mare este impactul politico-propagandistic al teoriilor despre etnogeneza albanezilor. Oricare ar fi adevărul în privința obârșiei lor și a teritoriului unde s-au format, este cert că albanezii apar în izvoarele scrise abia în secolul al XI-lea. Ei nu au jucat nici un rol politico-militar până atunci și

---

³⁵ Stadtmüller 1955: 421; Skendi 1956: 317; Stavrianos 1959: 98; Sugar 1977: 222; Hoffmann 1977: 476; Ducellier 1993: 65–66; Bataković 1999: 49–50.

de aceea nici un istoric bizantin nu a simțit nevoia să-i pome-nească. Pasajul din cronica lui Mihail Attaliates, care vorbește de participarea unor *Albanoi* la rebeliunea generalului Georgios Maniakes din 1042, a fost pusă sub semnul întrebării de cercetătoarea greacă Hera Vranoussis, deoarece forma *Albanoi* este diferită de cea uzuală la autorii bizantini din secolele XI-XII (*Arbanitai*, *Arbanoi*). Chiar Attaliates folosește în altă parte a cronicii numele *arbanites*. De aceea, s-a presu-pus că numele *Albanoi* din 1042 ar fi o denumire arhaizantă pentru normanzii din Regatul Siciliei (albanii erau o populație antică din sudul Italiei)³⁶. Totuși, nu poate fi exclusă cu desăvârșire posibilitatea ca acei *Albanoi* din 1042 să fi fost albanezi. Următoarea informație, de această dată incontestabilă, a fost transmisă tot de Attaliates, care consemna că albanezii (*Arbanitai*) au participat la revolta lui Nikephor Basilakes din 1078. Ceva mai târziu, albanezii și regiunea *Arbanon* mai apar de câteva ori și în *Alexiada* Anei Comnena³⁷.

Regiunea *Arbanon* era situată în zonele muntoase din cen-trul actualei Albanii, pe valea râului Shkumbin, în special spre nord³⁸. Râul Shkumbin a divizat întotdeauna teritoriul Albaniei, din punct de vedere lingvistic și cultural. Pe valea sa a fost con-struită *Via Egnatia*. Ariile celor două dialecte albaneze (gheg și tosk) sunt separate de valea râului Shkumbin. Se apreciază că fragmentarea geografică provocată de această linie mediană

³⁶ H. L. Vranoussis, *Les termes Albanoi et Arbanitai et la première mention des Albanais dans les sources du XIe siècle*, în *Actes du IIe Congrès International des Études du Sud-Est Européen*, 2, Athènes, 1972: 387–396.

³⁷ Ducellier 1968: 357–364; *Idem*, *Nouvel essai de mise au point sur l'apparition du peuple albanais dans les sources byzantines*, SA, 9, 1972, 2: 300–304; Bozhori 1975: 307–308; Ferjančić 1988: 306–307; Tadin 1980: 316–322.

³⁸ Ducellier 1968: 353–368; Bozhori 1975: 308; Ducellier 1984: 4; Ferjančić 1988: 305–307; Gjuzelelev 1991: 82–83.

a fost una dintre cauzele nerealizării unui stat albanez unitar de-a lungul Evului Mediu³⁹.

La sfârșitul secolului al XII-lea, albanezii sunt atestați ca grup compact în zonele muntoase din jurul lacului Shkoder, așadar tot în partea de nord a Albaniei. Este vorba de o mențiune din actul de danie al marelui jupan sârb Ștefan Nemanja, pentru mănăstirea Hilandar de la Muntele Athos, din 1198–1199. Se consideră că, până la jumătatea secolului al XIII-lea, albanezii locuiau cu precădere în regiunea amplasată între partea centrală a malului de nord al lacului Shkoder până la râul Devolli (Semani). Abia pe la sfârșitul secolului al XII-lea a început și coborârea lor spre câmpiile din Metohija⁴⁰.

Populație predominant pastorală, albanezii au păstrat până în Evul Mediu târziu o organizare de tip tribal, similară cu cea întâlnită la aromâni (*fălcări*) și la sârbi (*zadruga*). Suprapopularea zonelor sărăcăcioase de munte a determinat migrarea spre câmpie a triburilor albaneze, în special începând din secolul al XIII-lea. Pornind din zona dintre Shkumbin și Mati, albanezii au început expansiunea spre vest, sud și est. Pe la sfârșitul secolului al XIII-lea, teritoriul albanez (*Arbanon*) s-a extins din ce în ce mai la sud de râul Shkumbin. Expansiunea pașnică a albanezilor și instalarea lor la câmpie a condus la o modificare în modul de viață. O parte dintre păstorii albanezi s-au sedentarizat și au devenit agricultori. Unii albanezi au fost asimilați de sârbi. Se apreciază că muntenegrenii provin și din albanezi și aromâni slavizați⁴¹.

³⁹ Ducellier 1981: 645–651 (vezi și 76–80, pentru *Via Egnatia*); Popović 1988: 252.

⁴⁰ Ćirković 1988: 346–352; Bojović 1997: 41.

⁴¹ K. Jireček, *Albanien in der Vergangenheit*, în *Illyrisch-Albanische Forschungen*, I, ed. L. von Thallóczy, München–Leipzig, 1916: 69; Iorga 1916: 23; M. E. Durham, *Some Tribal Origins, Laws, and Customs in the Balkans*, London, 1928: 13–59 (apud Juka 1984: 29).

Expansiunea albanezilor a fost destul de rapidă. Ei au ajuns până în Thessalia, unde migrația lor s-a petrecut mai ales după 1318 (când Imperiul bizantin a ocupat principatul Thessaliei (după moartea sebastocratorului Ioan al II-lea Angelos). Prima mențiune a albanezilor în această zonă datează din 1325 (într-un raport al venețianului Marino Sanudo, care scria că albanezii au ocupat o mare parte a Thessaliei și au atacat cetățile din zonă).

Înaintarea spre sud a albanezilor a continuat în secolele XIV-XV. Astfel, se cunoaște că despoții de Moreea, Manuel Cantacuzino (1348–1380) și Theodor I Paleolog (1383–1407) au instalat grupuri masive de albanezi în Pelopones. Se pare că, împreună cu ei, în Pelopones au ajuns și aromâni⁴². Thessalia și Peloponesul au rămas însă la periferia ariei de expansiune a albanezilor. În secolul al XIV-lea, albanezii s-au întins mai ales în Kosovo și, într-o măsură ceva mai mică, în Macedonia.

În Kosovo și Macedonia, expansiunea a fost determinată de aceleași cauze economice ca și celelalte mișcări metanastice ale albanezilor. Albanezii și denumirile de origine albaneză apar în documentele sârbești și raguzane referitoare la Kosovo, încă din secolul al XIV-lea. Totuși, rolul decisiv în intensificarea pătrunderii albanezilor în Kosovo și Macedonia l-a avut dominația otomană, care i-a favorizat pe albanezii care se converteau mult mai ușor la islamism (spre deosebire de sârbi). Albanezii au fost o populație în general fidelă stăpânirii otomane, în perioada care a urmat rezistenței îndârjite a eroului național Skanderbeg. Izvoarele publicate în ultimele decenii arată că populația albaneză musulmană din Kosovo și Macedonia a crescut constant în secolele XV-XVIII. Aceasta se poate observa mai ales din registrele fiscale otomane

---

⁴² Ostrogorsky 1956: 565; Jenkins 1963: 35; Ferjančić 1988: 319–321; Năsturel 1996: 63.

(*deftere*), păstrate începând din 1455. Aceste registre arată că în Kosovo (sangeakul Shkodra) exista un mozaic de sate albaneze și sârbe. Proporțiile erau diferite de la zonă la zonă. Orașe precum Pristina și Prizren erau populate mai ales de albanezi musulmani. În secolul al XV-lea, expansiunea albanezilor spre nord s-a petrecut și din motive particulare: ei au plecat să lucreze în minele din Kosovo de la Srbrenica și Novo Brdo. Alt val de coloniști albanezi a venit în zona minieră în secolul al XVII-lea. Aceștia erau catolici și s-au instalat și în localitățile Pristina și Djakova. Într-un raport din 1638 al arhiepiscopului catolic de Antivari Georgius Bardhi (de origine albaneză), se scria despre Gjakova și Prizren că „aceste localități sunt albaneze și în ele se vorbește limba albaneză”⁴³.

Istoricii sârbi au căutat să minimalizeze prezența albanezilor în Kosovo, dar adevărul este că izvoarele din epoca dominației sârbești și apoi cele din epoca dominației otomane consemnează (uneori cu destulă precizie) existența comunităților albaneze în Kosovo (toponime și antroponime albaneze). Este însă greu de spus ce procent din populația regiunii era de etnie albaneză în secolele XIV–XVII.

Pe lângă tendința permanentă de creștere a proporției elementului albanez, au existat și emigrări masive ale sârbilor din Kosovo spre nord, determinate de stările de conflict, în anii 1690 și 1738. Am precizat deja că albanezii au luat atunci locul sârbilor care au fugit din Kosovo. Istoriografia iugoslavă afirmă de obicei că abia după aceste exoduri ale sârbilor ar fi ajuns albanezii majoritari în Kosovo, care era pustiit după represaliile otomane din 1690. Un istoric sârb aprecia în această privință că „Năravul de prădători al triburilor arbănașe, datorită fantasticei lor puteri de reproducție, s-a dezvoltat într-o

---

⁴³ Ćirković 1988: 354–355; Gjuzelev 1991: 87; Pulaha 1993: 35–44; Duceilier 1993: 66.

mare amenințare biologică la adresa existenței însăși a poporului sârb din Kosovo și Macedonia”⁴⁴. Pe de altă parte, istoricii albanezi sunt tentați să minimalizeze amploarea exodului sârbilor, considerând că albanezii formau deja majoritatea populației din Kosovo înainte de 1690. Unii au afirmat chiar că nu a existat nici o refugiere a sârbilor, ceea ce este o exagerare⁴⁵.

Este foarte posibil ca albanezii să fi devenit majoritari în Kosovo abia după 1690, dar acest fapt nu contrazice prezența elementului albanез în perioada anterioară, pe care diverse izvoare o certifică. *Adevărul este undeva la mijloc și nu favorizează pe deplin nici una dintre părțile aflate în conflict*. Soarta actuală a regiunii Kosovo nu poate fi decisă de istoria sa medievală, nici în direcția dorită de albanezi, nici în cea dorită de sârbi.

Aromânii — o populație fără stat

Românii sud-dunăreni formează trei grupuri, cărora le corespund trei dialecte ale limbii române: aromâni (sau macedo-români), meglenoromâni, istroromâni. Grupul istroromân, pe cale de dispariție, este moștenitorul unei populații românești mai numeroase, care trăia în Croația și Bosnia și care a dispărut de-a lungul Evului Mediu (românii apuseni, un termen introdus de lingvistul Sextil Pușcariu⁴⁶).

Românii sunt urmașii romanității orientale, adică ai populației trace romanizate din provinciile romane de la Dunărea de Jos (Dacia, Moesia Superior, Moesia Inferior), care în decursul mai multor secole s-a amestecat cu coloniștii veniți din diverse

⁴⁴ Bataković 1999: 50.

⁴⁵ Juka 1984: 16–17; Pulaha 1993: 44; Doja 1999: 39.

⁴⁶ Pușcariu 1926: 3–5.

provincii ale Imperiului roman. Slavii au dizlocat această masă romanică în secolul al VII-lea. Instalați în număr mare în câmpiile fertile dintre Carpații Meridionali și Munții Balcani, slavii au gonit o parte din populația locală spre zonele mai înalte, care nu prezentau interes pentru ei. În secolul al VII-lea, triburile trace și ilire fuseseră desființate de multă vreme de *pax romana*. Grupurile traco-ilire neromanizate care mai persistau reprezentau o minoritate nesemnificativă în ansamblul populației din Europa de Sud-Est, care era romanică în partea de nord și preponderent greacă în partea de sud.

Romanicii, care ulterior vor da naștere poporului român, au supraviețuit cu precădere în anumite zone de la nord și de la sud de Dunăre, pe care cercetările lingvistice le-au putut determina cu o oarecare precizie, pe baza conservării anumitor cuvinte de origine latină în arii bine precizate. A rezultat un mozaic de zone romanice („Vlahii”), care alternau cu cele populate în principal de slavi („Sclavinii”). P. P. Panaitescu a reușit să definească foarte bine această situație, când a introdus termenul de „pânze de populație” romanică și slavă. Aceste „pânze” se întrepătrundeau pe un spațiu foarte vast, din Carpații Nordici până în Munții Balcani și apoi până în Macedonia și Pind (grupurile romanice, devenite românești, s-au extins și în afara ariei de etnogeneză, depășind la sud limita Munților Balcani)⁴⁷.

Populația românească de la sud de Munții Balcani provine, se pare, atât din grupuri imigrate din zona dintre Dunăre și Balcani, cât și din unele comunități romanice care au supraviețuit în Macedonia și Albania după secolul al VI-lea. Cele mai recente studii încearcă să concilieze cele două teorii mai vechi asupra originii aromânilor (autohtonia și migrația de la nord la

---

⁴⁷ Stoianovich 1967: 112–113 (pentru „vlahiile” formate în mai multe zone ale Peninsulei Balcanice); Panaitescu 1969: 120–121, 210; Rosetti 1986: 200–201; Djuvara 1991: 64; Madgearu 1997: 133–134, 196–197.

sud). Unele cuvinte și toponime demonstrează perpetuarea unei romanități locale. De exemplu, păstrarea unor cuvinte precum *hicu* (din lat. *ficus*) sau *pălur* (din lat. *paliurus*) nu ar fi fost posibilă fără o continuitate romanică în Macedonia (cuvintele desemnează plante inexistente în zona Dunării). Apoi, toponime precum *Sărună* (*Salonic*) sau *Lăsun* (*Elasson*) nu se puteau forma decât printr-o continuitate romanică locală în Macedonia și Albania, mai precis în zonele străbătute de *Via Egnatia*, care au fost supuse romanizării — spre deosebire de cea mai mare parte a spațiului de la sud de Munții Balcani, care a rămas în sfera de cultură greacă. Există și unele nume de orașe preluate de slavi nu de la greci, ci de la romanici, ceea ce nu ar fi fost posibil dacă vorbitorii de limbă latină ar fi dispărut în secolul al VII-lea: *Ser* (*Serres*), *Kostur* (*Kastoria*), *Solun/Selun* (*Salonic*), *Ber* (*Verria*). Din analiza toponimiei reiese că în jurul paralelei 41 a existat o zonă de continuitate romanică⁴⁸.

Se pare că și pe teritoriul actualului stat Muntenegru a supraviețuit un grup romanic din care provin unii dintre aromâni. Toponime precum *Visitor*, *Durmitor* (munți) au fost interpretate ca mărturii ale supraviețuirii unei populații romani-ce preslave⁴⁹. O cronică din secolul al XII-lea (a unui preot anonim din Diocleea, adică din Muntenegru) transmite amintirea refugierii acestor romanici în munții din zonă, în vremea invaziilor slave: „creștinii, văzându-se în mare năvală și persecuție, începură a ridica castele pe vârfurile munților și în locuri tari, precum puteau, ca astfel să scape din mâinile bar-

⁴⁸ Capidan 1943: 161–164, 181–211, 283–290; E. Scărlătoiu, *The Balkan Vlachs in the Light of Linguistic Studies (Highlights and Contributions)*, RESEE, 17, 1979, 1: 17–37; Schramm 1986: 104–108; Djuvara 1991: 60–66; Poghiric 1996: 40–44; Năsturel 1996: 51–53; Madgearu 1997: 134–135.

⁴⁹ Dragomir 1959: 37, 165, 173.

barilor, până ce se va îndura Dumnezeu de ei și-i va libera. În acele zile, mulți creștini din părțile maritime și transmontane [...] fugeau zi după zi din toate părțile și se împreună cu acei ce petreceau în munți și în locuri mai tari". Cronicarul afirma că acești *Latini* erau strămoșii „morovlahilor” din Dalmația. Arheologul iugoslav J. Kovačević admitea descendența vlahilor din acești romanici muntenegreni și presupunea că una dintre fortificațiile montane care au asigurat refugiul lor este cea de la Martinić⁵⁰.

În orice caz, acești romanici care s-au refugiat în zonele greu accesibile din Muntenegru nu pot fi identificați cu romanicii dalmați, vorbitorii limbii dalmate. Această limbă romanică a dispărut (ultimul ei cunoscător a murit în 1898). Romanitatea dalmată a fost în Evul Mediu o populație exclusiv urbană, care și-a datorat supraviețuirea menținerii unor orașe pe coasta Adriaticii. Constantin Porfirogenetul îi denumea *Romanoi* pe acești locuitori din Dalmația, în opera sa dedicată politicii externe bizantine. Era astfel evidențiată originea lor romană, dar și deosebirea față de bizantini (*Romaioi*). Romanicii dalmați au reprezentat o etnie aparte. Limba dalmată a aparținut romanității orientale, dar a suferit influențe italiene considerabile, care au dus în final la restrângerea foarte mare a ariei sale de răspândire. În faimosul centru comercial Ragusa (Dubrovnik), limba dalmată dispăruse deja în secolul al XV-lea⁵¹.

⁵⁰ *Presbyteri Diocleatis, Regnum Sclavorum*, în I. G. Schwandtner, *Scriptores Rerum Hungaricarum*, III, Vindobonae, 1748: 479 (cap. VII); Kovačević 1973: 151; Djuvara 1991: 63–64; Madgearu 1997: 133, 135. Pentru valoarea cronicii preotului din Diocleia, vezi J. Ferluga, *Die Chronik des Priesters von Diokleia als Quelle für die byzantinische Geschichte*, „Byzantina”, 10, 1980: 429–460; M. Hadžijahić, *Das „Regnum Sclavorum” als historische Quelle und als territoriales Substrat*, SOF, 42, 1983: 11–60.

⁵¹ Tagliavini 1977: 300–301; Brezeanu 1999: 61–62, 167–168.

Numele pe care și-l dau aromânii înșiși este *arman*, *araman*. Vecinii i-au numit însă *vlahi*. Termenul *vlah*, preluat de bizantini de la slavi, înseamnă de fapt „roman”, căci slavii numeau astfel populațiile romanice⁵².

Supraviețuirea unor grupuri romanice în centrul și vestul Peninsulei Balcanice a fost posibilă și fiindcă acestea au fost consolidate prin unele mișcări de populație romanică de la nord spre sud. Se consideră că unele izvoare atestă asemenea mișcări încă din secolele VII-X, dar o cercetare critică a lor ne arată că aceste izvoare nu sunt credibile. Este vorba, mai întâi, de așa-numiții *vlahorynhini*, al căror atac asupra Muntelui Athos este amintit într-un manuscris descoperit în mănăstirea Kastamonitou. Textul datează din 1698, dar mulți istorici îi acordă credibilitate, fiindcă el prezintă unele analogii cu un izvor din secolul al IX-lea, care face parte din colecția de „Miracole ale Sf. Dumitru”. În textul din secolul al IX-lea nu se face referire la „*vlahorynhini*”, ci doar la *rynhini*, care erau un trib slav denumit după râul Rynchos din Macedonia. Am avut prilejul să demonstrăm că informația atât de târzie din manuscrisul de la Kastamonitou nu are valoare de izvor istoric pentru evenimentele din secolele VII-VIII. Transformarea numelui *rynhini* în *vlahorynhini* a fost rodul fanteziei autorului din 1698 (un călugăr Grigore). Prin urmare, textul acesta atât de discutat nu atestă nici o mișcare de populație romanică din zona Dunării spre Macedonia, în secolul al VIII-lea (în vremea împăraților iconoclaști, cum se afirmă în text)⁵³.

O informație referitoare la originea nordică a aromânilor se află în *Descriptio Europae Orientalis*, scriere redactată de un călugăr francez, în 1308. Autorul a avut la îndemână una dintre versiunile *Gestei Hungarorum* a Notarului Anonim și se

⁵² Poghirc 1996: 13–17; Brezeanu 1999: 101–105.

⁵³ Madgearu 1997: 191–193, cu bibliografia problemei.

poate observa că el era destul de bine familiarizat cu realitățile din Ungaria. În schimb, despre lumea balcanică el avea o imagine confuză. Se zice astfel că Bulgaria se învecinează cu Ruthenia (Galiția) și că, tot în Bulgaria, trăiesc tigri și inorogi (!). De aceea, se cuvine să privim cu circumspecție informațiile sale despre vlahii balcanici, care ar fi originari din Pannonia: „Este de notat aici că între Macedonia, Achaia și Salonic se găsește un oarecare popor foarte mare și răspândit, care se numește *blazi*, care și altădată au fost păstori ai romanilor și, din cauza terenului roditor și plin de verdeață trăiau odinioară în Ungaria, unde se aflau pășunile romanilor. Dar, în urmă, fiind izgoniți de aici de unguri, au fugit în acele părți”⁵⁴. Probabil, aflând ceva despre existența unor vlahi în Grecia, autorul i-a pus în legătură cu *blacii*, pe care îi cunoștea din izvoarele maghiare, inventând astfel o tradiție despre originea pannoniană a vlahilor din Imperiul bizantin. Că el a pornit de la tradiția care circula printre cărturarii din Ungaria se vede clar din menționarea motivului „pășunilor romanilor”, care apare în opera Notarului Anonim. Este de remarcat, pe de altă parte, felul în care călugărul francez vorbește despre aria de răspândire și importanța demografică a aromânilor⁵⁵.

De obicei este admisă veridicitatea informației din „Descrierea Europei Orientale”, referitoare la patria vlahilor balcanici, mai cu seamă fiindcă ea este întrucâtva confirmată de un izvor bizantin. Teoria originii pannoniene a vlahilor balcanici a fost emisă prima oară de către B. P. Hașdeu⁵⁶, care se baza pe un pasaj din Kekaumenos (lucrarea călugărului francez încă nu

⁵⁴ Gh. Popa-Lisseanu, *Descrierea Europei Orientale*, de Geograful Anonim, „Izvoarele Istoriei Românilor”, II, București, 1934: 42.

⁵⁵ Vezi Madgearu 1997: 134; A. Madgearu, *Românii în opera Notarului Anonim*, Cluj-Napoca, 2001: 66–69.

⁵⁶ B. P. Hașdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, III, București, 1976: 24–25.

fusese descoperită). În *Strategikon*-ul scris între anii 1075–1078, Kekaumenos, tratând despre originea vlahilor din Thessalia, afirma că aceștia „locuiau mai întâi lângă râul Dunărea și Saos, râu pe care acum îl numim Sava, unde locuiesc mai de curând sârbii, în locuri întărite și greu accesibile”⁵⁷. Interpretarea lui B. P. Hașdeu pornea de la premisa că autorul bizantin nu a fost foarte precis în localizarea patriei vlahilor, ori că a avut în vedere numai sudul Pannoniei. S-a demonstrat însă că digresiunea despre originea vlahilor din opera lui Kekaumenos este rezultatul unor confuzii și al unor lecturi din Dio Cassius (din care se parafrazează unele pasaje referitoare la daci). Kekaumenos i-a identificat pe vlahi cu dacii, dar a confundat Dacia Traiană cu provincia creată de Aurelian la sudul Dunării, care era mai bine cunoscută bizantinilor (dar și pe aceasta a plasat-o mai la vest decât în realitate)⁵⁸. Deci, pasajul din Kekaumenos nu dovedește deplasarea aromânilor de la nord la sud.

Deși, iată, izvoarele invocate de obicei în sprijinul existenței unor migrații de la Dunăre în Macedonia și Thessalia se dovedesc iluzorii, ideea rămâne. În primul rând, pe baza cercetărilor lingvistice se poate afirma cu certitudine că a existat o perioadă când toate actualele dialecte ale limbii române comunicau, iar populația protoromânească trăia într-un spațiu vast. Continuitatea teritorială ar fi durat până prin secolul al X-lea. Se pare că teoria pânzelor de populație elaborată de P. P. Panaitescu oferă cea mai bună explicație pentru această unitate a Romanității Orientale, din nordul Carpaților până în Pind.

În orice caz, prima informație certă despre românii din sudul Peninsulei Balcanice datează din 980. În acel an, fostul duce al themei Hellada, Niculitzas, a primit de la împăratul Vasile al II-lea funcția de conducător (*archon*) al vlahilor din thema Hellada.

⁵⁷ FHDR, III: 41.

⁵⁸ Gyóni 1945: 155–170; Djuvara 1991: 23–66.

Această provincie cuprindea Thessalia, Pindul și Achaia. El mai avea și funcția de duce al themei Hellada, pe care a păstrat-o și după 980. Este posibil ca funcția primită de Niculitzas I în 980 să fi reprezentat comanda asupra unui corp de armată recrutat local dintre vlahi. Niculitzas I a trecut de partea țarului Samuel (976–1014), atunci când Larissa a fost cucerită de Bulgaria (în 985 sau 986). Se poate deduce că vlalii erau răspândiți într-un număr destul de mare în aceste regiuni. De bună seamă, este vorba mai ales de concentrarea de populație aromânească din Munții Pindului. Despre vlalii din Thessalia va fi vorba pe larg în capitolul următor, atunci când vom studia revolta lor din anul 1066. Actul semnat de Vasile al II-lea în 980 nu s-a păstrat ca atare, dar este reprodus de *Strategikon*-ul lui Kekaumenos, izvorul care relatează revolta din 1066⁵⁹.

Este posibil ca o mărturie indirectă să amintească populația romanică din Macedonia încă de la mijlocul secolului al IX-lea. Filologul grec Phaedon Malingoudis a remarcat un fapt care, din câte știm, nu a fost până acum relevat de istoriografia românească⁶⁰. Potrivit împăratului Constantin Porfirogenetul (*De Caerimoniis*, ed. Bonn, 1829, I, p. 634–635), la împăratul Mihail al III-lea (842–867) s-a înfățișat o delegație a unei comunități slave care trăia în zona *Subdelitia*, din apropiere de Salonic. Ph. Malingoudis presupunea că acest toponim provine din cuvintele *sub* (de origine latină) și *del* (*deal*), considerat a aparține substratului tracic. Prin urmare, zona (situată în apropierea unui munte) ar fi purtat numele de origine românească de „Sub deal”. Învățatul grec atrăgea atenția că acest termen, pe care slavii l-ar fi luat de la autohtonii romanizați, ar reprezenta o atestare a vlahilor cu peste 100 de ani

⁵⁹ FHDR, III: 43–45; Gyóni 1945: 101, 118; Năsturel 1978: 229; Murnu 1984: 67–77; Năsturel 1996: 54

⁶⁰ Ph. Malingoudis, *Frühe slawische Elemente im Namengut Griechenlands*, în *Die Völker* 1987: 54–56.

mai veche decât cea din 980. Dacă este adevărat, această mărturie ar indica prezența unei populații de origine romanică supraviețuitoare în Macedonia.

Izvoarele bizantine, occidentale și sârbești ne ajută să reconstituim cu o oarecare relativitate aria de răspândire a grupurilor de români sud-dunăreni în secolele X-XIV.

Cea mai mare concentrare de comunități aromânești se află în Pind și Thessalia. Pindul a purtat chiar numele oficial de *Vlahia Mare* în secolele XIII-XV, pe când făcea parte din despotatul Epirului. De fapt, deja prin 1165–1171, călătorul evreu Beniamin de Tudela afirma că o regiune din Thessalia poartă numele de *Vlahia*. Această regiune a fost amplasată în zona de munte dintre valea Spercheios și câmpia Thessaliei. Într-o monografie de geografie istorică se apreciază că a existat probabil și o themă denumită *Blachia*, în secolul al XII-lea. *Vlahia Mare* din secolul al XIII-lea se afla în zona montană de la nord-vest și vest de câmpia Thessaliei. În epoca cuceririi otomane, numele *Vlahia* ajunsese sinonim cu *Thessalia*. Condițiile geografice au determinat orientarea majorității aromânilor din Pind și Thessalia către păstoritul transhumant și nomad. Cu toate acestea, încă din secolul al XI-lea se cunosc mărturii despre instalarea unor fruntași vlahi în orașe precum Larissa și Trikkala. Nu lipsesc nici informațiile despre practicarea agriculturii de către aromâni, pe câmpiile destul de mănoase ale Thessaliei⁶¹.

În 1332, împăratul Andronic al III-lea Paleolog (1328–1341) a încheiat un tratat cu triburile numite *Malakasioi*, *Buioi*,

---

⁶¹ J. Koder, F. Hild, P. Soustal, *Tabula Imperii Byzantini*, 1. *Hellas und Thessalia*, DAW, 125, 1976: 40–41; Murnu 1984: 85–94, 130–151, 189–193; Stănescu 1989: 21–23; Năsturel 1996: 55–58; Brezeanu 1999: 164–165, 170. Pentru Beniamin de Tudela, vezi L. Herșcovici, E. Pentiuc, *Historical References to the Carpatho–Danubian Region in Hebrew Sources of the 10th–12th Centuries*, „Romanian Jewish Studies”, 1, 1987, 2: 12–13. Pentru terminologia agricolă la aromâni, vezi Capidan 1927: 205–212; Lazarou 1986: 250; Mihăescu 1993: 256–262.

Mesaritoi (care numărau 12 000 de persoane). În acel moment, Andronic al III-lea era în război cu Serbia, iar albanezii din Albania se răzvrătiseră contra stăpânirii lui Ștefan Dušan, cu sprijinul regatului angevin de Napoli. Aceste triburi din Thessalia trăiseră până atunci în afara oricărei stăpâniri (*abasileutoi*, după cum scria Ioan Cantacuzino), ca păstori nomazi în munți. Ei s-au instalat în zonele mai joase ale Thessaliei, dar au rămas și acolo nomazi⁶². Considerate adesea de origine albaneză, aceste triburi erau de fapt de etnie aromână, așa cum observa încă la începutul secolului al XIX-lea călătorul F. C. Pouqueville. Familia aromânească *Buia* a jucat un rol important în secolele XIV-XVIII în Epir și Thessalia, iar un sat aromân din nordul Thessaliei purta numele de *Mălăcași*. Modul de viață similar al albanezilor și aromânilor a putut fi sursa unor confuzii la autorii bizantini insuficient familiarizați cu complicata configurație etnică a Peninsulei Balcanice⁶³.

Alte zone populate de aromâni sunt situate mai la nord, în Macedonia și Kosovo. Reprezentanții grupului masiv aromânesc din Macedonia apar pentru prima oară consemnați în izvoarele scrise, cu prilejul unui eveniment din 976. Mai mulți vlahi *hoditai* („călători”) l-au omorât pe David (fratele viitorului țar bulgar Samuel) în Macedonia (într-un punct de pe drumul dintre Prespa și Castoria). Mărturia despre vlahi „călători” provine dintr-o interpolare la cronica lui Skylitzes, și aparține unui copist necunoscut de la sfârșitul secolului al XI-lea, care era în mod vizibil familiarizat cu istoria locală a Macedoniei. Deși se referă la anul 976, această informație nu este prima

⁶² Ostrogorsky 1956: 520, 530; Ducellier 1981: 349; Soulis 1984: 110; Ferjančić 1988: 315–316; Gjuzelev 1991: 85.

⁶³ Caragiani 1929: 5–6; Iorga 1939: 41, 43; Winniffrith 1987: 120.

⁶⁴ Dragomir 1959: 162; Năsturel 1978: 228–229; Schramm 1986: 105; Năsturel 1996: 54.

atestare a românilor, așa cum se susține adesea⁶⁴. S-a purtat o discuție îndelungată pe marginea semnificației cuvântului *hoditai*. Termenul nu însemna „nomazi” (așa cum s-a afirmat uneori). El poate fi pus în legătură cu acei vlahi *kjelatori* din izvoarele sârbești mai târzii, care erau însărcinați cu transporturile făcute în scop militar (cărăușie). Cuvântul *kjelatori* îl redă pe cel românesc (de origine latină) *călători*. S-a mai afirmat de către M. Gyóni, R. C. Lăzărescu și A. Lazarou că vlahii din 976 ar fi fost paznici ai drumului (*hodos*, în greacă) și ar fi acționat ca reprezentanți fideli ai autorității bizantine, împotriva rebeliunii bulgarilor. Ipoteza este seducătoare, dar nu beneficiază de argumente solide⁶⁵.

În Macedonia există numeroase toponime de origine aromână, atestate de timpuriu, precum acel *Kimbalongon* (*Câmpulung*), în legătură cu un eveniment din 1014 (pe valea râului Strymon, lângă muntele Belasica). Pe valea Vardarului, aromânii au reușit chiar să creeze un mic stat efemer, la sfârșitul secolului al XII-lea, sub conducerea lui Dobromir Chrysos (vezi capitolul I. 2)⁶⁶.

O parte din populația medievală din Kosovo era aromânească. Aromânii (vlahii) locuiau în zona dintre Prizren și Peć și erau conduși de *primikeri* (așa cum apar în documentele sârbești din 1313–1318). De fapt, prima mențiune a vlahilor din izvoarele sârbești medievale se referă exact la cei din Kosovo. Este vorba de actul de danie emis de marele jupan

⁶⁵ V. Bogrea, *Sur les Vlaques „oditai” de Cédrenus*, „Bulletin de l’Institut pour l’Étude de l’Europe Sud-Orientale”, 7, 1920, 7–9: 51–52; Gyóni 1951: 29–42; Dragomir 1959: 110–134; R. C. Lăzărescu, *Din nou despre vlahii din cronică lui Skylitzes*, BBRF, 7 (11), 1979: 357–368; Tanașoca 1981: 1516; Lazarou 1986: 67–69; A. și N. Ș. Tanașoca, *Ancienneté et diffusion du „cătun” vlaque dans la Péninsule Balkanique du Moyen Âge*, RESEE, 27, 1989, 1–2: 139–144; Stănescu 1989: 19–20; Poghirc 1996: 29–30; Năsturel 1996: 54.

⁶⁶ Năsturel 1978: 243; Schramm 1986: 123–124.

Ștefan Nemanja, în 1198–1199, pentru mănăstirea Hilandar de la Muntele Athos, care îi pomenește pe vlahi în zona Prizren; ei erau țărani dependenți ai acestei mănăstiri și erau conduși de doi juzi, Radu și Gheorghe. Din alte documente reiese că aceeași mănăstire mai poseda alte sate de vlahi în Kosovo (Petrače, Goračevci). Tot în Kosovo sunt cunoscute și alte sate populate de vlahi în secolul al XIV-lea: Proilovci, Vlasi Sremljane, Dragoljevci etc⁶⁷. Izvoarele otomane din secolele XV–XVI arată și ele că vlahii continuau să locuiască în Kosovo (Kruševac, Prizren, Priština)⁶⁸.

Meglenoromânii, un grup puțin numeros în prezent, trăiesc într-o zonă situată la nord-vest de Salonic. Românii din zona Munților Balcani, care au creat statul Asăneștilor, nu făceau parte din grupul aromân, ci vorbeau dialectul megleno român. La această concluzie s-a ajuns pe baza studierii toponimelor păstrate în zonă, care atestă o populație românească destul de densă în Evul Mediu (*Cercel, Văcărel, Cerbul, Păsărel, Singurel, Banișor, Cârnu*, masivul muntos *Vlahinja* etc.). Se pare că meglenoromânii stabiliți în valea inferioară a Vardarului au asimilat și un grup de pecenegi sedentarizat la sfârșitul secolului al XI-lea⁶⁹.

În zona dintre Timoc și Morava a existat o importantă concentrare de populație românească, mai apropiată din punct de vedere dialectal de dacoromâni. Acești români au fost incluși în statul creat de Asănești (prima lor atestare

⁶⁷ Dragomir 1959: 17, 31–32, 113–116, 162; Winniffrith 1987: 113; Cazacu 1996: 83–84. Numele *Sremljane* se referă la o imigrare din zona Srem (dintre Dunăre și Sava).

⁶⁸ N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves à l'époque ottomane (1450–1550)*, „Revue des Études Islamiques”, 34, 1961 (1966): 90–91; Tanașoca 1981: 1517.

⁶⁹ Dragomir 1959: 13–14, 159; Ivănescu 1980: 309, 369, nota 1; Schramm 1986: 123; Năsturel 1996: 59–60.

datează din 1189, când au intrat în contact cu participanții la Cruciada a III-a, care străbăteau drumul de la Branicevo la Niș). După 1258, zona a intrat în sfera de interes a Ungariei, aflată în expansiune spre sud-est. Serbia a cucerit regiunea Morava-Timoc abia în 1291 sau 1292, de la doi șefi cumani, Dărman și Kudelin, care stăpâneau la Branicevo cu sprijinul tătarilor. Abia atunci a început sârbizarea acestei regiuni, populate de români și bulgari. Românii timoceni s-au menținut în număr mare și sub dominația otomană, așa cum o arată unele documente care se referă la rolul lor militar⁷⁰.

Zona dintre Morava și Drina a fost limita sud-vestică a ariei de formare a limbii române. Vechimea așezărilor românești de acolo este dovedită de toponime precum: *Taor*, *Ursule*, *Bukor*, *Krnule*. De acolo provine acel grup românesc denumit de lingviști „românii apuseni” (termenul a fost introdus de Sextil Pușcariu). Dialectul lor este mai apropiat de cel dacoromân decât de cel aromân⁷¹.

În secolele XII-XIV, românii apuseni s-au răspândit spre vest pornind din zona dintre Morava și Drina. Bosnia și Herțegovina au avut în secolele XIII-XV o populație românească destul de numeroasă. Românii apuseni au ajuns în Croația și până în Peninsula Istria (unde au supraviețuit, sub numele de istro-români; în Evul Mediu ei erau cunoscuți sub numele de *maurovlahi*, sau *morlaci*, adică „vlahi negri”). În Croația, primii vlahi sunt amintiți în 1322, în Bosnia — în 1344, în Dalmația — în 1357. În 1475, principele Nicolae de Ujlak se intitula „Bosniae et Valachiae Rex”. Titulatura sa sugerează nu doar numărul

⁷⁰ Th. N. Trăpcea, *Contribuțiuni la istoria românilor din Peninsula Balcanică. Românii dintre Timoc și Morava*, „Balcania”, 5, 1942: 230–233; Beldiceanu 1957: 111–129; Dragomir 1959: 34–35, 171. Pentru evenimente, vezi și Mavromatis 1978: 18, 22; Papacostea 1993: 124.

⁷¹ Pușcariu 1926: 338–366; Capidan 1943: 281–283; Dragomir 1959: 157–160, 174–180; Ivănescu 1980: 70–71; Rosetti 1986: 324.

destul de mare al populației românești, ci și perpetuarea unor autonomii românești în cuprinsul Bosniei (în regiunea care fusese alipită Ungariei).

Unele regiuni din vestul Peninsulei Balcanice au primit numele vlahilor. Până în prezent, o zonă montană de lângă Sarajevo se numește *Stari Vlah*. În 1373, o regiune din sud-vestul Croației era denumită *Maior Vlachia*. Românii apuseni au ajuns până în Peninsula Istria (unde grupul istro-românilor a supraviețuit mai mult). Prima atestare sigură a românilor din Istria datează din 1329 (un anume *Pasculus*), dar există și un document din a doua jumătate a secolului al XII-lea în care este menționat un om pe nume *Radul*⁷².

Toți acești români apuseni veniseră de pe teritoriul Serbiei, fie din cauza ocupațiilor lor pastorale, fie din cauza turcilor. La sud, românii apuseni au ajuns până în Kosovo, unde s-au întâlnit cu comunitățile aromâne. Faptul este dovedit de unele particularități fonetice ale toponimelor românești din Kosovo⁷³. Pe de altă parte, și unii dintre aromânii din Kosovo au emigrat spre nordul Serbiei în secolele XIV–XV, împreună cu sârbii, întărind elementul românesc din Serbia nordică și din zona Timocului⁷⁴.

Documentele din Serbia și Croația îi amintesc în multe împrejurări pe români (*vlahi*, *vlasii*). Cei mai mulți dintre ei se ocupau cu păstoritul (transhumant sau nomad). Produsele lactate și lână formau obiectul unui comerț prosper îndreptat mai ales către orașele de pe coasta Dalmației. Existau însă și comunități vlahe care practicau agricultura și viticultura. Așezările vlahilor purtau de obicei numele de *cătune*.

⁷² Pușcariu 1926: 3–32; Dragomir 1959: 36–109; Dragojlović 1989: 65; Winniffrith 1987: 115; Cazacu 1996: 87; Brezeanu 1999: 164–166.

⁷³ Dragomir 1959: 157–159.

⁷⁴ Cazacu 1996: 87.

Vlahii din Serbia și Croația se conduceau după dreptul lor cutumiar, care era recunoscut de statele în care trăiau (*Zakon Vlahom, Jus Valachicum*). Ei beneficiau de autonomie. În fruntea comunităților românești se aflau *cnezii, celnicii și primikerii*. Cea mai importantă obligație a lor era plata unei dări care consta într-o oaie cu miel și una stearpă din fiecare cincizeci (*quingagesima ovium*). Am văzut deja că o categorie specială de vlahi din Serbia apare în surse cu numele de *kjelatori*. Altă categorie socio-profesională a vlahilor din Serbia, Bosnia și Croația erau *voinicii* — ostași însărcinați cu paza drumurilor. Această misune era încredințată unor sate situate de-a lungul drumurilor mai importante. Ea presupunea dobândirea unor scutiri fiscale. Voinicii și-au păstrat statutul privilegiat și sub dominația otomană. De fapt, această formă de organizare pare să fie de origine bizantină, după cum am văzut ceva mai sus, în legătură cu vlahii *hoditai*.

Două acte otomane din 1477 și 1490 precizează că românii din Herțegovina erau scutiți de haraci (capitație), fiindcă ei prestau serviciu militar, ca luptători în cavaleria ușoară. Ei dețineau loturi de pământ inalienabile și aveau o organizare militară specifică. La fel ca în alte părți ale Peninsulei Balcanice, acești români erau conduși de *cnezi și primikeri*, care beneficiau de anumite privilegii, în virtutea recunoașterii vechiului drept cutumiar românesc. *Primikerii* erau șefii satelor românești (cătunelor), iar *cnezii* conduceau grupuri de sate. Fapt mai puțin obișnuit pentru creștinii din Imperiul otoman, *cnezilor* li se îngăduia să posede un mic număr de țărani dependenți; ei erau scutiți de dări și primeau domenii (*timaruri*), în schimbul serviciului militar. Acești conducători mai importanți care erau *timarioți* aveau obligația de a organiza detașamente de cavalerie ușoară, prin recrutarea unui călăreț la fiecare șapte gospodării. *Cnezii* erau numiți în funcție de către sultan. Formele de autonomie

ale vlahilor din epoca otomană au fost moștenite din vremea statului sârb⁷⁵.

Cucerirea otomană a avut un dublu impact asupra comunităților românești din Serbia, Bosnia și Croația. După cum am văzut, unii s-au pus în slujba stăpânirii turcești – ceea ce a contribuit la asimilarea lor prin islamizare. Alții au preferat să se refugieze spre vest, pe coasta Dalmației, unde apar cu numele de *morovlahi* până târziu, în secolele XVIII–XIX. Ambele fenomene au condus însă la spargerea blocului românesc apusean, din care în cele din urmă au rămas doar istro-românii.

În dorința de a elimina prezența „incomodă” a vlahilor în Macedonia, Kosovo și Serbia, unii autori sârbi au afirmat că termenul „vlah” avea doar semnificație socio-profesională (ciobani transhumanți sau nomazi)⁷⁶. Teoria a fost susținută și de unii istorici maghiari, care aveau în vedere pe vlahii atestați în Ungaria medievală. Este adevărat că termenul „vlah” a căpătat și acest sens în sârbă și neogreacă, dar din izvoarele cele mai vechi reiese că el a fost folosit cu sensul său etnic, de populație latinofonă (români sau aromâni). Mai târziu, termenul de vlah a ajuns să însemne și „păstor”, pe măsură ce românii au fost treptat slavizați. Vlahii din izvoarele referitoare la secolele XI–XV sunt în mod categoric români apuseni sau aromâni⁷⁷.

⁷⁵ Vezi nota 68, precum și Inalcik 1954: 114–115; Dragomir 1959: 110–136; N. Beldiceanu, I. Beldiceanu–Steinherr, *Quatre actes de Mehmed II concernant les Valaques des Balkans slaves*, SOF, 24, 1965: 103–111; Beldiceanu 1975: 122–130; Tanașoca 1981: 1513–1530; N. Beldiceanu, *Românii din Herțegovina (XIII–XVI)*, BBRF, 14 (18), 1987–1988: 83–102; Cazacu 1996: 91–92.

⁷⁶ Dragojlović 1989: 65. Vezi și alte opinii consemnate de Dragomir 1959: 141–142; Tanașoca 1981: 1515–1516, nota 13; Tanașoca 2001: 116–117.

⁷⁷ A. Tanașoca, *Caracterul etnic al vlahilor nord-vest balcanici*, „Cercetări de istorie și civilizație sud-est europeană”, 5, 1988: 41–47.

Uneori, istoricii iugoslavi au admis romanitatea vlahilor și autohtonia lor în partea de vest și centrală a Peninsulei Balcanice, acordând credibilitate legendei consemnate de cronica Preotului din Diocleea. Potrivit lui Jovan Kovačević, vlahii ar fi descendenții unei părți a populației romanice din Dalmația. În secolul al VII-lea, ei s-ar fi retras în munți, trecând la modul de viață pastoral, în timp ce alți romanici au continuat să locuiască în orașele de pe litoral (Zadar, Trogir și altele), dând naștere populației romanice dalmate⁷⁸. Această teorie nu poate explica însă diferențele mari dintre aromână și istro-română, pe de o parte, și limba dalmată, pe de altă parte. Cele două dialecte sudice ale limbii române sunt mai apropiate de dacoromână decât de dalmată. În orice caz, din studiarea datelor existente (prezentate mai sus) se poate conchide că românii (vlahii) au ajuns relativ târziu în Croația, Bosnia și Dalmația (în secolele XIII-XIV).

Risipiți în aproape toată Peninsula Balcanică în insule mai mici sau mai mari, românii sud-dunăreni nu au putut forma un stat propriu. Atunci când unele grupuri românești sudice au reușit să dobândească puterea în urma unor revolte, aceste alcătuiri statale au avut un caracter efemer. Statul româno-bulgar al Asăneștilor s-a bulgarizat rapid (în sensul că puterea a revenit aristocrației bulgare), iar micul stat creat de Dobromir Chrysos în Macedonia la sfârșitul secolului al XII-lea a dispărut rapid.

Fiind prezenți în toate statele balcanice medievale și moderne, aromânii au ajuns astfel o problemă pentru aceste state, în vremea constituirii și dezvoltării națiunilor moderne. Existența minorității aromâne în Grecia și Bulgaria a devenit o sursă de conflict, care a avut rolul ei în desfășurarea războaielor balcanice din 1912-1913. Trebuie însă remarcat

---

⁷⁸ Kovačević 1973: 150-151.

faptul că aromânii nu aveau cum să se alipească la România. De aceea, prezența lor în Grecia, Bulgaria, Serbia și Albania nu putea să dea naștere unui focar de conflict permanent similar cu cele create din cauza rivalităților dintre sârbi și albanezi sau dintre bulgari și greci.

Asimilarea parțială a aromânilor (începută încă din Evul Mediu) a atenuat posibilitatea apariției unor stări conflictuale. Pe de altă parte, faptul că mulți aromâni s-au topit în masa celorlalte populații (greci, bulgari, sârbi) a făcut ca ei să piardă poziția pe care au avut-o în Macedonia și Thessalia în Evul Mediu. De aceea, un autor britanic (care a publicat o foarte interesantă carte despre aromâni) afirma că „aș dori să sugerez o mult mai mare extindere a elementului vlah în Balcani în Evul Mediu decât cea care este susținută în mod curent. Dacă este așa, atunci revendicările naționaliste extremiste ale națiunilor balcanice asupra unor părți din Macedonia pe baza istoriei sunt evident mai puțin întemeiate”⁷⁹.

Deportări și colonizări făcute de Imperiul bizantin și de Imperiul otoman

Situația demografică și etnică a Peninsulei Balcanice a fost în mod considerabil afectată de practica luării de prizonieri de către puterile agresoare. O primă perioadă care trebuie amintită în această privință este secolul al VII-lea, când avarii și slavii au dus în captivitate un număr neprecizabil, dar foarte mare de locuitori din întreaga Europă de Sud-Est. În unele cazuri, ei sau urmașii lor au reușit să revină în patrie, dar în general se poate aprecia că atacurile avaro-slave au diminuat numărul populației autohtone greco-romane. Slavii care s-au

---

⁷⁹ Winnifrith 1987: 38.

așezat în Peninsula Balcanică au căpătat astfel o pondere destul de mare în ansamblul populației.

Imperiul bizantin a practicat în repetate rânduri o politică de deportare a populațiilor răzvrătite sau nesigure, ori de colonizare a unor grupuri străine în mediul unor populații care prezentau un pericol potențial pentru stat. Transferurile de populație nu aveau doar motive militare, ci și economice, pentru că se urmărea punerea în valoare a unor regiuni care anterior fuseseră pustiite de invazii, sau se dorea dezvoltarea orașelor⁸⁰.

Astfel, în Tracia și nordul Macedoniei au fost colonizați armeni și sirieni în mai multe etape, începând de la mijlocul secolului al VIII-lea și până la începutul secolului al IX-lea. Acești orientali erau un element de încredere, pe care imperiul se putea bizui în zonele cucerite de la Bulgaria, care erau populate de slavi. Alte comunități de armeni și sirieni au fost aduse în Macedonia și Tracia în timpul lui Ioan Tzimiskes (969–976) și Vasile al II-lea (în 988). Ca și în secolul al VIII-lea, rostul lor era de a consolida apărarea contra Bulgariei. Recucerirea zonelor de centru și de sud ale Greciei la sfârșitul secolului al VIII-lea și la începutul celui următor a stimulat și un proces de revenire a grecilor care anterior se refugiaseră în Sicilia și sudul Italiei. Nu a fost o colonizare propriu-zisă, ci o mișcare firească a populației, de întoarcere în zonele eliberate de către Imperiul bizantin. Procesul a continuat prin așezarea altor greci care fugeau de atacurile arabilor întreprinse în Arhipelag și în Sicilia. Rezultatul a fost întărirea elementului grecesc, care a reușit astfel să asimileze populația slavă. A existat chiar și un ordin dat de împăratul Nikephor I (802–811) ca locuitorii din diferite provincii (din Asia Mică, mai ales) să se mute în teritoriile din Grecia continentală, recucerite de la slavi⁸¹.

⁸⁰ Vezi, în general, Charanis 1961: 140–154.

⁸¹ Charanis 1961: 144–146, 152; Jenkins 1963: 29–30; Herrin 1973: 117, 119–120; Graebner 1978: 47; Angelov 1980: 97; Weithmann 1994: 93.

Pe de altă parte, încă de la sfârșitul secolului al VII-lea a început deportarea populației slave ostile de către autoritățile bizantine. Campaniile desfășurate de Constans al II-lea în 657–658 și de Iustinian al II-lea în 688–689 s-a soldat cu strămutarea a zeci de mii de slavi din zona Salonicului în Asia Mică⁸². Când Vasile al II-lea a desființat Bulgaria, o mare parte a populației bulgare din Macedonia a fost strămutată de acolo⁸³. La fel a procedat Manuel I Comnenul după ce a zdrobit revolta sârbilor din 1149–1151 (mii de prizonieri au fost deportați din Raška în apropiere de Sofia)⁸⁴.

Probulgarii au efectuat, la rândul lor, deportări de populație, imediat după ce au cucerit fosta provincie romană Moesia Secunda, în 680–681, mutând în alte locuri pe unii dintre slavii pe care i-au găsit acolo. Unii (cei din tribul severilor) au fost strămutați către est, iar alții, după cum spunea cronicarul bizantin Nikephor, au fost puși „să păzească locurile vecine cu avarii”, adică în nord-vest. O asemenea deplasare de populație a antrenat, probabil, dizlocarea celor peste care s-au strămutat noii veniți. A fost o adevărată reacție în lanț⁸⁵. Mai târziu, caganul Krum a luat în 813 din Adrianopol circa 12 000 de prizonieri și i-a deportat la nord de Dunăre, pentru a pune în valoare o zonă din sudul Munteniei care se afla sub dominația Bulgariei⁸⁶. Deportările făcute când de bizantini, când de bulgari, au diversificat și mai mult compoziția etnică a Macedoniei.

Otomanii au deportat și ei comunități întregi. Astfel, satele sârbești care aveau atribuții militare au fost strămutate din Slavonia în Bosnia în prima jumătate a secolului al XVI-lea.

⁸² Ostrogorsky 1956: 161–162; Charanis 1961: 143–144; Antoljak 1970: 36–37; Graebner 1978: 44–45.

⁸³ Charanis 1961: 148–149.

⁸⁴ Dragojlović 1989: 62–63.

⁸⁵ Madgearu 1997: 132.

⁸⁶ Vezi Panaitescu 1969: 191–192; Madgearu 1997: 159.

Slavonia a devenit un district militar, iar în partea de nord a Bosniei a fost creată o zonă puternic apărată, în contact cu Imperiul Habsburgic⁸⁷.

În cele mai multe cazuri, dominația otomană a afectat situația demografică prin deportări. Încă din primele decenii ale cuceririi Peninsulei Balcanice, otomanii au luat în robie un mare număr de persoane din teritoriile ocupate, începând cu Tracia. După bătălia de la Cernomen din 1371, mulți dintre sârbii care au scăpat cu viață au fost luați prizonieri și transformați în robi. La fel s-a întâmplat după bătălia de la Kosovopolje, din 1389. Nici Grecia nu a fost ferită. În campania din 1397, au fost luați numai din Argos 30 000 de prizonieri, care au fost duși în Asia Mică. Deportările au afectat și Thessalia, după 1393. Alte asemenea acțiuni au avut loc în timpul războaielor purtate de Imperiul otoman în teritoriile sârbești în 1439, 1444, 1451–1454, 1458–1459. Înrobirea populației cucerite a atins atunci apogeul. Bunăoară, cu prilejul ocupării finale a Serbiei (1459), au fost luați captivi toți cei 8 000 de locuitori din cetatea Smederevo⁸⁸.

Un efect indirect al stărilor conflictuale a fost declanșarea mai multor epidemii și instalarea foametei prelungite, în special în prima jumătate a secolului al XV-lea. De exemplu, imediat după bătălia de la Cernomen din 1371, a izbucnit o mare foamete în regiune. Războiul anti-otoman condus de lancii de Hunedoara a provocat și el foamete în anii 1454–1455 și a favorizat răspândirea ciumei, care, după cum se știe, l-a răpus și pe eroul român⁸⁹. Scăderea populației băștinașe era compensată prin colonizarea regiunilor pustiite cu turci anatolieni.

Turcii au început colonizarea Peninsulei Balcanice încă din 1354, când au pătruns în Europa. Au fost aduși în Tracia turci

⁸⁷ Hoffmann 1977: 476; Samardžić 1989: 84–85.

⁸⁸ Inalcik 1954: 122–123; Angelov 1956: 249–259; Dragojlović 1989: 63.

⁸⁹ Angelov 1956: 242–243; Dragojlović 1989: 64.

din Anatolia. Colonizările s-au intensificat în vremea lui Murad I și au continuat sub Baiazid I. Ele au vizat în special ceea ce este în prezent partea europeană a Turciei (sudul Traciei). Turcii așezați în Tracia au căpătat numele de yürüci. Colonizarea s-a făcut mai ales în orașe și pe traseele principalelor drumuri, dar se cunosc și cazuri foarte timpurii de sate populate de turci în apropiere de Salonic și în Thessalia. În Macedonia, instalarea turcilor s-a făcut imediat după victoria de la Kosovopolje, din 1389. Prin colonizările intense făcute de Baiazid I, orașul Skopje, fostă capitală a Serbiei, a devenit centrul puterii otomane în Macedonia. După 1402, colonizările au fost sporadice. Trebuie totuși menționată colonizarea de turci anatolieni în Albania în perioada 1415–1430. Ei au fost înzestrați cu timaruri⁹⁰.

În Kosovo, cucerit în 1455, otomanii au distribuit imediat pământuri spahiilor și au organizat colonizarea teritoriului cu turci. Astfel, zonele joase din Macedonia și Kosovo și-au schimbat încă o dată compoziția etnică, prin instalarea turcilor și albanezilor musulmani. O parte din slavi s-au refugiat în zonele mai înalte⁹¹. Turcii anatolieni au primit pământuri în regiunile cucerite și au asigurat repopularea zonelor care fuseseră pustiite de războaie și epidemii. Multe sate sârbești au fost devastate și abandonate, iar turcii colonizați au creat alte așezări⁹². În paralel, consolidarea stăpânirii era asigurată prin convertirea la islamism a unora dintre noii supuși⁹³. Aceste procese de transferuri de populație și de islamizare au modificat în mod serios configurația religioasă și etnică a Peninsulei Balcanice.

⁹⁰ Inalcik 1954: 123–128; Angelov 1956: 263–268; F. Babinger, *Die Osmanen auf dem Balkan*, în *Völker* 1959: 203–204; Stavrianos 1959: 97; Vacalopoulos 1973: 52–58 (și harta nr. 4); Lawless 1977: 508; Vasić 1985: 7; Runciman 1991: 50.

⁹¹ Hoffmann 1977: 476; Decei 1978: 56.

⁹² Vezi Kalić 1988: 133 pentru situația din Serbia Centrală după 1455.

⁹³ Palikruševa 1970: 138.

La capătul acestui prim capitol, nu putem decât să conchidem că diferitele evenimente și procese istorice au condus la transformarea Peninsulei Balcanice într-un mozaic etnic, în care *nici una dintre populații nu este majoritară într-un spațiu mai larg și în care nici o zonă nu a fost ferită de bulversarea configurației etnice.*

Capitolul 2

ASPECTELE POLITICE

Prăbușirea dominației bizantine și ascensiunea Bulgariei

Harta politică a Peninsulei Balcanice a suferit o schimbare radicală la cumpăna dintre Antichitate și Evul Mediu, din cauza înfrângerilor administrate de avari și slavi armatei romano-bizantine. Deși se părea că Imperiul va reuși să stabilizeze frontiera pe Dunăre în primii doi ani ai secolului al VII-lea, revolta centurionului Phokas din anul 602 a răsturnat situația. Armata, care trebuia să ierneze undeva în Câmpia Dunării, a pornit spre capitală pentru a-l proclama împărat pe rebel, lăsând neapărate unele sectoare ale frontierei. Procesul de destrămare a *limes*-ului dunărean a continuat în anii următori¹. Lovitura de grație a fost dată de valul de atacuri avaro-slave din anii 614–619, care au fost reluate în 623, când Constantinopolul a trăit pericolul unui asediu. Din fericire pentru Bizanț, marele asediu întreprins de avari în cooperare cu perșii în 626 a eșuat. Puterea avară a intrat apoi într-un declin prelungit. Peninsula Balcanică ieșise însă în cea mai mare parte a sa de sub autoritatea Imperiului bizantin. Adept al unei politici realiste, împăratul Heraklios nu și-a făcut iluzia că va mai

---

¹ Vezi Madgearu 1997: 138–143 cu bibliografia problemei.

putea recupera teritoriile pierdute. A retras ceea ce mai rămăsese din trupele provinciilor europene și s-a concentrat pe apărarea și extinderea părții asiatice a Imperiului².

Între timp, în fostele provincii dunărene și central-balcanice începuse instalarea masivă a slavilor. Acest proces a fost deja examinat în capitolul precedent. Ceea ce ne rămâne de discutat este în ce măsură noii veniți au creat noi centre de putere în vidul lăsat de retragerea Bizanțului. În primul rând, trebuie observat că această retragere a Bizanțului nu a fost totală. Imperiul a păstrat o zonă la vest și nord de capitală, precum și unele enclave în Grecia, între care cea mai importantă se afla în jurul orașului Salonic. Viața de tip urban a continuat în aceste enclave care erau înconjugate de triburile slavilor. Din fericire, s-a păstrat un izvor care descrie în mod amănunțit raporturile dintre bizantini și slavi în secolele VII-VIII. Culegerea de „Miracole ale Sfântului Dimitrie” arată cum locuitorii Salonicului s-au confruntat în mai multe rânduri cu atacurile avarilor și slavilor, care controlau practic toată Peninsula Balcanică. Metropola macedoneană rămăsese ca o insulă într-o mare slavă, spre care se îndreptau refugiați din zonele cele mai încercate. Pe mare, Salonicul a putut să mențină legăturile cu Constantinopolul³.

Continuitatea unor așezări urbane precum Salonic, Corint, Edessa, Adrianopole a ușurat viitoarea recucerire bizantină din secolul al IX-lea. Ele au devenit centrele în care și în jurul cărora s-au reorganizat ulterior structurile militare și administrative bizantine. Elementele de viață urbană au supraviețuit mai ales pe coasta dalmatăă, în Grecia continentală, în Macedonia. În Peninsula Balcanică s-a creat un vid de putere după retragerea

² W. Treadgold, *Byzantium and its Army. 284–1081*, Stanford, 1995: 206–207.

³ Vezi P. Lemerle, *Les plus anciens recueils des Miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans*, 2 vol., Paris, 1979–1981.

armatei bizantine. Micile formațiuni tribale slave („Sclaviniile”) nu l-au putut umple, iar avarii au renunțat la controlul regiunii după eșecul asediului Constantinopolului, din 626. Sub dominație avară nemijlocită a rămas doar regiunea de nord-vest a Peninsulei Balcanice (ceea ce în prezent se numește Croația).

Recucerirea bizantină a Peninsulei Balcanice a fost un proces treptat, îndelungat și parțial. Un prim moment a fost reprezentat de ofensiva împăratului Constans al II-lea (641–668), din 658, contra *Sclaviniilor* din Macedonia (formate din triburile draguviților, rynchinilor, sagudaților, velegesitilor). Nu peste mult timp, dominația bizantină în nordul Greciei continentale va fi consolidată printr-o nouă ofensivă contra slavilor din apropiere de Salonic, declanșată de Justinian al II-lea (685–695, 705–711), în 688–689⁴. În jurul anului 680 a fost constituită provincia (thema) Tracia, care inițial cuprindea o mică fâșie pe malul Mării Negre, la nord de Constantinopol. Până la sfârșitul secolului al VIII-lea, această provincie s-a extins până la Mesembria⁵. Thema Hellas a fost și ea creată cândva între 687–695, în Grecia Est-Centrală⁶.

A doua etapă a recuceririi bizantine a avut loc după mijlocul secolului al VIII-lea. Constantin al V-lea (741–775) a cucerit *Sclaviniile* din Macedonia între anii 758–759. Următoarea ofensivă bizantină în Thessalia și Pelopones a fost condusă de patriciul Staurakios. În 783, ea s-a soldat cu trecerea *Sclaviniilor* de acolo sub dominație bizantină. Teritoriile cucerite au intrat inițial în compunerea themei Hellada. Macedonia a devenit provincie bizantină în 802, după ce fusese un timp unită cu thema Tracia. Tot la începutul secolului al IX-lea s-au

⁴ Ostrogorsky 1956: 147–148, 161–162; Antoljak 1970: 34–36; Koder 1978: 316; Graebner 1978: 44–45.

⁵ R. J. Lilie, „Thrakien” und „Thrakesion”. Zur byzantinischen Provinzorganisation am Ende des 7. Jahrhunderts, JÖB, 26, 1977: 7–47.

⁶ Charanis 1970: 3–5.

creat și themele Pelopones, Cefalonia, Dyrrachion, Salonic. Finalul reconquistei bizantine a Greciei este marcat de ofensiva lui Nikephor I (802–811) contra slavilor rebeli din Grecia, desfășurată între anii 809–810. Deși împăratul a pierdut războiul cu Bulgaria, acțiunea sa a avut importante consecințe, nu doar politico-militare. Multe dintre teritoriile care fuseseră ocupate de slavi au fost reintegrate în organizarea de stat bizantină, ceea ce a permis regrecizarea lor. Cele câteva revolte ale slavilor din Grecia care mai sunt semnalate în secolele IX–X nu au avut nici un efect semnificativ⁷.

Slavii au continuat să fie majoritari în zonele nordice ale spațiului balcanic, care au scăpat ofensivei bizantine și care au intrat sub dominația Bulgariei (mai întâi în dependență, apoi chiar în compunerea statului). Tracia a fost parțial ocupată de Bulgaria, încă de la începutul secolului al VIII-lea, iar în anii 837–842, *Sclaviniile* din nordul Macedoniei s-au alipit de bunăvoie la Bulgaria. Prin 842, Bulgaria a ajuns să stăpânească o mare parte din Macedonia⁸. Aceasta nu reprezenta un simplu câștig teritorial. Bulgaria devenea stăpâna zonei centrale a peninsulei, iar acest fapt crea un avantaj strategic de care ea a putut profita până la sfârșit, adică până la desființarea sa, în 1018.

Prin urmare, până la începutul secolului al IX-lea, doar partea de sud a Peninsulei Balcanice a revenit sub administrație bizantină. Ceea ce Imperiul bizantin nu a mai putut recupera decât după 971 a fost teritoriul care fusese cucerit în mai multe etape de către bulgari. Bulgaria fusese întemeiată de un trib de războinici de origine turcică, instalați în fosta provincie Moesia Secunda, în anul 680. Poposiți pentru câțiva ani la nord de Dunăre, bulgarii au început să atace teritoriile aflate

⁷ Ostrogorsky 1956: 221–225; Antoljak 1970: 37–40; Charanis 1970: 6–11; Herrin 1973: 115–125; Ferluga 1976: 215–224; Koledarov 1977: 300–302; Graebner 1978: 47–48; Fine 1983: 79–83.

⁸ Koledarov 1977: 302; Angelov 1980: 94–95; Fine 1983: 110–111.

sub dominație bizantină, provocând reacția împăratului Constantin al IV-lea. Armata comandată de acesta a atacat zona unde se așezaseră bulgarii, dar a fost înfrântă în mod rușinos. Bulgarii, conduși de șeful de trib Asparuh, au pornit în urmărirea armatei bizantine și s-au așezat în nord-estul actualei Bulgarii, în apropiere de Odessos (Varna). În 681, Imperiul bizantin a fost nevoit să recunoască stăpânirea bulgarilor asupra Moesiei⁹.

Un alt grup de bulgari s-a instalat în Macedonia în anul 685, venind din caganatul avar, sub conducerea șefului Kuver. Aceștia au fost asimilați relativ repede de către populația locală, mai cu seamă că ei nu reprezentau decât o minoritate conducătoare a acelor fugari (alături de ei se aflau urmașii prizonierilor luați de avari din Imperiul bizantin, cu șase decenii în urmă)¹⁰.

În Moesia, bulgarii au găsit mai multe triburi slave, precum și resturi ale populației romanice. Izvoarele bizantine au consemnat faptul că, imediat, războinicii bulgari i-au supus pe slavii din zonă, obligându-i la plata unui tribut (era modul obișnuit prin care nomazii de origine turcică își exercitau dominația asupra comunităților sedentare). Unele triburi slave au fost strămutate la margini și au primit misiunea apărării frontierelor¹¹. Bulgarii erau puțin numeroși. Asimilarea lor de către slavi era inevitabilă și s-a încheiat în linii mari în secolul al IX-lea.

⁹ Ostrogorsky 1956: 157–158; V. Gjuzelev, *Chan Asparuch und die Gründung des bulgarischen Reiches*, în *Idem, Forschungen zur Geschichte Bulgariens im Mittelalter* (Miscellanea Bulgarica, 3), Wien, 1986: 3–24.

¹⁰ P. Charanis, *Kuver, the Chronology of his Activities and their Ethnic Effects in the regions around Thessalonica*, 85, 11, 1970, 2: 229–247; Angelov 1980: 85–88, 107; Popović 1986: 132–133; V. Beševliev, *Prabalgari v Bregalnško (Makedonija)*, „Izvestija na Narodnija Muzej”, Varna, 27 (42), 1991: 5–10.

¹¹ V. Beševliev, *Zu Theophanis Chronographia 359*, 5–17, BF, 2, 1967: 50–58; Koledarov 1980: 85.

Actualul popor bulgar este, după cum se știe, de origine slavă. Din bulgarii turcici nu a rămas decât numele. De aceea, istorici folosesc în mod convențional denumirea de „protobulgari” pentru grupul de războinici de origine turcică așezați în Moesia în 680.

După 680, bulgarii au dezvoltat un stat care îmbina trăsăturile unui caganat de tip turcic, cu elemente de sorginte bizantină. Sedentarizarea lor rapidă, amestecul cu slavii deja instalați și așezarea în vecinătatea unor cetăți bizantine au contribuit la o evoluție politică și culturală diferită de cea a caganatului avar. Urmașul lui Asparuh, hanul (caganul) Tervel (702–718), a început ridicarea unei reședințe la Pliska, localitate care ulterior a devenit o cetate cu ziduri de piatră (construită de meșteri bizantini). Tot Tervel a extins spre sud Bulgaria, în urma unor războaie contra Imperiului bizantin, purtate între 712–716. Astfel, o parte din Tracia (Zagora) a ajuns sub dominație bulgară. Pe de altă parte, Tervel a primit titlul onorific de *caesar*, pentru că îl ajutase pe împăratul Justinian al II-lea să revină la putere. Acest titlu nu mai fusese acordat decât membrilor familiei imperiale. Începea astfel integrarea treptată a Bulgariei în sfera de civilizație bizantină. Prin tratatul din 716 erau recunoscute hotarele Bulgariei de către Imperiul bizantin¹².

Timp de mai multe decenii, Bulgaria a rămas un stat slab organizat, în care rivalitățile dintre slavi și protobulgari, precum și dintre adepții și adversarii alianței cu Bizanțul, au provocat numeroase lupte pentru putere. De aceste tensiuni interne a profitat împăratul bizantin Constantin al V-lea, care a purtat mai multe războaie contra Bulgariei în anii 756–775. Astfel, expansiunea Bulgariei a fost stopată pentru un timp, menținându-se

¹² G. Cankova-Petkova, *Bulgaria and Byzantium during the First Decades after the Foundation of the Bulgarian State*, ByzSl, 24, 1963, 1: 41–53; B. Primov, *Bulgaria in the Eight Century. A General Outline*, BB, 5, 1978: 8–13.

echilibrul de forțe în Balcani¹³. Pentru moment, acest echilibru era reprezentat de apariția unui al doilea pol de putere, care se adăuga Bizanțului. Vidul de putere creat după prăbușirea *limes*-ului dunărean fusese umplut de Bulgaria, care tindea către hegemonie în partea de est a Peninsulei Balcanice. Va mai trece însă un timp până când tânărul stat va fi capabil să creeze probleme serioase Bizanțului.

A doua epocă de expansiune a Bulgariei s-a petrecut la începutul secolului al IX-lea. Ea a fost declanșată de victoria repurtată în Munții Balcani (pasul Vărbinka) de către hanul Krum (803–814), contra împăratului Nikephor I (802–811), în 26 iulie 811. Armata bizantină a fost masacrată, iar conducătorul bulgar a continuat ofensiva spre sud, în Tracia și Macedonia. Bulgaria a beneficiat și de alianța *Slaviniilor* din Macedonia. Doar victoria de la Mesembria a noului împărat Leon al V-lea (813–820), din toamna anului 813, și moartea lui Krum (aprilie 814), au oprit această ofensivă a Bulgariei. S-a ajuns la o perioadă de *statu-quo*, al cărei preț a fost împărțirea Traciei între Imperiul bizantin și Bulgaria. Frontiera dintre cele două state s-a stabilizat la sud de Philippopolis (Plovdiv), dar Bulgaria a reluat ofensiva în 837–842, când, după cum am văzut deja, a ocupat o mare parte din Macedonia¹⁴.

În deceniile ulterioare, statul bulgar s-a consolidat prin desființarea *Slaviniilor* care manifestau tendințe centrifuge și mai ales prin adoptarea creștinismului de către hanul Boris, care a

---

¹³ V. Beševliev, *Die Feldzüge des Kaisers Konstantin V gegen die Bulgaren*, *ÉB*, 7, 1971, 3: 5–17; *Idem*, *Die Berichte des Theophanes und Nikephoros über die Thronwirren in Bulgarien, 763–765*, *JÖB*, 20, 1971: 67–82; Angelov 1980: 90; Fine 1983: 74–78.

¹⁴ Ostrogorsky 1956: 225; Antoljak 1970: 41–42; Angelov 1980: 93–94; Fine 1983: 94–105; K. Gagova, *Bulgarian–Byzantine Border in Thrace from the 7th to the 10th Century (Bulgaria to the South of the Haemus)*, *BHR*, 14, 1986, 1: 66–77.

primit numele nașului său, împăratul Mihail al III-lea (842–867). Consecințele și avaturile convertirii Bulgariei vor fi analizate în capitolul următor. Pentru moment, este necesar să precizăm că acest act a grăbit integrarea Bulgariei în familia statelor europene. Intensificarea contactelor cu Bizanțul, prezența meșterilor veniți din Imperiu pentru a lucra la noua capitală de la Preslav, intrarea în legături cu Occidentul, sunt câteva dintre consecințele botezului lui Boris-Mihail, care a condus Bulgaria între 852 și 889.

A treia etapă, și cea mai importantă, a expansiunii Bulgariei, a avut loc în timpul domniei țarului Simeon (893–927). În primii ani, el a fost nevoit să se confrunte cu un atac pe două fronturi al Imperiului bizantin, care răspundea agresiunii Bulgariei, din 894, în sudul Traciei și Macedonia. Împăratul Leon al VI-lea (886–912) a decis să declanșeze o ofensivă în sudul Bulgariei, combinată cu o operațiune navală pe Dunăre, care viza încercuirea Bulgariei. Bizantinii au apelat și la ajutorul ungurilor din Atelkuz (spațiul dintre Nipru și Prut), care au efectuat raiduri în nordul Bulgariei, dar au fost înfrânți și goniți de pecenegii chemați de Simeon. Conflictul din 895–896 s-a încheiat cu victoria zdrobitoare a lui Simeon, repurtată la Bulgarophygon (sudul Traciei), în vara anului 896. Războaiele bulgaro-bizantine au continuat până în 904, când s-a încheiat un tratat de pace. Scopul urmărit și atins de Simeon în această etapă a domniei lui a fost de a consolida poziția Bulgariei prin unele rectificări de frontieră în sud și sud-vest. Simeon a profitat și de cucerirea Salonicului de către un corp expediționar arab (31 iulie 904), pentru a dobândi și o extindere a frontierei bulgare până în apropiere de acest oraș, devenind astfel stăpân al aproape întregii Macedonii¹⁵.

¹⁵ Ostrogorsky 1956: 283–284; I. Božilov, *À propos des rapports bulgaro-byzantines sous le tsar Symeon (893–912)*, BB, 6, 1980: 73–81; Fine 1983: 137–140.

Bulgaria în timpul lui Simeon

A urmat o perioadă de pace, întreruptă însă de decizia noului împărat bizantin Alexandru (912–913) de a sista subsidiile pe care le primea Bulgaria în virtutea tratatului din 896. Simeon a pornit din nou război contra Imperiului bizantin, într-un context cu totul special. Alexandru a murit după un an de domnie și, fiindcă urmașul său Constantin al VII-lea era minor, s-a instituit o regență condusă de patriarhul Nicolae Misticul (912–925). Acesta îl considera nelegitim pe Constantin, fiindcă provenea dintr-o căsătorie a lui Leon al VI-lea pe care biserica o considera ilegală (fusesse a patra căsătorie, iar canoanele bisericești interziceau așa ceva). Simeon a profitat magistral de situația creată și, în vara anului 913, a înaintat rapid spre Constantinopol, dorind nici mai mult nici mai puțin decât să fie recunoscut împărat al Bizanțului. Pretenția sa se

întemeia pe inexistența unui împărat legitim. Patriarhul Nicolae l-a primit cu mare fast și i-a recunoscut titlul de împărat, dar nu al romeilor (bizantinilor), ci al bulgarilor. De asemenea, a acceptat ca o fiică a lui Simeon să devină soția lui Constantin al VII-lea. Prin această căsătorie (care însă nu s-a încheiat), Simeon ar fi devenit socrul împăratului și ar fi dobândit astfel funcția foarte importantă de *basileopator*.

Deși planul său nu a fost îndeplinit decât pe jumătate, Simeon a devenit astfel primul conducător străin din Balcani, care își asuma puterea imperială de sorginte bizantină. Începând din 913, el s-a intitulat „Țar și autocrator al tuturor bulgarilor”, copiind titulatura imperială bizantină. Un sigiliu al lui Simeon folosea titlul de *eirenopoios* („pacificatorul”), care sugera intenția lui Simeon de a-și asuma una dintre prerogativele specifice împăraților bizantini. Împărăteasa Zoe (mama minorului Constantin al VII-lea) nu a recunoscut însă concesiile făcute de patriarhul Nicolae. Simeon a declanșat de aceea un nou război contra Bizanțului, care s-a soldat cu alte cuceriri în Macedonia, Grecia și Albania, între anii 914–917. Totul s-a încheiat cu o mare victorie a Bulgariei la Acheloos, în apropiere de Anchialos (20 august 917)¹⁶.

Ulterior, Simeon a purces la extinderea Bulgariei către vest, în zonele care nu se aflau sub dominație bizantină, dar care gravitau în orbita politică și culturală a Imperiului. Aceste teritorii populate de sârbi erau lesne de cucerit, fiindcă micii conducători locali (jupani) erau dezbinăți. Unii dintre aceștia (Petru Gojniković, 892–917 și Zaharia Prvoslavljević, 920–924) se orientaseră spre o alianță cu Bizanțul și cu regatul Croației, care pe atunci era, la rândul său, aliat al Bizanțului. Evenimentele s-au încheiat însă în mod surprinzător cu înfrângerea lui

¹⁶ Ostrogorsky 1956:287–289; Pundeff 1968: 21–22; Dujčev 1971: 178–190; I. Božilov, *L'ideologie politique du tsar Symeon: Pax Simeonica*, BB, 8, 1986: 73–88; Fine 1983: 142–144, 148–150.

Simeon în războiul contra Croației (926). Marele țar bulgar Simeon a murit la scurt timp după acest eșec (în 927), iar urmașul său Petru (927–969) a preferat să se afle în relații pașnice cu Imperiul bizantin. Astfel, Bulgaria a sfârșit prin a intra în sfera de influență bizantină, din punct de vedere politic și cultural¹⁷.

Micile state slave din centrul și vestul Peninsulei Balcanice

Dacă slavii așezați în Moesia și Tracia au fost supuși de protobulgari, unii dintre cei care au ocupat Illyricum au ajuns sub dominație avară, rămânând în această stare până la sfârșitul secolului al VIII-lea. Caganatul avar a menținut o anumită stabilitate în partea de vest a Peninsulei Balcanice. Pătura conducătoare era în cea mai mare parte de origine avară, dar existau și războinici slavi și gepizi. Dintre acești fruntași s-au recrutat viitorii conducători ai triburilor slave, în perioada în care caganatul avar s-a destrămat din cauza atacurilor francilor. Instaurarea dominației france în urma războaielor din 791–803 a prilejuit consemnarea existenței mai multor conducători slavi, care au preluat puterea în unele zone periferice ale fostului caganat avar. Acești conducători apar în izvoare cu numele (eventual de origine avară) de jupani. O jupă era o structură teritorială formată prin reunirea mai multor clanuri (*zadruga*). Inițial, jupele au fost structuri tribale de mici dimensiuni ale slavilor din Croația și Serbia. Ele au evoluat apoi ca structuri teritoriale cu caracter politic, care au premers apariției statelor. Denumirea de jupan sau mare jupan s-a păstrat în

---

¹⁷ Ostrogorsky 1956: 292–296; Fine 1983: 157.

mediul sârbesc cu sensul de conducător politic, ulterior de principe¹⁸.

Încă din timpul războaielor avaro-france, unii șefi slavi s-au aliat cu francii (de exemplu, Vojnomir, un principe croat din Pannonia, care s-a și botezat). După dispariția caganatului avar, unii conducători slavi au rămas fideli francilor, dar alții au încercat să creeze formațiuni statale independente. Astfel, în sudul Pannoniei (în zona dintre Drava și Sava) a luat naștere un principat condus de Ljudevit, care s-a revoltat în 819 contra francilor. Ljudevit a încercat să înfăptuiască un stat slav mai întins și a intrat în alianță cu slovenii din Carniolia și Carintia. Centrul acestui principat era la Sisak (fostul oraș roman Siscia). A fost însă o creație efemeră, care a dispărut după moartea lui Ljudevit în 823 (el a fost omorât de o rudă a lui Bornja, alt principe croat din nordul Dalmației). Alt mic stat slav s-a format pe coasta dalmată, la Nin, unde pe la 800 stăpânea jupanul Višeslav, care devenise creștin.

Timp de mai multe decenii, croații s-au aflat sub suzeranitate francă. Profitând de revenirea dominației bizantine în zonă (în jur de 870 s-a format thema Dalmația), unul dintre principii lor, Domogoj (864–878), a reușit în 876–878 să obțină independența micului său stat din nordul Dalmației. Nu urmașii săi, Branimir (879–892) și Mutimir (892–910), au fost cei care vor dezvolta acest stat croat, ci Tomislav, în vremea

---

¹⁸ Pentru jupe, vezi: **Božić 1968**: 144–145; **T. Wasilewski**, *Les župy et les županie des Slaves méridionaux et leur place dans l'organisation des états médiévaux*, în *1er Congrès International d'Archéologie Slave*, 3, Varșovia, 1970: 217–224; **D. Dragojlović**, *La Župa chez les Slaves balkaniques au Moyen Âge*, „Balcanica”, Belgrad, 2, 1971: 85–115; **Ph. Malingoudis**, *Die Institution des Župans als Problem der frühslawischen Geschichte. Einige Bemerkungen*, „Cyrillomethodianum”, Thessalonice, 2, 1972–1973: 61–76; **A. Pleterski**, *Die altslawische župa – der Staat vor dem Frühstaat*, în vol. *Slavonic Countries in the Middle Ages. Profanum and Sacrum*, Poznań, 1998: 79–81.

căruia Croația medievală a atins apogeul. Tomislav (910–928) a acționat în conjunctura favorabilă creată prin distrugerea de către unguri a mărcii france din Pannonia și a statului Moraviei Mari. Pe de altă parte, el a avut înțelepciunea să încheie în 923 o alianță cu Imperiul bizantin, în scopul unei lupte comune contra Bulgariei. El a primit administrarea teritoriului bizantin din Dalmația, ceea ce a însemnat practic includerea acestuia în Croația. În vremea lui Tomislav, Croația a ocupat și Bosnia, până la Drina și Neretva. Tomislav a fost încoronat rege de către Papa Ioan al X-lea (914-928), probabil în 925, dobândind astfel legitimitate. Inițial, reședința conducătorilor croați s-a aflat la Nin, mutându-se apoi la Biograd, tot pe coasta dalmațată. După moartea lui Tomislav, a urmat o perioadă de lupte interne, când regatul croat s-a destrămat. Bosnia a intrat în componența unei jupe sârbe, dar spre sfârșitul secolului al X-lea a revenit în statul croat¹⁹.

În secolele IX-X, formațiunile prestatale sârbe (jupele) s-au dezvoltat în două zone: în centrul Serbiei actuale (Raška) și în Diocleea (Muntele Negru). Raška este depresiunea situată de ambele părți ale văii râului omonim, în centrul căreia se află orașul Novi Pazar. Această zonă era propice agriculturii și era înconjurată de munți cu terenuri de pășunat și cu resurse minerale (fier, argint, plumb). Primul stat al sârbilor a fost creat de marele jupan Vlastimir, cândva pe la mijlocul secolului al IX-lea, în Raška și Diocleea. Urmașul său, Mutimir, s-a creștinat și a intrat astfel în sfera de influență bizantină. Ca aliat al Bizanțului, el a purtat război cu Bulgaria pe la 880, reușind să respingă agresiunea lui Boris-Mihail. Un alt mic stat sârbesc s-a format în Zahlumia, sub conducerea lui Mihail Višević, către

¹⁹ Guldescu 1964: 92–120; Bulin 1968: 159–165; Dvornik 1970: 21–23, 232–237; Dujčev 1971: 197–199; Fine 1983: 251–265; Katičić 1985: 300–307.

finele secolului al IX-lea. Acesta a devenit însă aliat al Bulgariei²⁰.

Situați între sferele de influență bizantină și bulgară, sârbii au rămas dezbinați. Principii sârbi Petru Gojniković și Zaharia Prvoslavljević au fost, precum am arătat și mai sus, aliați ai Bizanțului, deoarece se opuneau expansiunii Bulgariei. Țarul Simeon a atacat Serbia în toamna anului 917 și l-a înlocuit pe Petru cu un alt conducător, Pavel Branović, care era adeptul supunerii față de Bulgaria. Apoi, în 920, Simeon l-a atacat și pe Zaharia, care îl detronase pe Pavel la instigarea împăratului bizantin Roman Lekapenos. Diplomația bizantină a reușit însă readucerea la putere a lui Zaharia în 923, după ce în 917 plănuise să-i determine pe sârbi și unguri să atace Bulgaria (ceea ce nu s-a realizat). Zaharia a luptat contra Bulgariei în 925, dar a fost înfrânt. Statul sârb din Raška a fost ocupat. Acesta a fost apogeul puterii bulgare. Simeon s-a hotărât în 926 să atace și Croația, dar, după cum am văzut deja, a fost înfrânt catastrofal. Rezultatul neașteptat al ofensivei Bulgariei spre vest a fost consolidarea hegemoniei bizantine atât în Croația, cât și în zonele sârbești²¹.

După dispariția primejdiei bulgare, în Diocleea s-a format un nou stat sârb condus de marele jupan Ceslav Klonimirović (927–960). Acesta a unificat mai multe triburi sârbe și și-a extins stăpânirea spre nord, până la Sava și spre est, până la râul Ibar. Principatul lui Ceslav cuprindea Diocleea, Raška, Herțegovina, Bosnia Centrală. Unificarea triburilor sârbești a

²⁰ Ostrogorsky 1956: 263, 295; Božić 1968: 142–143; Dvornik 1970: 47–48; Ferluga 1976: 291–335; Fine 1983: 110, 141; Kalić 1988: 127–130.

²¹ Ostrogorsky 1956: 293–294; Božić 1968: 143; S. Runciman, *The Emperor Romanus Lecapenus and his reign. A Study of Tenth-Century Byzantium*, Cambridge, 1969: 86–87, 89, 95–96; Dujčev 1971: 192–199; Fine 1983: 148–154, 157.

fost însă o operă efemeră, deoarece jupanul Ceslav a fost înfrânt de unguri, iar statul său s-a destrămat²².

Spre deosebire de slavii așezați în Moesia și Tracia, cei din partea centrală și de vest a Peninsulei Balcanice nu au fost capabili să se unifice într-un singur stat puternic în secolele IX–X. Probabil că principala cauză a fost fragmentarea mediului geografic, atât de diferit de cel din regiunea unde s-a format Bulgaria. Se adaugă, în cazul croaților, și presiunea exercitată de statul franc și apoi de către Ungaria, care a împiedicat apariția unui regat întins al acestei populații slave. În cazul sârbilor, același rol negativ l-a avut Bulgaria, în secolele IX–X.

Spațiul sârbo-croat s-a aflat în epoca etnogenezei și a formării primelor structuri statale la intersecția sferelor de influență francă și bulgară, adică latină și bizantină. Această situație a marcat pentru viitor *evoluția istorică și culturală divergentă a sârbilor și croaților* — care inițial au constituit două ramuri ale aceluiași popor.

Ofensiva bizantină din secolele IX–XI

După recucerirea Greciei Centrale și de Sud, Imperiul bizantin rămânea față în față cu un dușman din ce în ce mai puternic: Bulgaria. Peninsula Balcanică a devenit un spațiu bipolar, după ce Bulgaria a reușit să cucerească părți din Tracia și Macedonia, în secolul al IX-lea. Din 864, Bulgaria încetase a mai fi un stat păgân. De aceea, raporturile bizantino-bulgare au suferit o schimbare. Bulgarii nu mai erau niște barbari păgâni, ci supușii unui stat care aparținea creștinătății. Imperiul bizantin nu mai putea proceda cu Bulgaria așa cum a făcut-o în cazul eliberării Greciei de sub stăpânirea slavilor păgâni.

---

²² Ostrogorsky 1956: 294–295; Božić 1968: 144; Fine 1983: 159–160; Bojović 1997: 34.

Pe de altă parte, tot în secolul al IX-lea, ideologia imperială bizantină a suferit o prefacere, care a fost în măsură să justifice o nouă strategie ofensivă. Imperiul revendica din nou puterea universală. Patriarhul Photios scria în culegerea sa de legi *Epanagogè* (883–886) că datoria împăratului este de a recupera bunurile pierdute, adică de a recuceri fostele provincii romane. La rândul său, patriarhul de Constantinopol avea misiunea de a aduce la dreapta credință pe păgânii și ereticii din imperiu și din afară. Astfel, expansiunea militară și misionarismul bisericii bizantine se împleteau într-o unică doctrină a dominației universale, la care Constantinopolul se credea a fi îndreptățit²³.

Într-adevăr, Bizanțul trecea la ofensivă, după ce timp de două secole fusese silit să se replieze într-un spațiu restrâns, amenințat de la vest și de la est. Împăratul Theophil (829–840) a fost cel care a inițiat o reformă militară și a trecut la atac contra arabilor. Roadele politicii ofensive au fost culese mai ales de către Vasile I (867–886), întemeietorul dinastiei macedonene. Sub această dinastie, Imperiul bizantin a atins apogeul puterii sale politice și militare. Vasile I a reocupat multe dintre teritoriile pierdute din Asia Mică, dar a recucerit și zonele din sudul Italiei care ajunseseră sub dominație arabă. Împlinirea politicii occidentale a Bizanțului era însă împiedicată de existența Bulgariei. Vasile I a avut abilitatea de a atrage în sfera de influență a Bizanțului micile state sârbe de la vest de Bulgaria. Îi va reveni urmașului său, Leon al VI-lea (886–912), misiunea de a lupta contra Bulgariei. Am avut deja prilejul să amintim că din această confruntare a ieșit victorios țarul Simeon. În vremea acestuia, puterea Bulgariei a atins apogeul. Slăbiciunea țarului Petru (927–969) a favorizat hegemonia bizantină asupra Bulgariei. Rezultatul nu se putea lăsa așteptat prea mult. Imperiul bizantin va profita de prima ocazie pentru a-și extinde dominația efectivă asupra Bulgariei.

---

²³ H. Ahrweiler, *L'idéologie politique de l'Empire Byzantin*, Paris, 1975: 37–60.

Această ocazie a survenit în 966. Împăratul Nikephor al II-lea Phokas a trecut la represalii contra Bulgariei, deoarece țarul Petru nu făcea nimic pentru a împiedica atacurile ungurilor care străbăteau Bulgaria în direcția capitalei bizantine. Împăratul bizantin a solicitat cooperarea cneazului rus Sviatoslav de Kiev, dar acesta din urmă a pornit o acțiune pe cont propriu de cucerire a Bulgariei și de înaintare către Constantinopol, în 967–968. În Bulgaria, Boris al II-lea (969–972) a ajuns efectiv țar înainte de moartea lui Petru (care s-a retras la mănăstire și a murit la 30 ianuarie 969). În timp ce unii bulgari au trecut de partea rușilor, fiindcă au considerat că e mai bine așa decât să fie supuși ai Bizanțului, Boris al II-lea a încheiat o alianță cu Nikephor al II-lea. Pecenegii, îndemnați de diplomația bizantină, i-au atacat pe ruși. De aceea, Sviatoslav s-a întors în Kiev în vara anului 968, lăsând însă flota pe Dunăre și o garnizoană la Preslav. Cneazul rus s-a întors la Dunăre în august 969 și a pornit mai departe spre Bizanț, unde noul împărat Ioan Tzimiskes (969–976) se confrunta cu rebeliunea generalului Bardas Phokas. Împăratul a câștigat timp, oferind încheierea păcii în 970, dar în primăvara anului 971 armata bizantină a trecut la ofensivă. Capitala Preslav a fost ocupată, iar o parte din oastea rusească s-a refugiat la Dristra (Silistra de azi). În cursul verii, orașul Dristra a fost ocupat, Sviatoslav a fost nevoit să se retragă, iar armata bizantină a început luarea în stăpânire a teritoriului care făcuse odinioară parte din provinciile romane Scythia și Moesia Secunda²⁴. Cronicarii bizantini au

²⁴ Ostrogorsky 1956: 317–321; A. D. Stokes, *The Background and Chronology of the Balkan Campaigns of Svyatoslav Igorevich*, SEER, 40, 1962, 94: 44–57; Idem, *The Balkan Campaigns of Svyatoslav Igorevich*, SEER, 95: 466–496; Fine 1983: 181–188; R. Busetto, *Giovanni Tzimisce e Svyatoslav di Kiev. Le operazioni militari bizantine nei Balcani (969–971)*, „Acta Musei Napocensis”, 33, 1996 (1997), II: 9–32; Stephenson 2000: 47–55.

privit această acțiune a lui Tzimiskes ca pe o simplă recuperare a unei provincii pierdute, care fusese răpită de barbari²⁵.

Tzimiskes a creat la Dunărea de Jos două provincii, Mesopotamia Occidentală și Dristra, iar partea de sud a Bulgariei a intrat în compunerea themei Tracia. În 976 s-a petrecut însă o revoltă a bulgarilor, sub conducerea unui șef local din Macedonia, Samuel. Acesta și-a luat titlul de țar al bulgarilor și a început lupta pentru eliberarea Bulgariei de sub dominația bizantină. Conjunctura era favorabilă, deoarece Imperiul bizantin era cuprins de războaie civile. Noul împărat, Vasile al II-lea (976–1025), a avut de luptat contra rebeliunilor generalilor Bardas Skleros și Bardas Phokas. Abia în 989 a reușit Vasile al II-lea să-și impună puterea absolută în Imperiu. Între timp, însă, Samuel dăduse deja câteva lovituri Imperiului bizantin. În 986, el a reușit să ocupe atât Thessalia, cât și o bună parte din fosta Bulgarie, inclusiv capitala Preslav. El și-a menținut însă centrul de putere în Macedonia, la Ohrida. De altfel, se poate constata cum Samuel a încercat să-și extindă stăpânirea mai ales către sud și vest. În 997, el a ocupat Diocleea și portul Dyrrachion. În același an, el s-a încoronat țar. În două decenii, Samuel a reușit să refacă Bulgaria, recucerind Macedonia și vestul Traciei, adăugând însă și Thessalia, Epirul, Albania. Micii conducători din Diocleea și Raška și chiar din Bosnia îi erau vasali. Vasile al II-lea a încercat, totuși, prin 993, să atragă de partea sa Croația și Diocleea, la fel cum procedase Roman I Lekapenos pe vremea lui Simeon. De această dată, însă, diplomația bizantină nu a putut aduce victoria de partea lui Vasile al II-lea.

Imperiul bizantin a putut trece la o contraofensivă serioasă contra Bulgariei abia după ce au fost finalizate campaniile contra arabilor, în anul 1000. În 1001 începe marea operațiune

---

²⁵ Brezeanu 1999: 88–89.

balcanică a lui Vasile al II-lea, condusă efectiv de generaliile Theodorokanos și Nikephor Xiphias. În scurt timp, puterea bizantină a fost restabilită între Dunăre și Balcani (nordul Dobrogei rămăsese sub dominație bizantină și după 986). În 1004, Vasile al II-lea a atacat și Macedonia, reușind ocuparea unor cetăți importante precum Servia și Vodenă. Astfel, Imperiul bizantin și-a asigurat o poziție strategică însemnată, apropiindu-se de centrul puterii bulgare. Luptele au continuat până la victoria decisivă bizantină din 20 iulie 1014, obținută în trecătoarea Kimbalongon, de pe valea râului Strymon. Samuel a murit după ce a aflat de dezastrul suferit de oastea sa (14 000 de prizonieri au fost orbiți și trimiși în această stare țărului bulgar). Următorii patru ani au reprezentat agonia statului

Partea europeană a Imperiului bizantin, în 1025

bulgar. Ultimii doi țari, Gabriel Radomir (1014–1015) și Ioan Vladislav (1015–1018), au fost incapabili să reziste. În 1018, Bulgaria a dispărut ca stat. Așa se desăvârșea recucerirea bizantină a Peninsulei Balcanice²⁶.

Secolul al X-lea a fost un moment de apogeu pentru puterea bizantină în Peninsula Balcanică. Chiar și acolo unde se făcea simțită și influența occidentală (în Dalmația și Croația), Bizanțul a redobândit controlul (exercitat prin themele Dyrrachion și Dalmația și prin alianțele încheiate cu conducătorii locali de origine croată și sârbă). Existau premisele reunificării spațiului balcanic sub sceptrul împăraților din Noua Romă. Aceasta nu s-a realizat, însă, fiindcă Imperiul bizantin a intrat rapid într-un declin prelungit, care a stimulat tendințele particulariste și centrifuge ale populației slave din vestul și centrul Peninsulei Balcanice.

În general însă, câștigătorii au fost alții: Veneția și Ungaria, care treptat și în diferite moduri și-au extins hegemonia asupra Dalmației, Croației, Bosniei și Albaniei — adică asupra acelor zone situate la vest de fosta linie de demarcație dintre Imperiul roman de Apus și cel de Răsărit. În perioada următoare, Ungaria a început expansiunea în Croația și Bosnia, iar dogele Veneției, Pietro al II-lea Orseolo, a cucerit în anul 1000 o parte din coasta dalmată. Este adevărat că Imperiul bizantin a reluat thema Dalmația în 1024, dar în 1069 a cedat-o regelui croat Petru Krešimir al IV-lea. Zona era practic autonomă față de Bizanț. În Croația, desprinderea de influențele bizantine a fost decisă de anexarea la Ungaria. Regele Ungariei, Coloman (1095–1116), a profitat de criza de succesiune la tronul Croației declanșată după moartea regelui Zvonimir în 1090 și

---

²⁶ G. Ostrogorsky, *Une ambassade serbe auprès de l'empereur Basile II, „Byzantion”*, 19, 1949: 187–194; Ostrogorsky 1956: 325–327, 333–338; Ferluga 1976: 227–228, 345–354; Fine 1983: 188–199; Stephenson 2000: 58–77.

Croația în jurul anului 1070

a luat în stăpânire acest stat în 1102, detronându-l pe ultimul rege croat Petar Svačić (1093–1097). Coloman s-a încoronat ca rege al Croației, Slavoniei și Dalmației, iar Croația a devenit o parte a Ungariei. Totuși, s-au menținut însemnate forme de autonomie, care au permis supraviețuirea identității etnice și culturale croate. Conducerea efectivă aparținea banului Croației, care era un fel de vicerege²⁷.

Doar jumătatea de est a Peninsulei Balcanice (Serbia, Bulgaria, Macedonia) a rămas în secolele XI–XII în cadrul Imperiului bizantin. Se poate observa o tendință opusă față de cea înregistrată în secolul al X-lea, când hegemonia bizantină s-a extins într-o formă sau alta asupra întregii Peninsule Balcanice, inclusiv asupra părții de vest cu deschidere la Marea Adriatică. *În secolele XI–XII, orientarea către lumea occidentală, latină și catolică a devenit din ce în ce mai intensă, nu*

²⁷ Guldescu 1964: 121–186; Ferluga 1976: 141–149; Fine 1983: 284–288; Stephenson 2000: 197–202.

doar în cazul croaților, ci și în cel al sârbilor, care erau cât pe ce să ajungă și ei catolici. În teritoriile populate de sârbi (în special în Diocleea), în secolele XI–XIII s-a făcut simțită o anumită influență occidentală, iar unii conducători sârbi și-au căutat legitimitatea în occident, primind coroanele de la Papă (vezi capitolul I. 3).

***Pax Byzantina* și tendințele centrifuge din secolele XI–XII**

Reconquista bizantină, înfăptuită pas cu pas de împărații din secolele IX–X și desăvârșită de Vasile al II-lea, ar fi trebuit să conducă la o nouă stabilitate regională în Peninsula Balcanică, la o *pax Byzantina*, similară cu *pax Romana*. Nu a fost să fie așa, decât pentru unele perioade din timpul împăraților din dinastia Comnenilor (1081–1185), care au izbutit să readucă Bizanțul la un potențial militar comparabil cu cel din secolul al X-lea.

După moartea împăratului Vasile al II-lea în 1025, Imperiul bizantin a intrat într-o perioadă de criză. Așa-numitul „regim al aristocrației civile” a dus o politică de fiscalitate excesivă, care a produs o stare endemică de nemulțumire în mai toate provinciile. Spre deosebire de epoca anterioară, armata nu mai profita de veniturile stoarse de administrație; acestea erau risipite prin acordarea de daruri favoriților împăraților și prin alte cheltuieli inutile. Împărații din perioada 1025–1081 au subminat puterea militară a Imperiului bizantin, prin abrogarea avantajelor materiale de care beneficiaseră stratioții (soldații din armata themelor) în epoca dinastiei macedonene. Cheltuielile militare s-au diminuat drastic de la o domnie la alta, iar apărarea frontierelor a fost neglijată, deși pericolul creștea și în Orient, și la Dunăre. A existat și o excepție. Scurta domnie a lui Isaac I Comnenul (1057–1059), venit la putere printr-o revoltă a armatei, a reprezentat o tentativă de

reformare a Imperiului bizantin, prin curmarea risipei veniturilor statului. Abia regimul politic de tip militar instaurat de Alexios I Comnenul (1081–1118) a condus la o redresare a statului (vremelnică, însă)²⁸.

Rebeliunea militară condusă de Isaac I Comnenul a fost unul dintre multele evenimente de acest fel din secolul al XI-lea. Ea se deosebește de celelalte prin aceea că a reușit să-și atingă obiectivele. A fost o lovitură de stat reușită. În general, revoltele din secolul al XI-lea au avut cauze atât economice, cât și politice. Este drept, uneori a fost vorba doar de ambiția unor generali de a prelua puterea (de exemplu, revoltele lui Georgios Maniakes din 1042–1043 și Leon Tornikes, din 1047). Asemenea rebeliuni nu trebuie judecate ca forme de manifestare a unor tendințe centrifuge, chiar dacă se poate presupune o anumită rivalitate între corpurile de armată din Balcani și cele din partea asiatică a Imperiului bizantin²⁹. În alte cazuri, răzvrătirea contra puterii imperiale exprima opoziția față de presiunea fiscală a centrului și, concomitent, o aspirație spre separatism³⁰. Aceste mișcări sunt relevante pentru ceea ce ne interesează, căci exprimă existența unor focare de conflict și a unor tendințe centrifuge.

Fiindcă împăratul Mihail al IV-lea (1034–1041) a anulat privilegiile fiscale și religioase acordate cu atâta înțelepciune

---

²⁸ Pentru caracteristicile crizei din secolul al XI-lea, vezi de exemplu: Ostrogorsky 1956: 341–372.

²⁹ W. E. Kaegi Jr., *Regionalism in the Balkan Armies of the Byzantine Empire*, în *Actes du IIe Congrès International des Études du Sud-Est Européen*, 2, Athènes, 1972: 397–405.

³⁰ Vezi un studiu de sinteză asupra caracterului și cauzelor rebeliunilor la A. G. C. Savvides, *Internal Strife and Unrest in Later Byzantium, XIth–XIIth Centuries (A.D. 1025–1261). The Case of Urban and Provincial Insurrections (Causes and Effects)*, „Symmeikta”, Athena, 7, 1987: 237–273, precum și monografia de referință a lui Cheynet 1990.

de către Vasile al II-lea populației din fostul stat bulgar³¹, în thema Bulgaria a izbucnit o revoltă în vara anului 1040. Instigatorul ei, Petru Delian, s-a proclamat țar al bulgarilor. Pentru a dobândi legitimitate, el a pretins că este fiu al țarului Gavril Radomir (1014–1015). Faptul este posibil, dar nedovedit. Tulburările au început pe la Belgrad (cetatea se afla în thema Bulgaria). Rebelii au înaintat rapid spre sud, cucerind, între altele, orașele Niș și Skopje. Între timp, un alt pretendent, Tihomir, s-a proclamat și el țar al Bulgariei în thema Dyrrachion (situată în Albania de azi). El a intrat în legătură cu Petru Delian, dar acesta din urmă a avut grijă să-l elimine pe Tihomir. Ofensiva răzvrătiților a luat amploare în toamna anului 1040, când forțele conduse de Petru Delian au înaintat de la Skopje spre Salonic, pe urmele armatei imperiale, care s-a retras la Constantinopol. Răscoala a eșuat nu din cauza unei contraofensive bizantine, ci pentru că a intervenit o rivalitate între Petru Delian și un urmaș legitim al dinastiei bulgare detronate. Alusian, care era fiul ultimului țar bulgar Ioan Vladislav (1016–1018), a părăsit funcția de strateg al unei cetăți din Asia Mică, pentru a se alătura rebelilor care urmăreau refacearea statului bulgar. Firește că el a pretins conducerea, ceea ce a condus la dezbinarea rebelilor. Alusian a sfârșit prin a-l orbi pe Petru Delian, ulterior făcând pace cu împăratul Mihail al IV-lea. Astfel, răscoala a putut fi înăbușită în anul 1041, mai mult din cauza dezbinării participanților. Răscoala antibizantină condusă de Petru Delian a cuprins aproape toate provinciile bizantine din Peninsula Balcanică, de la Dunăre până în Attica și de la Dyrrachion până la Salonic. Se pare că la răscoală au luat

---

³¹ Este vorba de plata dărilor în natură (nu în numerar) și de acordarea autocefaliei pentru arhiepiscopia de Ohrida, care avea sub jurisdicție întregul teritoriu al fostului stat bulgar. Vasile al II-lea a decis ca la Ohrida să păstorească în continuare ierarhi de neam bulgar, dar în 1037 a fost numit un grec. Mihail al IV-lea a anulat și privilegiul plății dărilor în produse agricole.

parte și sârbi, români și greci, nu doar bulgari. Revolta din 1040–1041 a vizat refacerea statului bulgar și nu a avut doar obiective cu caracter economic și social³².

În Zeta (Muntele Negru) și în nordul Albaniei apăruse un nou principat sârbesc, condus de jupanul Ștefan Voislav (1018–1043), care era vasal al Imperiului bizantin. Profitând de revolta lui Petru Delian, el a înfrânt o armată bizantină și a reușit să obțină recunoașterea independenței sale în 1042–1043, după ce mai încercase același lucru prin 1036³³.

Un alt eveniment care ilustrează tendințele centrifuge din Peninsula Balcanică în timpul dominației bizantine este răscoala produsă în Thessalia în 1066. Ea este cunoscută dintr-un singur izvor, scrierea ofițerului bizantin Kekaumenos, intitulată convențional de către istoricii moderni „Sfaturi și povești” (redactată între 1075 și 1078). Kekaumenos urmărea să-l dezvinovățească pe protagonist, Niculitzas, care era socrul lui. Evenimentele s-au petrecut la Larissa, reședința themei Hellada, unde Niculitzas era probabil strategul cetății³⁴. Niculitzas făcea parte din aristocrația provincială. El era nepotul

³² Pentru revolta lui Petru Delian, vezi: Ferluga 1976: 383–389; G. Cankova-Petkova, *De nouveau sur Kékaumenos*, BHR, 1, 1973, 3: 72–74; Fine 1983: 203–206; A. Miltenova, M. Kajmakamova, *The Uprising of Petăr Deljan (1040–1041) in a New Old Bulgarian Source*, BB, 8, 1986: 227–240; Cheynet 1990: 388–389; Stephenson 2000: 130–133.

³³ Ostrogorsky 1956: 349; Ferluga 1976: 233–235, 239, 371–375; Fine 1983: 206; Stephenson 2000: 134–135.

³⁴ Cele mai importante studii despre răscoala din 1066 sunt: Murnu 1984: 78–129; Gyóni 1945: 96–180; P. Lemerle, *Prolegomènes à une édition critique et commentée des „Conseils et Récits de Kékaumenos”*, „Académie Royale de Belgique. Classe des Lettres. Mémoires. Collection in-8”, IIe série, 54, 1960, 1: 1–120. Fragmentele de interes sunt traduse în FHDR III: 27–45. O cercetare minuțioasă asupra izvorului face și Djuvara 1991: 23–66. Cele ce urmează reprezintă un rezumat al studiului nostru *Răscoala aromânilor din Thessalia din anul 1066*, „Anuar. Studii de securitate, apărare națională și istorie militară, ISPAIM, 1999”, București, 2000: 140–151.

acelui Niculitzas care fusese numit în 980 conducător (*archon*) al vlahilor din thema Hellada.

Kekaumenos afirmă că, în primăvara anului 1066, Niculitzas l-ar fi prevenit pe împăratul Constantin al X-lea Ducas (1059–1067) că în thema Hellada este pe cale să izbucnească o revoltă, din cauza creșterii excesive a impozitelor. Împăratul a ignorat avertismentul, iar faptele s-au petrecut așa cum fuseseră anunțate de Niculitzas. Situația Imperiului bizantin în vremea revoltei din Thessalia era foarte critică. Grava invazie a uzilor din anul 1065 a putut fi respinsă doar fiindcă acești barbari au fost răpuși de o epidemie. În Orient, reducerea efectivelor armatei bizantine a îngăduit turcilor selgiucizi să se extindă rapid spre interiorul Asiei Mici. În fine, themele din sudul Peninsulei Balcanice erau amenințate de politica ambițioasă a regatului normand din sudul Italiei, care, de altfel, este amintită în fundalul evenimentelor relatate de Kekaumenos. Toată această stare de criză era de natură să dea curaj revoltelor locale. Invazia uzilor, din 1065, a arătat incapacitatea armatei bizantine. Rebelii din Larissa au putut avea în vedere o cooperare cu normanzii lui Robert Guiscard, care se pregăteau de invazie.

Mai există un fapt care până acum, din câte știm, nu a fost pus în legătură cu rebeliunea din Thessalia. Roman Diogenes (viitorul împărat Roman IV, care a domnit între 1068–1071) a pus la cale un complot contra lui Constantin al X-lea, pe când era strateg de Serdica (Sofia). Data exactă nu este cunoscută, dar se știe că faptele s-au petrecut la sfârșitul domniei lui Constantin al X-lea. Complotul lui Roman Diogenes a fost datat în 1067, dar nu este exclus ca el să fi fost pus la cale la sfârșitul anului 1066. Roman Diogenes intenționa să recurgă la sprijinul pecenegilor. Kekaumenos afirmă undeva că Niculitzas era prieten cu Roman al IV-lea de pe vremea când acesta era katepan (se presupune că este vorba de comanda pe care o

exercita într-o provincie care avea centrul la Serdica)³⁵. Imediat cum a ajuns împărat, Roman Diogenes l-a eliberat din temniță pe Niculitzas (care fusese arestat de Constantin al X-lea după terminarea revoltei) și l-a trimis acasă la Larissa. Complicitate sau clemență? Este greu de spus, în lipsa unor izvoare edificatoare. George Murnu presupunea că Niculitzas „n-a fost cu totul leal față de suveranul său și că, măcar la răstimpuri, oarecare gânduri ascunse i-au frământat mintea și sufletul”³⁶.

Răscoala din 1066 a fost pusă la cale de un grup de fruntași din orașul Larissa: vlahul Berivoi, Ioan Gremianites (fost *protopatharios*), Grigore Bambakas, vlahul Slavota Carmalakis, Theodor Skribon Petastos. Berivoi era stăpânul casei în care se adunau complotiștii și era pesemne inițiatorul mișcării. Este posibil ca numele lui Theodor Skribon Petastos să se refere la gradul său militar: *skribon* era un ofițer superior din tagma exkubiților, al treilea în ordine după comandant (*domestikos*). Reținem rolul decisiv al fruntașilor din mediul urban, dintre care unii puteau fi oameni de arme (Ioan Gremianites și Theodor Skribon Petastos). Vlahii din Thessalia nu erau doar ciobani. Exista și o elită urbană, prosperă și dornică de afirmare. Acești orășeni din Larissa și din Trikala, aromâni, greci (eventual și bulgari), sunt cei care au declanșat revolta. Astfel, răscoala din 1066 are în mod vizibil un caracter fundamental diferit de cea a lui Petru Delian, care a fost o mișcare a populației rurale dintr-o zonă subdezvoltată a Imperiului bizantin. Este adevărat însă că la răscoala pornită de orășenii din Larissa s-au raliat și aromânii ciobani și țărani (cei din câmpia Thessaliei).

Populația din Larissa și din zona înconjurătoare era compusă din greci și vlahi, eventual și din bulgari. Este greu de

³⁵ N. Bănescu, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, Bucarest, 1946: 81–83; P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, București, 1970: 93–96.

³⁶ Murnu 1984: 112.

spus care era raportul dintre etnii, dar este de presupus că aromânii (vlahii) reprezentau un procent semnificativ. Aromânii au fost cei care au avut inițiativa răscoalei, pentru că se pare că ei au fost cei mai loviți de creșterea de impozite și de, probabil, transformarea vechilor dări în natură în plăți în numerar. G. Murnu presupunea că și familia Niculitzas era de origine aromână. Totuși, izvorul nu este clar în această privință. Faptul că bunicul lui Niculitzas a primit conducerea vlahilor din thema Hellada sugerează acest fapt, dar nu în chip categoric. Forma numelui, cu *u* în loc de *o*, îngăduie însă originea sa românească. În schimb, sufixul *-itzas* nu este relevant, căci acesta este slav și se întâlnește și la greci și la bulgari. În orice caz, în Pind și Thessalia exista o populație vlahă numeroasă, din rândul căreia s-a format și o elită urbană, care locuia la Larissa și Trikala.

Potrivit lui Kekaumenos, Niculitzas a încercat să prevină izbucnirea revoltei. El nu a avut însă de ales. Toți fruntașii din Larissa, indiferent de originea lor etnică, doreau să se răzvrătească. Soluția găsită de Niculitzas a fost să accepte conducerea revoltei, în ideea că o va putea controla și stopa (cel puțin, aceasta afirmă Kekaumenos). El a încercat să-i convingă pe rebeli că este de partea lor, dar i-a îndemnat să renunțe la violență. Nu a reușit, și a trebuit să ia parte la conflictul care a început în iunie 1066 printr-o ofensivă spre Pharsala și spre valea râului Pleres (Blioures). Acțiunile următoare arată că se intenționa atacarea orașului Salonic, care deschidea drumul spre capitală. Rebelii beneficiau probabil de sprijinul unor militari profesioniști, care nu puteau fi decât cei aflați sub comanda lui Niculitzas. Evident, Kekaumenos nu putea spune fățiș așa ceva, fiindcă asta l-ar fi condamnat definitiv pe socrul său. În permanență, Kekaumenos a încercat să-l prezinte pe Niculitzas ca pe un dregător care s-a străduit să aplaneze conflictul.

Constantin al X-lea a acceptat în cele din urmă rugămintea lui Niculitzas de a renunța la creșterea dărilor, dar răspunsul său a venit prea târziu, după ce a fost cucerită cetatea Servia. Citind mulțimii jurământul împăratului, Niculitzas le-a cerut să oprească revolta, dar conducătorii vlahilor s-au opus. Atunci, Niculitzas a găsit momentul favorabil pentru a-i aresta pe doi dintre capii rebeliunii, arhonteii Slavota Carmalakis (despre care Kekaumenos afirmă că era vlah) și Theodor Skribon Petastos. Pentru a-l convinge pe împărat că Thessalia a fost pacificată, Niculitzas a plecat la Constantinopol, însoțit de unii conducători ai răsculaților. Constantin al X-lea ar fi vrut să anuleze jurământul făcut, dar s-a opus patriarhul Ioan Xiphilinos. Mâniat, împăratul a ordonat înmormântarea lui Niculitzas.

Evenimentele prefigurau o mișcare de proporții cu caracter secesionist. Este posibil ca rebelii din 1066 să fi urmărit crearea unui stat aparte, a unui „imperiu”, precum Petru Delian, sau precum mai târziu frații Asănești. Desigur, o asemenea evoluție ar fi fost posibilă, dacă revolta ar fi căpătat amploare și s-ar fi extins spre Macedonia și spre restul themei Bulgaria. Ea a fost însă stopată prea curând.

A fost oare Niculitzas credincios împăratului — așa cum afirmă Kekaumenos? Cu alte cuvinte, a făcut el oare un joc dublu pentru a prinde momentul favorabil înăbușirii răscoalei? Dacă îi acordăm deplină încredere ginerelui său, atunci ar trebui să conchidem că Niculitzas a slujit interesele lui Constantin al X-lea. Dar, dacă judecăm mai atent faptele, atunci bănuielele lui G. Murnu sunt justificate. Este posibil ca Niculitzas să fi intenționat să meargă mai departe și să se folosească de mulțimea răzvrătită pentru realizarea unor scopuri proprii. Deja la începutul răscoalei, conjurații îi declarau lui Niculitzas că îl vor „cap și stăpân”. Termenul *authentēs* („stăpân”) însemna în epocă „de sine stăpânitor” și era rezervat împăratului. Aclamația *polychronos* adresată de răsculați lui Niculitzas ar

putea fi interpretată ca o tentativă de a-l proclama împărat bizantin, căci aceasta era formula de consacrare a împăratului la încoronare³⁷. Spre deosebire de Petru Delian, care a râvnit să ajungă împărat (țar) al bulgarilor, eventuala ambiție imperială a lui Niculitzas nu putea viza decât tronul de la Constantinopol. El s-ar înscrie astfel în seria de pretendenți imperiali din secolul al XI-lea, care a numărat atât generali, cât și reprezentanți ai aristocrației civile.

Evenimentele din Thessalia anului 1066 arată cum politica în mod sistematic greșită a împăraților bizantini care i-au urmat lui Vasile al II-lea a stimulat tendințele centrifuge din Peninsula Balcanică. De fiecare dată când administrația bizantină a mărit excesiv impozitele sau a pretins plata lor exclusiv în bani, în Balcani au izbucnit revolte. Presiunea fiscală a fost însă doar detonatorul unor mișcări care au căpătat caracter antistatal, atunci când au avut posibilitatea să se dezvolte. *Revoltele periferiei contra centrului au avut doar un succes efemer în secolul al XI-lea, dar ele vor izbândi la finele secolului următor.*

Tendințele centrifuge se vor manifesta din nou la scurt timp după răscola din 1066. În 1072–1073 s-au declanșat alte două revolte, în sudul Dobrogei și în thema Bulgaria, din motive similare cu cele ale revoltei din Thessalia. Politica financiară foarte dură a logothetului Nikephoritzes (dregător al împăratului Mihail al VII-lea care a domnit între 1071–1078) a provocat nemulțumiri în tot Imperiul bizantin, inclusiv în capitală. Cu deosebire însă, acestea s-au manifestat în thema Paradunavon, și mai precis în sudul Dobrogei. Nu a fost o întâmplare, căci rebeliunea contra autorității centrale se putea sprijini aici pe pecenegii care fuseseră instalați în zonă, în anii '40 ai secolului al XI-lea. Sub conducerea lui Kegen, un trib de pecenegi a fost primit în Imperiul bizantin, în 1045. Pecenegii

---

³⁷ FHDR III: 35, nota 53.

au devenit aliați și au fost creștinați. Lor li s-a încredințat misiunea apărării unui sector de frontieră. S-a îngăduit chiar și constituirea unei autonomii locale, căci un sigiliu publicat recent îl amintește pe un loan, *archon* (conducător) al *Patzinakiei* (este vorba, poate, chiar de Kegen, sub noul său nume creștin)³⁸. Aliați nesiguri, pecenegii s-au răzvrătit și au devastat themele Paradunavon și Tracia în anii următori. Apoi, ei au început să se sedentarizeze în sudul Dobrogei și în nord-estul Bulgariei. Fiind războinici de profesie, este de înțeles de ce ei au reușit să se înstăpânească asupra unei părți din provincia Paradunavon, deși erau inferiori numericeste.

Nikephoritzes a stopat subsidiile oferite „mixobarbarilor” – locuitorii orașelor din Paradunavon, daruri care asiguraseră până atunci securitatea themei³⁹. Recent, Paul Stephenson a observat că Nikephoritzes a încercat astfel să reformeze relațiile economice cu thema Paradunavon, prin stabilirea unui control foarte strict asupra piețelor de acolo, la fel ca în capitală, încercând înlocuirea subsidiilor de la centru prin resurse locale⁴⁰. Ipoteza ni se pare demnă de atenție, mai ales fiindcă ea este subsumată unei teorii bine articulate despre menținerea securității în Paradunavon prin daruri acordate pecenegilor, nu prin mijloace militare (care se dovediseră ineficiente în confruntarea cu invaziile pecenegilor). În aceste condiții, orașul Dristra s-a supus șefului peceneg Tatós⁴¹.

³⁸ I. Jordanov, *Sceau d'archonte de Pantzinakia du XIe siècle*, *ÉB*, 28, 1992, 2: 79–82.

³⁹ Mihail Attaliates, *Historia*, ed. I. Bekker, Bonn, 1853, p. 204–205 (FHDR III, p. 72/73).

⁴⁰ Stephenson 2000: 99–100.

⁴¹ Deși izvoarele (Mihail Attaliates, Scylitzes Continuatus, Ana Comnena, Ioan Zonaras) sunt clare în privința originii pecenege a lui Tatós, N. Bănescu și N. Iorga au presupus că el ar fi fost român. Ipoteza nu se poate susține și este contrazisă de alți cercetători care s-au ocupat de acest subiect (C. Necșulescu, M. Gyóni, N. Ș. Tanașoca, P. Diaconu, V. Tăpkova–Zaimova).

Demnitarul bizantin Nestor, trimis de Mihail al VII-lea pentru a prelua funcția de katepan (comandant) al provinciei Paradunavon, a trecut și el de partea rebelilor și, mai mult, a condus un atac îndreptat contra capitalei (în 1073). Răscoala din Paradunavon a fost sprijinită și de pecenegii de la nord de Dunăre, iar Tatós s-a menținut la putere în orașul Dristra până în 1088.

Partea de sud a Dobrogei a ieșit practic de sub autoritatea Constantinopolului și a rămas așa până la ofensiva lui Alexios I Comnenul din 1088. Imperiul bizantin a păstrat controlul doar asupra nordului Dobrogei, până prin 1080. Astfel s-a produs o secesiune, care a durat circa 15 ani. Dacă revoltele anterioare contra centrului de la Constantinopol au eșuat imediat, această rebeliune din Paradunavon a avut mai mult succes. Faptul se explică prin poziția periferică a zonei și prin rolul decisiv al pecenegilor, buni luptători⁴².

Prin urmare, excesele politicii financiare din timpul regimului „aristocrației civile” au stimulat separatismul și chemarea în ajutor a inamicilor Imperiului bizantin. Evenimentele din Paradunavon au fost mai mult decât o simplă rebeliune. Se poate admite că zona evolua către desprinderea de statul bizantin.

Populația din thema Bulgaria s-a revoltat și ea în toamna anului 1072. Ca pe vremea lui Petru Delian, se încerca refacerea fostului stat bulgar. De această dată, s-a recurs la sprijinul

---

⁴² FHDR, III: 65, 73–77, 89–105, 227. Cele mai importante studii sunt: C. Necșulescu, *Ipoteza formațiunilor politice române la Dunăre în sec. XI*, „Revista Istorică Română”, 7, 1937, 1–2: 122–151; M. Gyóni, *Zur Frage der rumänischen Staatsbildungen im XI. Jahrhundert in Paristrion*, AECO, 9–10, 1943–1944: 83–188; E. Stănescu, *La crise du Bas-Danube byzantin au cours de la seconde moitié du XIe siècle*, ZRVI, 9, 1966: 49–73; Barnea, Ștefănescu 1971: 136–153; N. Ș. Tanașoca, *Les Mixobarbares et les formations politiques paristriennes du XIe siècle*, RRH, 12, 1973, 1: 61–82; Cheynet 1990: 390–392.

principelui Mihailo Voislav (1046–1081), conducătorul statului sârb din Zeta (Muntenegro). În secolul al XI-lea, nu exista nici o rivalitate între bulgari și sârbi. Sârbii au participat la tentativele de restaurare a Bulgariei fără a manifesta vreo ambiție proprie. Aristocrații locali de origine bulgară din thema Bulgaria i-au propus lui Mihailo să-l pună țar al bulgarilor pe fiul său, Constantin Bodin. Revolta a izbucnit la Skopje (reședința themei Bulgaria). Bodin a fost proclamat țar al bulgarilor și a adoptat numele de Petru, în amintirea conducătorului din secolul al X-lea. Armata bizantină din provincie a fost înfrântă cu ușurință, iar rebelii au pornit la ofensivă în două direcții, spre Niș și spre Ohrida, dar după câteva luni au fost înfrânți de armata bizantină. Thema Bulgaria a fost readusă sub ascultare.

Mihailo a reușit redresarea situației în Zeta, cu ajutorul normanzilor (el a manifestat simpatii pentru catolicism). Regele Constantin Bodin (1081–1101) a urmat la putere după moartea tatălui său, extinzând statul în nordul Albaniei, Raška și Bosnia. El a primit titlul de *Rex Slavorum* din partea antipapei Clement al III-lea (1084–1100), dar a fost înfrânt de Alexios I Comnenul, în 1101. Mihailo Voislav promise și el coroana regală din partea papei Grigore al VII-lea, în 1077⁴³. S-a afirmat că regatul sârb din Zeta a avut șansa de a unifica teritoriile populate de sârbi⁴⁴. Acest rol va reveni însă mai târziu celui alt centru, Raška.

Cât timp a domnit dinastia Comnenilor (1081–1185), în Balcani a fost liniște. Desigur, nu au lipsit invaziile cumanilor

---

⁴³ Iorga 1939: 112; Sacerdoțeanu 1940: 89–91; Wolff 1949: 179–180; Ostrogorsky 1956: 368; Dvornik 1970: 254–258; Ferluga 1976: 81–84; Tadin 1980: 323; Fine 1983: 213–215; Cheynet 1990: 389; Stephenson 2000: 141–150.

⁴⁴ Budak 1990: 129.

sau conflictele cu normanzii din Sicilia, cu cruciații și cu Ungaria, dar nu s-a ajuns la mișcări secesioniste. Există însă o anumită tendință de fărâmițare feudală, căci în această vreme a luat amploare regimul pronoiar. Pentru a asigura baza umană și materială a armatei, împărații din secolul al XII-lea au concesionat unor aristocrați veniturile unor domenii, în schimbul serviciului militar efectuat de oamenii acelui aristocrat. Acest tip de donație viageră purta numele de *pronoia*. Pe termen lung, regimul pronoiar a contribuit la feudalizarea statului bizantin și a încurajat tendințele autonomiste. Sub dinastia Comnenilor, efectele au fost însă favorabile, căci armata compusă în mare parte din trupe recrutate de pronoiari a asigurat victoriile care au redresat vremelnic statul bizantin⁴⁵.

Criza a reînceput însă după uciderea lui Andronic Comnenul (1183–1185), care încercase să combată corupția crescândă din imperiu. Răscoala declanșată de frații Petru și Asan a fost cauzată de politica fiscală abuzivă a noului împărat Isaac al II-lea Anghelos (1185–1195) și s-a produs pe fondul înfrângerilor suferite de Bizanț (ofensiva normandă în Macedonia și cedarea Dalmației și bazinului Moravei, Ungariei). Creșterea bruscă a dărilor a lovit în 1185–1186 elita populației românești din zona Munților Balcani, proprietară a marii turme de oi și foarte probabil și a unor domenii de tip pronoiar (acordate de împărații din dinastia Comnenilor). Petru și Asan erau reprezentanții acestei elite economice și totodată militare a românilor din Munții Balcani. Ca și în 1066, în 1186 românii au fost cei care au declanșat revolta contra autorității centrale, antrenându-i în mișcare și pe bulgari. Frații Asănești au cerut inițial să primească o *pronoia* și să li se recunoască stăpânirea lor asupra „toparhiei Moesiei”, adică dobândirea unui statut

⁴⁵ Pentru *pronoia*, vezi Ostrogorsky 1956: 392–393; *Idem*, *Pour l'histoire de la féodalité byzantine*, Bruxelles, 1954: 9–53; *Idem*, *Die Pronoia unter den Komnenen*, ZRVI, 12, 1970: 41–54.

autonom pentru Bulgaria în cadrul Imperiului. Fiindcă Isaac al II-lea a respins revendicările lor, a început revolta românilor și bulgarilor. Ea s-a declanșat în apropiere de Anchialos (Pomorje) și a cuprins zona de est a Munților Balcani.

În paralel, în Imperiul bizantin se desfășura o nouă rebeliune militară, pornită de generalul Alexios Vranas, care era ostil împăratului Isaac al II-lea Anghelos. Acest general, care fusese un partizan al fostului împărat Andronic Comnenul, a fost numit comandant al trupelor care luptau contra vlahilor și bulgarilor. El a profitat de această funcție pentru a încerca să ia puterea, având și sprijinul locuitorilor de la periferia capitalei. Rebeliunea sa a eșuat însă în septembrie 1187. Nici după ce a scăpat de acest inamic intern, împăratul Isaac al II-lea nu a fost capabil să reprime mișcarea separatistă din Moesia (între timp, Petru acceptase supunerea față de Bizanț, iar Asan se refugiase la cumanii de la nord de Dunăre, pentru a obține ajutorul lor). O parte din armata care fusese comandată de generalul Vranas a trecut de partea lui Petru, în octombrie 1187. În anul următor, operațiile reluate de armata bizantină nu au reușit să-i înfrângă pe români, bulgari și cumani, astfel că Isaac al II-lea a fost nevoit să încheie un armistițiu în vara anului 1188, recunoscând implicit Bulgaria. Astfel, provincia Paradunavon și o parte din Tracia erau practic pierdute de Imperiul bizantin. Aici s-a format un nou stat, româno-bulgar. Ca și în 1072, războinicii nomazi de la nord de Dunăre au avut un rol decisiv în creșterea capacității militare⁴⁶.

⁴⁶ Wolff 1949: 180–184; Ostrogorsky 1956: 426–429; R. Guiland, *Byzance et les Balkans, sous le règne d'Isaac II Ange (1185–1195)*, Actes du XIIe Congrès International d'Études Byzantines, 2, Belgrad, 1964: 125–137; G. Cankova-Petkova, *La libération de la Bulgarie de la domination byzantine*, BB, 5, 1978: 95–121; Cheynet 1990: 436–438; Papacostea 1993: 19–20; Iosipescu 1994: 249–272; Stephenson 2000: 288–294. Cel mai important izvor referitor la revolta Asăneștilor și la constituirea noului stat este *Istoria lui Nicetas Choniates*, tradusă în mare parte în FHDR, III: 253–337.

A doua etapă a evoluției statului Asăneștilor a debutat cu înscăunarea lui Asan ca țar (împărat) al bulgarilor și vlahilor, în capitala sa Târnovo, la sfârșitul anului 1188. Din acest moment se poate considera că mișcarea de secesiune a lăsat locul unui stat în plin proces de organizare, care se revendica de la fostul ȋarat bulgar, dar care avea un caracter mixt, romăno-bulgar. Vlahia era, se pare, un teritoriu distinct în cadrul statului, care ar putea fi amplasat în bazinul Timocului sau în nord-estul Bulgariei și în Dobrogea⁴⁷.

Asan a știut să profite de conflictul intervenit între Bizanț și participanții la Cruciada a III-a, oferind sprijinul său împăratului german Frederic I Barbarossa, care în 1189 pătrunsese cu armata sa pe valea Moravei și înainta spre Constantinopol. Asan a pretins chiar recunoașterea titlului său imperial de către Frederic – ceea ce nu s-a întâmplat. Faptul este însă semnificativ pentru evoluția ce se petrecuse deja, de la rebeliune la revendicarea puterii imperiale⁴⁸.

Spre deosebire de revoltele anterioare ale bulgarilor, evenimentele începute în 1186 au condus la realizarea unui stat care avea toată îndreptățirea de a se pretinde urmașul fostului ȋarat bulgar. În 1191–1196, oastea vlaho-bulgaro-cumană a cucerit noi teritorii, care corespundeau aproximativ Bulgariei din secolul al IX-lea.

Bulgaria Asăneștilor s-a consolidat, în pofida luptelor intestinale care au dus, în 1196, la uciderea lui Asan de către Ivanko, cel care apoi a trecut de partea împăratului bizantin Alexios al III-lea Anghelos (1195–1203). Noul ȋar Petru a fost și el ucis în 1197, dar urmașul său Ioniță (fratele mai mic) a reușit să-și impună autoritatea în interior și să dobândească noi victorii

---

⁴⁷ N. Ș. Tanașoca, *Din nou despre geneza și caracterul statului Asăneștilor*, Rdl, 34, 1981, 7: 1305–1307; Stănescu 1989: 11–15; Iosipescu 1994: 254–255; Brezeanu 1999: 172–194; Tanașoca 2001: 120–125.

⁴⁸ Wolff 1949: 184; Iosipescu 1994: 265–268; Stephenson 2000: 294–300.

militare contra Bizanțului, în 1201–1202. Alexios al III-lea a recunoscut în aceste condiții existența statului româno-bulgar. Între timp, în sudul Macedoniei (în bazinul Vardarului) a luat naștere un mic stat al aromânilor, condus de pronoiarul Dobromir Chrysos, care stăpânea în cetatea Prosakos. Aliat mai întâi cu bizantinii, el a trecut apoi de partea lui Ioniță, în 1198–1199.

Lungul declin politico-militar și economic al Imperiului bizantin, început după moartea lui Vasile al II-lea, a avut drept consecință inevitabilă destrămarea acestui stat în care tendințele centrifuge erau din ce în ce mai accentuate. Lovitura de grație a fost dată de participării la Cruciada a IV-a din 1202–1204, care au cucerit Constantinopolul, înființând acolo Imperiul Latin (13 aprilie 1204). De aceste evenimente a profitat și Ioniță I Asan (1197–1207)⁴⁹. Încă din 1202, Ioniță I Asan a solicitat papei Innocențiu al III-lea conferirea titlului de împărat al Bulgariei, în schimbul trecerii la catolicism. O asemenea recunoaștere ar fi acordat statului româno-bulgar o poziție preeminentă în Peninsula Balcanică. Tratatul a durat mult, fiindcă Ungaria, ca regat catolic în plină expansiune spre sud-est, era deranjată de pretențiile lui Ioniță. Apoi, constituirea Imperiului Latin de Constantinopol a făcut inutilă pentru papă sprijinirea Bulgariei. În cele din urmă, Ioniță I Asan a fost încoronat doar ca rege al Bulgariei și Vlahiei la Târnovo, la 8 noiembrie 1204, de către cardinalul Leon de Santa Croce, trimis de papă⁵⁰.

Cucerirea Constantinopolului de către cruciați a dat o dimensiune politică procesului de expansiune economică a orașelor italiene în Bizanț. Venețienii au devenit adevărații

⁴⁹ Wolff 1949: 187–189; Ostrogorsky 1956: 430–440; Stephenson 2000: 300–314.

⁵⁰ Wolff 1949: 190–197; Ostrogorsky 1956: 434; B. Primov, *The Papacy, the Fourth Crusade and Bulgaria*, BB, 1, 1962: 183–211; Gjuzev 1977: 42–43; Brezeanu 1999: 180–183.

stăpâni ai Mediteranei Orientale, după ce timp de peste un secol profitaseră de avantajele comerciale concesate cu prea multă ușurință de Alexios I Comnenul, în 1082. Statul bizantin devenise o piedică pentru Venetia. Aici se află cauza profundă a desființării Imperiului bizantin, așa cum exista el în 1204. Împărțirea statului bizantin a fost efectuată prin tratatul denumit *Partitio Romaniae*. La Constantinopol se înființa un nou imperiu, condus de Balduin de Flandra. Imperiul Latin se întindea în Tracia și în Asia Mică, iar în Grecia s-au acordat feude mai multor participanți la cruciadă. Cea mai câștigată – din punctul ei de vedere – a ieșit Venetia, care a primit aproape jumătate din Constantinopol, precum și numeroase insule și porturi din Adriatica și Egee⁵¹.

De fapt, în Peninsula Balcanică s-au constituit după 1204 doi poli de putere mai importanți: Imperiul Latin și Bulgaria. Confruntarea dintre aceste două state era inevitabilă, căci Ioniță I Asan dorea și el Constantinopolul, pentru a fi pe deplin împărat. Conflictul a început la scurt timp după împărțirea statului bizantin. La început, sorții au fost de partea Bulgariei. Împăratul latin Balduin de Flandra a fost capturat în bătălia de la Adrianopol (14 aprilie 1205). Cu ajutorul cumanilor, Ioniță a înaintat către sud, cucerind teritorii din Macedonia, în 1205–1207. Doar uciderea sa de către complotiștii conduși de nepotul său, Borilă, a pus capăt unei acțiuni care amenința să desființeze Imperiul Latin de la Constantinopol⁵².

Din statul bizantin au mai rămas libere doar unele teritorii din Asia Mică. Acolo s-au constituit cele două imperii care au avut sediile la Trapezunt și Niceea. Dintre acestea, imperiul de

---

⁵¹ R. L. Wolff, *Romania: The Latin Empire of Constantinople*, „Speculum”, 23, 1948: 1–34; Ostrogorsky 1956: 445–448.

⁵² Wolff 1949: 201–202; Ostrogorsky 1956: 449, 451; I. Božilov, *La „Chronique de Morée” et l’histoire de Bulgarie au début du XIIIe siècle (1204–1207)*, BHR, 5, 1977, 2: 37–57; Papacostea 1993: 20–21.

la Niceea va deveni nucleul în jurul căruia se va reface noul stat grecesc al dinastiei Paleologilor. Imperiul de la Niceea a izbutit să recupereze o parte din teritoriile grecești care fuseseră cucerite de latini. Politica înțeleaptă a împăraților din dinastia Lascaris (1204–1261) a creat bazele economice și militare ale reconquistei, care a fost adusă la îndeplinire de împăratul Mihail al VIII-lea Paleolog (1259–1282). La 15 august 1261, fondatorul celei din urmă dinastii bizantine intra în Constantinopol, înfrângându-i pe venețieni⁵³. Cum Bulgaria era deja în declin, recucerirea capitalei bizantine a modificat radical raporturile de forțe, constituite după 1204.

În partea europeană, principele bizantin Mihail I Ducas Anghelos (1204–1215) fondase un mic stat în Epir, imediat după destrămarea Imperiului bizantin. Acest stat a reușit să dobândească noi teritorii în vest, în dauna venețienilor și a altor feudali latini care ocupaseră pământul grecesc. Urmașul său, Theodor I Anghelos (1215–1228), a extins statul în Albania și în sudul Macedoniei (a ocupat Salonicul), în urma unor ofensive desfășurate în 1217–1218 și 1224, dar a fost înfrânt de Bulgaria în bătălia de la Clocotnița (aprilie 1230), după ce își luase titlul de împărat de Salonic, în 1228. Imperiul grec de Salonic a mai supraviețuit până în 1246, când a fost cucerit de împăratul de la Niceea Ioan al III-lea Vatatzes⁵⁴.

Bulversarea spațiului balcanic care a urmat după stingerea dinastiei Comnenilor arată că *Pax Byzantina* a fost mai mult un deziderat, decât o realitate. *Tendențele centrifuge au dus în final la apariția a noi state în Balcani*. Aceste state aveau însă și ele idealuri imperiale, preluate de la unicul model posibil, Bizanțul. Din această *ciocnire de mici imperialism*e decurge

⁵³ Ostrogorsky 1956: 450–458, 463–474.

⁵⁴ Ostrogorsky 1956: 454–460, 464; Ducellier 1981: 161–163, 166; Nicol 1984: 2–5; F. Bredenkamp, *The Byzantine Empire of Thessaloniki, 1224–1242*, Thessaloniki, 1996.

rivalitatea dintre bulgari, sârbi și greci pentru hegemonie în Balcani, manifestată nu doar în Evul Mediu, ci și în secolele XIX–XX. Aceasta pentru că *toate statele balcanice create în secolul al XIX-lea (Grecia, Serbia, Bulgaria, apoi și Albania în 1913) și-au construit ideologia și mitologia politică pe fundamente medievale (și chiar antice, în cazul Greciei).*

Statele moștenitoare ale imperialismului bizantin (secolele XIII–XIV)

Spuneam mai sus că statele medievale care au tins spre unificarea Peninsulei Balcanice au fost rezultatul imitării modelului politic bizantin și nimic mai mult. Bulgaria în vremea lui Simeon, apoi statul româno-bulgar creat de Asănești și Serbia lui Ștefan Dušan au revendicat puterea imperială, prin preluarea titlului de țar = împărat. *În Balcanii medievale, unificarea statală s-a făcut numai prin uzurparea și prin reconstituirea la scară mică a Imperiului bizantin*, singurul care putea avea legitimitate (în concepția politică a epocii). De aceea, nici Bulgaria din secolul al XIII-lea și nici Serbia din secolul al XIV-lea nu pot fi socotite state „naționale”, fiindcă ele nu au fost create pe baza unui criteriu etnic, ci pe baza aspirațiilor imperiale ale aristocrației lor, aspirații care au fost posibile tocmai fiindcă puterea imperială de la Constantinopol era în declin. Așa cum puterea imperială a trecut de la Roma cea veche la Noua Romă (Constantinopol), tot așa decăderea statului bizantin (și mai ales cucerirea Constantinopolului de către latini, în 1204) le-a permis acestor conducători balcanici, mai mici sau mai mari, să pretindă moștenirea puterii imperiale. Andrei Pippidi observa că „ascensiunea statelor bulgar și sârb nu a avut semnificația unei secesiuni: ele au fost doar concurente ale Imperiului bizantin. Samuel sau Dušan nu au fost niciodată ceea ce

mitologia naționalistă a făcut din ei”⁵⁵, adică fondatori ai unor state naționale.

Prin revendicarea (uzurparea) puterii imperiale, statele balcanice se deosebesc structural de regatele din Europa Occidentală și Centrală. Acolo, ideea de imperiu a reapărut o dată cu Carol cel Mare, care a pretins pentru sine titlul de împărat roman, deschizând astfel o lungă dispută între Bizanț și Imperiul din Occident (Sfântul Imperiu Roman de națiune germană, refăcut de Otto I, în 962). În Occident, nici regii Franței, nici cei ai Spaniei sau ai altor state nu și-au propus să preia ideea imperială romană. Rezultatul evoluției istorice a acestor monarhii apusene a fost constituirea unor state centralizate, bazate pe criteriul etnic – predecesoare ale statelor naționale moderne.

Am văzut mai sus că deja la începutul secolului al X-lea, țarul bulgar Simeon avea ambiția să i se recunoască titlul de „împărat al romeilor (bizantinilor)”, într-un moment de slăbiciune a puterii de la Constantinopol. Acest fapt arată că pretențiile sale imperiale nu vizau un stat „național” bulgar, așa cum adeseori le place să creadă istoricilor bulgari. Mare comandant militar și conducător de stat, Simeon a râvnit puterea imperială, dar nu a dorit să creeze un nou imperiu. Scopul său ultim era să devină împărat bizantin și să ia în stăpânire Constantinopolul. El considera că este la fel de îndreptățit să devină împărat, ca și alți conducători de origine negrească, ajunși împărați ai Bizanțului de-a lungul timpului. Bulgaria pe care el a extins-o la maximum prin cuceririle sale nu era un stat național, ci o bază de plecare pentru planul său ambițios de luare în stăpânire a Imperiului bizantin, inclusiv a capitalei Constantinopol.

---

⁵⁵ Pippidi 1999: 99.

Apogeul tendinței de preluare a modelului politic bizantin a fost atins în Serbia, în timpul domniei lui Ștefan Dušan și a urmașului său Ioan Uglieša (conducătorul statului sârb de la Serres). Marele istoric bizantin Nikephor Gregoras (*Istoria bizantină*, II, 747) constata cu uimire că Ștefan Dušan a domnit „după modul obișnuit al romeilor”.

În 1916, adică într-un moment de exacerbare a tensiunilor din Balcani, Nicolae Iorga observa că este imposibilă înțelegerea revendicărilor politice moderne ale Bulgariei și Serbiei pe o legitimitate dată de imperiile medievale create de Simeon sau de Ștefan Dušan. Ideea națională era străină omului medieval, iar statele create de suveranii bulgari și sârbi erau substitute ale Imperiului bizantin⁵⁶. La fel interpretează și Victor Papacostea sensul creațiilor statale ale bulgarilor și sârbilor din Evul Mediu: nu erau state naționale care le-ar prefigura pe cele moderne, ci tentative de copiere a modelului bizantin⁵⁷.

S-a afirmat chiar că în primul țarat bulgar a existat o conștiință națională, întemeiată pe folosirea limbii slavone în Biserică și în administrație⁵⁸. Că a existat o conștiință a identității bulgare, este firesc. Dar, a face din aceasta o conștiință națională în sens modern, este abuziv. Autocefalia patriarhiei bulgare (recunoscută de Bizanț în 927) nu a fost expresia unei identități naționale de tip modern, ci a aspirației spre imitarea modelului imperial bizantin, la o scară redusă. Același lucru este valabil și în cazul patriarhiilor bulgară și sârbă, înființate în perioada de care ne ocupăm în acest subcapitol (în 1232 și, respectiv, 1346).

Se tot vorbește în ultima vreme despre existența unor națiuni medievale. Istoricul român Ioan-Aurel Pop a publicat recent

⁵⁶ Iorga 1916: 11–15.

⁵⁷ Papacostea 1943: XVI.

⁵⁸ Pundeff 1968: 1–27. Vezi și Angelov 1980: 141–143.

două interesante cărți care aduc argumente convingătoare în sprijinul ideii că în Evul Mediu a existat o conștiință etnică, o formă premergătoare conștiinței naționale specifice epocii moderne⁵⁹. Faptul este neîndoielnic. Trebuie să înțelegem însă că societățile medievale se întemeiau pe o serie de solidarități care se deosebeau de solidaritatea etnică, specifică statelor naționale moderne. Prioritate aveau religia, apartenența la o stare socială sau la un clan. Statele constituite pe principiul etnic apar abia la sfârșitul Evului Mediu, prin centralizarea întreprinsă de monarhi (Franța și Anglia în secolele XV–XVI). Într-o Europă medievală în care teritoriile locuite de o anumită etnie aparțineau mai multor suzerani (cazul Franței este elocvent), sau în care Imperiul Romano-German era o alcătuire supra-etnică, ideea de stat național era un nonsens. De aceea, pretenția unor istorici bulgari și sârbi de a vorbi de state create pe criterii etnice în secolele XIII–XIV este lipsită de realism.

Nefiind state create pe principii naționale, nici „Bulgaria Mare” și nici „Serbia Mare” nu pot fi invocate pentru legitimarea istorică a drepturilor teritoriale ale actualelor state Bulgaria și Serbia (Iugoslavia). În general, *frontierele medievale nu pot legitima frontierele contemporane, căci principiile de drept internațional sunt radical diferite*. O frontieră medievală exprima limitele stăpânirii unui senior, care rezulta din raporturile de forțe cu vecinii, în timp ce o frontieră modernă sau contemporană este stabilită pe criterii geografice, etnice, demografice, economice. În Balcanii epocii de care ne ocupăm, nu au existat alte frontiere decât cele fixate prin raporturile de forțe, care — firește — erau schimbătoare.

Identitatea statelor balcanice succesoare ale ideii imperiale bizantine nu era stabilită pe criterii etnice, ci religioase. Atât

---

⁵⁹ Pop 1998 și Idem, *Națiunea română medievală: solidarități etnice românești în secolele XIII–XVI*, București, 1998.

Bulgaria după 1232⁶⁰, cât mai ales Serbia lui Ștefan Dušan și-au afirmat identitatea prin ortodoxie, adică prin opoziție față de catolicism. În ambele state, catolicii au fost prigonți. În Serbia, politica anticatolică a fost extrem de dură, legislația lui Ștefan Dušan pedepsind cu moartea convertirea la catolicism (vezi capitolul următor). În ambele cazuri, ostilitatea contra catolicismului era o prelungire a doctrinei politico-religioase bizantine, dar se explica și prin adversitatea față de statele catolice (Ungaria, regatul angevin de Napoli). Biserica ortodoxă sârbă din secolul al XIV-lea a fost un fel de biserică națională, dar acest fapt decurgea din identificarea etniei cu confesiunea. Persecutarea albanezilor nu era motivată etnic, ci religios, fiindcă acei albanezi erau catolici (vezi capitolul I, 3). Se știe că, în general, bisericile ortodoxe au protejat identitatea națională⁶¹.

Desigur, se poate vorbi de o anumită evoluție către forme „naționale”, în cazul statelor grecești formate după 1204. Ele se puteau revendica însă de la o sursă de legitimitate pe care slavii nu o aveau. Această sursă era Grecia veche, cu tot ce a însemnat ea din punct de vedere cultural și politic. Există unele indicii ale formării unui „proto-naționalism” grecesc în secolele XIII-XV, relevate nu doar de bizantinologi, ci și de un specialist în științe politice⁶². Este, într-adevăr, semnificativă reevaluarea cuvântului „elen”, care pentru bizantini ajunsese sinonim cu „păgân”. În secolul al XIII-lea, această denumire etnică și-a recăpătat prestigiul, primind sensul de „locuitor al Imperiului bizantin”. Așa-numita „Renaștere a Paleologilor” (o înflorire culturală petrecută în mod paradoxal în timpul declinului puterii bizantine) a reprezentat și o revenire la valorile elenismului antic. *În secolele XIV-XV, conflictul ideologic și politic dintre*

⁶⁰ Papacostea 1993: 43–45.

⁶¹ Pop 1998: 175–176.

⁶² Xydīs 1968: 1–20.

lumea bizantină și cea romano-catolică a născut un sentiment de mândrie „națională” bazat pe rădăcinile elene, stimulat însă și de nesiguranța vremurilor. S-a afirmat, de altfel, că acest patriotism grecesc apărut în Imperiul de la Niceea a fost o sinteză între universalismul roman și cultura elenă⁶³.

Ortodoxia a rămas definitorie pentru ideologia politică bizantină, dar se poate remarca o schimbare, care denotă o anumită maleabilitate a politicii față de catolicism. Deși recucerise Constantinopolul, Imperiul era slab și trebuia să evite ostilitatea statelor apusene. Or, revenirea capitalei imperiale în mâinile grecilor (1261) a provocat reacția puterilor catolice, care timp de mai multe decenii au încercat să restabilească Imperiul Latin de Constantinopol. Vârful lor de lance era regatul de Napoli condus de dinastia de Anjou. Dinastia angevină a continuat să manifeste aceste ambiții și după ce s-a instalat în Ungaria, în 1308. Pentru început, regele Carol I de Anjou (1266–1285) a organizat o coaliție antibizantină (împreună cu Serbia și Bulgaria), după ce a cucerit Albania în 1271. În aceste condiții, împăratul Mihail al VIII-lea a cedat și a acceptat să ia în considerare unirea bisericilor, adică trecerea bisericii bizantine în subordinea Romei. În acest scop a fost convocat conciliul de la Lyon, în 1274. A fost proclamată unirea celor două biserici, dar opoziția înverșunată a clerului bizantin a zădărnicit acțiunea pusă la cale de Mihail al VIII-lea. În orice caz, împăratul și-a atins scopul politic: a împiedicat agresiunea regatului angevin⁶⁴. Ulterior, sub amenințarea otomană, Ioan al VIII-lea Paleolog (1425–1448) a încercat și el un compromis, acceptând discuțiile pentru reunificarea Bisericii. Conciliul de la Florența din 1438–1439 nu a dus la rezultate concrete. Aceste

⁶³ Vezi J. Irmscher, *Nikāa als „Zentrum des griechischen Patriotismus”*, RESEE, 8, 1970, 1: 33–47; Spiridonakis 1990: 131–138.

⁶⁴ Ostrogorsky 1956: 479–489; Gjuzeev 1977: 50–51; Spiridonakis 1990: 141.

fapte arată însă că Imperiul bizantin din secolele XIII–XV nu mai era un stat al ortodoxiei militante și al ideologiei universaliste. El devenise un stat al grecilor, care încerca să-și apere ființa prin diferite mijloace, care puteau merge chiar până la negocieri cu papalitatea. Încă înainte de recuperarea Constantinopolului, împăratul Ioan al III-lea Vatatzes acceptase ideea unirii bisericilor, cu condiția ca papa Innocențiu al IV-lea să renunțe la protejarea Imperiului Latin. Victoriile militare ale statului de la Niceea au făcut însă inutil compromisul⁶⁵.

Chiar și doctrina militară bizantină a suferit schimbări. Împăratul de la Niceea Theodor al II-lea Lascaris (1254–1258) a creat o armată recrutată doar dintre greci, pentru că el considera că nu se poate bizui decât pe ostași de același neam. Este o deosebire esențială față de armata de mercenari de cele mai diferite origini, din secolele XI–XII⁶⁶. Cu câțiva ani în urmă (în 1246), cu prilejul atacării orașului Melnik din nordul Macedoniei, de către armata împăratului de la Niceea Ioan al III-lea Ducas Vatatzes (1222–1254), cineva îi îndemna pe locuitori să predea cetatea, fiindcă „țara noastră aparține conducătorilor romeilor” [...], iar „noi suntem de sânge curat romeic (grecesc)”⁶⁷. Imperiul restaurat de dinastia de la Niceea nu mai era un imperiu cu ambiții universaliste, ci un imperiu grecesc. Tocmai de aceea a fost posibilă în ideologia bizantină recunoașterea existenței imperiilor create de bulgari și de sârbi în secolele XIII–XIV⁶⁸.

Prin urmare, fragmentarea Imperiului bizantin în mai multe state grecești a favorizat evoluția spre forme „naționale”. În statele grecești succesoare ale Imperiului destrămat în 1204, acest „proto-naționalism” a fost o formă de manifestare a

⁶⁵ Ostrogorsky 1956: 465.

⁶⁶ Xydis 1968: 12–18.

⁶⁷ Georgios Akropolites, *Istorie*, I: 76. Vezi Vacalopoulos 1973: 19.

⁶⁸ Iorga 1925: 2–3.

voinței de continuitate a puterii imperiale, chiar atunci când cadrele erau foarte modeste, ca în cazul principatului Moreei (din Pelopones). Cel mai important stat succesor al Imperiului bizantin, așa cum era la 1204, a fost chiar Imperiul bizantin. Desigur, este vorba de acel stat care a supraviețuit în Asia Mică și care a reușit să redobândească o parte din teritoriile pierdute, prin mai multe ofensive desfășurate în anii '20-'60 ai secolului al XIII-lea. Imperiul restaurat de Mihail al VIII-lea Paleolog a fost doar unul dintre statele succesoare ale vechiului Bizanț care s-a destrămat în 1204. Bulgaria și Serbia au reprezentat în egală măsură continuări ale ideii imperiale bizantine în forme „naționale”.

Un studiu de caz: Serbia

Cazul Serbiei din secolele XII–XIV se cuvine examinat îndeaproape, căci arată cum *declinul Imperiului bizantin a favorizat umplerea vidului de putere de către un stat care a uzurpat ideea imperială* și care a acumulat teritorii foste bizantine, cu o populație eterogenă. Serbia s-a extins către sud și a ocupat Kosovo și Macedonia, mutându-și acolo centrul de greutate politic și religios, deși aceste regiuni nu au făcut parte din teritoriul de etnogeneză al sârbilor. După ce Serbia Mare s-a destrămat, centrul de greutate al statului supraviețuitor a urmat o mișcare inversă, către nord.

De o adevărată afirmare politică a sârbilor nu se poate vorbi decât de la sfârșitul secolului al XII-lea. Anterior, au existat diverse alcătuiri prestatale și statale de mică amploare, la care ne-am referit într-un subcapitol anterior. Este de remarcat faptul că în secolul al XI-lea, sârbii au cooperat cu bulgarii în mișcările lor antibizantine, fără a încerca să creeze o entitate statală sârbească de felul celei pe care bulgarii au încercat să

o refacă. Am văzut deja cum marele jupan Mihailo Voislav din Zeta (Muntenegro) a acordat un sprijin decisiv revoltei bulgarilor, din 1072. Interesant este că el a manifestat și o orientare spre catolicism, fiind recunoscut ca rege de către papa Grigore al VII-lea, în 1077 (i s-a atribuit titlul de *Rex Sclavorum*, într-un context pe care îl vom analiza în capitolul următor). Acțiunea sa politică a fost deci determinată de tendințele antibizantine, care se puteau sprijini pe existența unei populații catolice destul de numeroase (sârbi și albanezi)⁶⁹. Zeta a intrat însă în declin la începutul secolului al XII-lea, după ce Constantin Bodin a fost înfrânt de Alexios I Comnenul. Rolul de centru politic al lumii sârbești a fost preluat de Raška. Acolo, marele jupan Vukan a fondat un nou stat sârb în ultimul deceniu al secolului al XI-lea, intrând de la bun început în conflict cu Bizanțul. El a încercat în 1093 să se extindă spre sud (Skopje, Tetovo, Vranje), fără succes însă⁷⁰. Remarcăm, în orice caz, că această acțiune a anticipat viitoarea politică a Serbiei din secolele XIII-XIV.

Raška era o zonă propice pentru dezvoltarea unui stat. Era situată la intersecția mai multor drumuri, care o legau atât de Dunăre, cât și de Salonic. Depresiunea favorabilă agriculturii dispunea și de resurse minerale (fier, plumb, argint). Centrul în jurul căruia s-a agregat statul sârb a fost fortificația de la Ras. Aceasta a fost inițial localizată la Postenje, lângă Novi Pazar, dar cercetările mai recente asigură amplasarea ei la Pazarište, tot în apropiere de acest oraș contemporan (la 10 kilometri vest). La Ras, ființa o episcopie încă din secolul al XI-lea⁷¹.

În ultimele decenii ale secolului al XII-lea, micul stat sârb din Raška a reluat expansiunea spre sud, profitând de conflictele

⁶⁹ Božić 1968: 144; Fine 1983: 215; Iorga 1984: 55.

⁷⁰ Fine 1983: 225–226.

⁷¹ Kalić 1988: 134–140; M. Popović, *The Early Byzantine Basilica at Ras*, „Starinar”, NS, 48, 1997: 91.

care au intervenit în zonă între Imperiul bizantin, Bulgaria, Ungaria și Veneția. Ungaria și Veneția au dus o acțiune constantă de extindere a controlului în interiorul Peninsulei Balcanice de-a lungul secolului al XII-lea. Manuel I Comnenul (1143–1180) a reușit pentru scurt timp să extindă dominația bizantină asupra Bosniei, Dalmației și a unei părți din Croația, după înfrângerea administrată Ungariei în 1167 la Zemun. Astfel, Imperiul bizantin a ajuns să recupereze aproape toată Peninsula Balcanică⁷².

Imperiul bizantin și-a menținut pozițiile în Peninsula Balcanică în timpul domniei lui Manuel I Comnenul, dar luptele interne pentru putere, revolta aromânilor și bulgarilor, precum și agresiunea participanților la Cruciada a IV-a au condus la destrămarea acestui stat la începutul secolului al XIII-lea. De noul raport de forțe care s-a creat în Peninsula Balcanică nu a profitat doar noul stat româno-bulgar. În zonele situate mai la vest, Raška și Muntenegru (Zeta) au devenit nucleul viitorului stat sârb din secolul al XIII-lea.

Sârbii din Raška s-au revoltat contra puterii bizantine între anii 1126–1127 și 1149–1151, cu ocazia războaielor dintre Imperiul bizantin și Ungaria. Până la urmă, împăratul Manuel I a reușit să impună la conducerea Rașkăi un principe fidel, marele jupan Tihomir (1166). După doi ani, acesta a împărțit teritoriul statului cu cei trei frați ai săi, Ștefan Nemanja, Miroslav și Stracimir. Ștefan Nemanja s-a ridicat însă împotriva lui Tihomir și l-a izgonit. Nici ajutorul dat de armata bizantină în 1171 nu i-a putut reda lui Tihomir puterea. Astfel, Ștefan Nemanja a rămas din 1171 singur stăpânitor. El a devenit

---

⁷² Ostrogorsky 1956: 404; A. B. Urbansky, *Byzantium and the Danube frontier. A Study of the Relations between Byzantium, Hungary and the Balkans during the period of the Comneni*, New York, 1968: 71–72; Ferluga 1976: 148, 194–199, 204–205; Fine 1983: 234–242; Stephenson 2000: 239–274.

fondatorul unei dinastii care va conduce Serbia până în 1371⁷³.

Ascensiunea dinastiei Nemanija a fost ușurată de prăbușirea puterii bizantine în Balcani, după 1185. Inițial, marele jupan din Raška Ștefan Nemanja (1171–1196) a fost vasal al împăratului bizantin Manuel I Comnenul, între 1172–1180. Revolta Asăneștilor a stimulat desprinderea acestui conducător sârb din legăturile cu Bizanțul. Ștefan Nemanja se aliase deja în 1182–1184 cu Ungaria, care a cucerit teritoriul dintre Belgrad și Sofia. Ulterior, Ștefan Nemanja a fost înfrânt de bizantini în 1190 pe valea Moravei, cu ajutorul Ungariei. Tratatul de pace care s-a încheiat a avut însă urmări favorabile Serbiei. Primind de noră pe prințesa Eudoxia, marele jupan sârb a intrat în familia de principii bizantină și a căpătat titlul de *sebastocrator*. Cu toate acestea, Ștefan Nemanja a reluat mai târziu lupta contra Imperiului bizantin, cucerind temporar părți din Kosovo (Prizren, Tetovo). Astfel începea penetrația sârbă spre zonele centrale din Peninsula Balcanică. Ștefan Nemanja a fost din nou înfrânt de bizantini, dar a păstrat pentru un timp zonele cucerite în Kosovo (Peć, Prizren), precum și părți din nordul Albaniei și Muntenegru (Bar, Shkodër)⁷⁴.

Noul rege sârb, Ștefan Părvovečani („Primul încoronat”), care a domnit între 1196–1227, a cucerit din nou, în 1217, o mică parte din regiunea Kosovo (Prizren, Peć). În același an, el a fost încoronat de către papa Honorius al III-lea (1216–1227). Actul semnifica recunoașterea suveranității Serbiei, dar era legat și de ofensiva generală a catolicismului în Peninsula Balcanică (vezi capitolul următor)⁷⁵. Capitala Serbiei s-a aflat

⁷³ Ostrogorsky 1956: 412; Fine 1983: 234–245; Kalić 1988: 131–132.

⁷⁴ Ostrogorsky 1956: 431; Tadin 1980: 323, 327–330; Bojović 1992: 31; Papacostea 1993: 12; Iosipescu 1994: 250–251; Bojović 1997: 36.

⁷⁵ Iorga 1939: 127–128; Dvornik 1970: 258; Bojović 1992: 32; Ducellier 1993: 64; Bataković 1999: 37.

inițial în cetatea Ras. Extinderea spre sud a condus și la mutarea capitalei la Prizren, în Kosovo.

Expansiunea Serbiei în Macedonia a început în timpul regelui Ștefan Uroș al II-lea Milutin (1282–1321). Este de observat că acest mare succes, decisiv pentru evoluția ulterioară a statului, s-a datorat participării la o mare alianță antibizantină, în care alături de Serbia mai luptau Bulgaria (condusă de țarul Gheorghe I Terter) și ducatul Thessaliei (condus de sebastocratorul Ioan I Anghelos). A mai participat la conflict și Carol I de Anjou, regele Siciliei (1268–1285). Acesta din urmă spera că va putea reface pentru sine Imperiul Latin de la Constantinopol, care dispăruse în 1261. Istoria evolua însă în altă direcție, căci venise vremea afirmării Serbiei. Se considera mai demult că Ștefan Uroș al II-lea Milutin a cucerit o parte din nordul Macedoniei (cu orașul Skopje), în 1282. Un studiu mai recent aparținând lui L. Mavromatis sugerează o datare mai târzie, în jur de 1290, a acestor cuceriri. Orașul Skopje a devenit noua capitală a Serbiei, iar situația etnică și politică a Macedoniei s-a complicat și mai mult, prin apariția factorului sârbesc. Serbia a obținut astfel o parte din teritoriul a cărui stăpânire asigura preeminența în Peninsula Balcanică. Orașul Durazzo (Dyrrachion), cucerit în 1295 de la bizantini, era capătul vestic al căii de comunicație transversală, pe care Serbia începea să o controleze prin pătrunderea în Macedonia⁷⁶.

Împăratul Andronic al II-lea (1282–1328) s-a văzut nevoit să încheie pace în 1299, recunoscând Serbiei teritoriile situate la nord de linia Ohrida–Prilep–Știp. De fapt, aceste ținuturi au fost acordate ca zestre pentru principesa Simonis (o copilă de cinci ani, dată de soție lui Ștefan Milutin). Ștefan Milutin a continuat ofensiva contra Bizanțului prin aderarea, în 1308, la

---

⁷⁶ Ostrogorsky 1956: 488, 511; Mavromatis 1978: 29–35, 54; Iorga 1984: 57; Soulis 1984: 1; Nicol 1984: 67.

coalitia formată în sprijinul principelui Charles de Valois, care pretindea să devină împărat la Constantinopol⁷⁷. Se poate observa și de această dată cum Serbia s-a aliat cu puterile catolice pentru a lupta contra Bizanțului. Alianța fusese formată la inițiativa papei Clement al V-lea (1304–1314). Tendința de raliere la acțiunile statelor catolice poate fi urmărită începând din vremea revoltelor sârbilor din anii 1126 și 1149–1151. *Toată această serie de fapte contrazice obișnuitul clișeu al militantismului ortodox sârb*. Acesta a existat, dar numai dintr-un anumit moment dat, adică din vremea țarului Ștefan Dușan, *când statul sârb a preluat de la Bizanț ideea imperială bizantină (implicit, ortodoxă)*. Până la încoronarea lui Ștefan Dușan în 1346, Serbia a luptat contra Imperiului bizantin în repetate rânduri, uneori fără a ezita să colaboreze cu statele catolice. Chiar și după încoronarea sa ca țar, Ștefan Dușan a promis papei Innocentius al VI-lea (1352–1362), în 1354, că va trece la catolicism, pentru a contracara un eventual atac al Ungariei, dar și în speranța că va fi numit de papă în fruntea unei cruciade antiotomane⁷⁸.

Alianța cu Charles de Valois încheiată în 1308 urmărea să prevină colaborarea acestuia cu conducătorul sârb rival, Dragutin, care se convertise la catolicism. În 1284, acesta fusese silit de fratele său să-și limiteze puterea doar asupra teritoriului de nord al Serbiei, vecin cu Ungaria (Mačva). În 1300, Milutin a decis să reunifice Serbia și a declanșat un război contra fratelui său, război care a durat până în 1314. Prin moartea lui Dragutin în 1316, Serbia a putut fi reunificată. Acest fapt — ca și recucerirea orașului Dyrrachion de către Serbia în 1315 —

⁷⁷ Iorga 1939: 150–152; Ostrogorsky 1956: 511–512, 517; Mavromatis 1978: 37–56; Ostrogorsky 1967: 41. Proiectul de „cruciadă” anti-bizantină din 1308 stă la originea celui raport al clericului anonim francez menționat în capitolul anterior în legătură cu problema originii aromânilor.

⁷⁸ Soulis 1984: 53–55; Xhufi 1993: 51.

a deranjat însă echilibrul de forțe din Peninsula Balcanică și a provocat reacția unei noi coaliții catolice, care era formată din Carol Robert, regele Ungariei, Filip de Tarent (duce de Achaia, 1313–1331) și banul Bosniei, Mladen Subić. Serbia a fost înfrântă și a pierdut în 1319–1321 două dintre cele mai importante puncte strategice, Belgrad și Dyrrachion. În acest conflict au fost implicați și albanezii catolici, care s-au revoltat contra stăpânirii sârbești⁷⁹.

Serbia nu s-a implicat în prima parte a războiului civil dintre Andronic al II-lea și Andronic al III-lea, desfășurat între 1321–1328. Expectativa a luat sfârșit după ce țarul Bulgariei Mihail Șişman (1323–1330) s-a aliat cu Andronic al III-lea contra Serbiei, în 1326 (după ce a renunțat la legătura de vasalitate față de țarul sârb Ștefan Uroș al III-lea Dečanski). Ștefan Dečanski (1321–1331) s-a aliat la rândul său cu Andronic al II-lea și a declanșat o ofensivă în Macedonia bizantină, în anii 1327–1328, ocupând noi puncte strategice, precum Prilep și Veles. Încheierea războiului civil prin victoria lui Andronic al III-lea, la 24 mai 1328, a creat condițiile unei confruntări decisive între Bulgaria și Serbia. Alianța dintre împăratul bizantin și țarul bulgar se menținea, iar obiectivul ei era acum înfrângerea Serbiei – un stat care deranja ambele puteri. După ce oastea sârbă a pătruns în teritoriul bizantin în 1329, Andronic al III-lea și Mihail Șişman au hotărât atacarea în comun a Serbiei. Rezultatul a fost însă altul decât cel sperat. Bătălia de la Velbužd (azi, Kjustendil) din 28 iulie 1330 a fost câștigată de țarul sârb Ștefan al III-lea Dečanski, împotriva coaliției bizantino-bulgare, la care participa și domnul Țării Românești, Basarab I. Mihail Șişman a pierit în luptă. *Confruntarea din 1330 a fost un moment de cotitură în evoluția raporturilor de forțe din*

⁷⁹ Mavromatis 1978: 22–28, 54–67; Xhufi 1993: 51.

*Peninsula Balcanică. Atunci Serbia a devenit cel mai puternic stat din regiune*⁸⁰.

Bulgaria era de multă vreme în declin. Ea își trăise perioada sa de glorie pe vremea țarilor Ioniță I Asan și Ioan al II-lea Asan. Este necesar să ne întoarcem cu expunerea evenimentelor cu un veac în urmă. După moartea lui Ioniță, noul țar Borilă (1207–1218) a fost nevoit să accepte relații pașnice cu Ungaria, care a cucerit Vidinul. În 1214, el a încheiat pace și cu Imperiul Latin. Această politică s-a menținut și în prima parte a domniei lui Ioan al II-lea Asan (1218–1241). Abia prin 1231–1232 s-a produs o schimbare, o dată cu atacul regelui Ungariei Andrei al II-lea (1205–1235) contra Bulgariei, stimulată de îndemnul papei Grigore al IX-lea (1227–1241). În acel moment, Bulgaria atinsese deja apogeul puterii sale, în urma bătăliei de la Clocotnița (pe valea Mariței, 9 martie 1230), când Ioan al II-lea Asan l-a înfrânt și luat prizonier pe împăratul bizantin de la Salonic, Theodor al II-lea Anghelos. După victorie, stăpânirea lui Ioniță al II-lea Asan s-a extins în sud până în Albania și Thessalia. O inscripție care comemora victoria de la Clocotnița îi dădea lui Ioan al II-lea Asan titlul de „țar al bulgarilor și grecilor”, care reflecta supremația sa în Peninsula Balcanică⁸¹.

Ajunsă o mare putere regională în Peninsula Balcanică, Bulgaria lui Ioan al II-lea Asan a intrat în conflict cu Ungaria. Regele Andrei al II-lea a început prin a cuceri cetățile Belgrad și Branicevo în 1232, după care a organizat Banatul de Severin ca teritoriu de graniță contra Bulgariei. Ostilitatea dintre Ungaria și Bulgaria a provocat desprinderea bisericii bulgare de Roma și apropierea bisericească de Imperiul bizantin de Niceea. A urmat alianța cu împăratul Ioan al III-lea Ducas Vatatzes

⁸⁰ Ostrogorsky 1956: 523–527; Mavromatis 1978: 75–81; R. Iljovski, *Makedonien im dritten Jahrzehnt des 14. Jahrhunderts*, în *Macédoine* 1981: 69–84; Soulis 1984: 2.

⁸¹ Ostrogorsky 1956: 460–461; Gjuzev 1977: 44–45; Papacostea 1993: 39; Brezeanu 1999: 183.

(1222–1254), în 1234–1235. Ea era îndreptată contra Imperiului latin. Constantinopolul a fost supus la trei asedii de către cei doi împărați, în 1235, 1239 și 1240. În final, însă, Ioan al II-lea Asan a cedat, fiindcă spatele îi era amenințat de regele Ungariei, Bela al IV-lea (1235–1270)⁸².

Moartea lui Ioan al II-lea Asan a coincis cu un eveniment de importanță majoră în istoria Europei Răsăritene și Centrale: invazia mongolilor (tătarilor). În primii ani ai extinderii dominației mongole în Europa, Bulgaria nu a fost afectată. În schimb, noile invazii ale mongolilor, din 1259–1260, au avut grave consecințe și pentru Bulgaria, care a ajuns vasală a Hoardei de Aur. Bulgarii au participat chiar și la un atac tătar contra Bizanțului, în 1264–1265, iar mongolii și-au extins controlul până în zona Porților de Fier, intervenind în disputele teritoriale ale Bulgariei cu Serbia. Între timp, a început și destrămarea Bulgariei. După 1258, Bulgaria s-a împărțit în trei despotate, cu sediile la Târnovo, Preslav și Vidin. Unele teritorii de pe litoral au fost reocupate de Bizanț, în 1263. Prin anii '80 s-a format un despotat și în zona Dristrei. Bulgaria s-a aflat în continuare sub dominația Hoardei de Aur și după ce hanul Tokta (1291–1312) a supus hanatul de la Dunărea de Jos condus de Nohai (1299). Țarul Teodor Sviatoslav Terter (1300–1322), vasal al mongolilor, s-a folosit de această calitate pentru a cuceri de la Bizanț unele zone de pe litoral și de la sud de Munții Balcani, în 1304–1308. Deși Mihail Șişman a luat în stăpânire și despotatul de Vidin, fărâmițarea Bulgariei a continuat în al treilea deceniu al secolului al XIV-lea, prin apariția unor principate autonome, în Dobrogea (condus de Balica) și în Zagora (condus de un anume Voislav)⁸³.

⁸² Gjuzelev 1977: 46–49; Papacostea 1993: 39–48; V. Achim, *Despre vechimea și originea Banatului de Severin*, Rist, SN, 5, 1994, 3–4: 233–247.

⁸³ Barnea, Ștefănescu 1971: 347–349; E. Oberländer-Târnoveanu, *Moneda Asăneștilor în contextul circulației monetare din zona Gurilor Dunării*, în Răskoala 1989: 125–127; Papacostea 1993: 116–125; V. Ciocîlțan,

Astfel, Bulgaria a repetat evoluția care fusese înregistrată anterior în Imperiul bizantin și care apoi va fi reluată în Serbia: după o perioadă de întărire a autorității centrale și de unificare a teritoriului, s-au manifestat tendințe centrifuge care au condus la diminuarea capacității militare a statului și în final la dezmembrarea sa.

Întorcându-ne acum la examinarea modului în care Serbia a devenit o putere regională de prim rang, vom arăta cum s-a ajuns la acest fapt în vremea țarului Ștefan Dušan (1331–1355). La începutul domniei sale, Serbia a fost nevoită să se confrunte cu coaliția catolică formată din regatul angevin de Napoli și Ungaria, la care participau și rebelii albanezi din Zeta. Încă din 1319, albanezii din zona Dyrrachion–Tivar se răzvrătiseră contra lui Ștefan Dušan (viitorul țar), care stăpânea Zeta și nordul Albaniei, având reședința la Shkodër. În 1332 și 1336, fruntașii albanezi de confesiune catolică s-au revoltat din nou, cu sprijinul Papei Ioan al XXII-lea (1316–1334) și al regatului de Napoli. Arhiepiscopul Guillaume Adam considera în 1332 că nordul Albaniei e o bună bază de atac contra Serbiei și că albanezii sunt foarte eficienți în lupta contra Serbiei⁸⁴.

În paralel, Ștefan Dušan a pornit un război contra lui Andronic al III-lea, fiind asigurat din partea Bulgariei (el se căsătorise cu sora țarului bulgar Ivan Alexandru). În 1334, Serbia a cucerit unele zone din vestul Macedoniei (Ohrida, Prilep). Noul război civil desfășurat în Bizanț în anii 1341–1347 între Ioan al V-lea Paleolog (1341–1391) și Ioan al VI-lea Cantacuzino (1347–1354) a dat prilejul lui Ștefan Dušan să intervină

Mongolii și Marea Neagră în secolele XIII–XIV. Contribuția Cinghizhanizilor la transformarea bazinului pontic în placă turnantă a comerțului euro-asiatic, București, 1998: 230–256.

⁸⁴ Mavromatis 1978: 72; Pollo, Puto 1981: 48; Soulis 1984: 3; Xhufi 1993: 51.

mai întâi de partea lui Ioan al VI-lea Cantacuzino, iar după ce acesta a fost înfrânt, să-l atace pe Ioan al VI-lea. Rezultatul a fost că Ștefan Dušan a ocupat restul Macedoniei în 1343–1348. Rând pe rând au fost cucerite cetățile Vodena, Verria, Gynaikokastron, Servia, Serres. Cucerirea cetății Serres (septembrie 1345) a reprezentat un moment de răscruce, fiindcă acesta era cel mai important oraș al Macedoniei, după Salonic. În aceste cetăți au fost instalate garnizoane, care au devenit nucleele colonizării sârbești a Macedoniei. Proprietățile feudale și ecleziastice au fost împărțite nobililor sârbi, care le-au deținut până la dispariția principatului de Serres condus de Ioan Uglieša, în 1371. Ștefan Dušan a mai cucerit și Thessalia, Epirul, Aetolia și Acarnania. Expansiunea Serbiei a fost ușurată de slăbiciunea militară a statului bizantin din acea vreme și de speranța localnicilor că noua stăpânire va curma nenorocirile provocate de războaiele civile⁸⁵.

Marea extindere a Serbiei și ocuparea a importante teritorii bizantine l-au determinat pe Ștefan Dušan să-și atribuie titlul imperial. El a devenit țar (împărat), dar nu al Serbiei, ci al sârbilor și romeilor (bizantinilor). Titulatura întregă cu care s-a încoronat la Skopje în data de 16 aprilie 1346 (de Paști) era: „Ștefan, întru Hristos Dumnezeu preacredincios țar al tuturor sârbilor și grecilor, precum și al țărilor bulgărești, al vestului, al litoralului, al Franciei (este vorba de posesiunile latine din Balcani) și al Albaniei”. Titlurile reflectau *transformarea Serbiei într-un imperiu care uzurpa modelul bizantin*, în care sârbii stăpâneau peste mai multe neamuri. Au fost preluate mai multe demnități bizantine (*despot, caesar, sebastocrator*), precum și

⁸⁵ Ostrogorsky 1956: 538–539, 544; Ostrogorsky 1967: 42; Vacalopoulos 1973: 13–14; Mavromatis 1978: 82–83; Soulis 1984: 6–27, 35–39; Nicol 1984: 128–131; Bartusis 1998: 153.

⁸⁶ Bojović 1992: 38. Vezi și Ostrogorsky 1956: 544; Soulis 1984: 27–32, 60–67.

simbolul vulturului bicefal⁸⁶. Toate acestea arată că Ștefan Dušan se considera un continuator al ideii imperiale bizantine, într-o vreme când Imperiul de la Constantinopol era într-un declin inexorabil. În secolul anterior, aceeași preluare a titlurilor și simbolurilor aulice bizantine poate fi observată în Bulgaria Asăneștilor. De fapt, scopul final al lui Ștefan Dušan era cucerirea Constantinopolului. El nu a putut fi însă realizat⁸⁷.

Ștefan Dušan a cucerit, într-adevăr, un teritoriu vast, care cuprindea toată partea de mijloc a Peninsulei Balcanice, inclusiv Grecia Centrală. În nord, Serbia s-a extins până la Dunăre, iar în apus a fost ocupat estul Bosniei. Regiunea Kosovo a devenit centrul politic și spiritual al statului imperial sârb, iar capitala a fost stabilită la Priștina. Ștefan Dušan a condus nemijlocit jumătatea de sud a țaratului, cu centrul în Kosovo și Macedonia, iar partea de nord a statului i-a fost încredințată fiului său, Uroș, care după moartea sa a devenit țar (1355–1371)⁸⁸. Serbia Mare nu a fost, deci, un stat unitar. Ștefan Dušan nu a putut unifica acest teritoriu întins și atât de eterogen din punct de vedere etnic și chiar religios. Statul a rămas necentralizat, căci anumite regiuni erau conduse efectiv de diverși principii aproape independenți (Thessalia, Epir, Albania). Imperiul ar fi avut șanse de supraviețuire doar dacă Ștefan Dušan ar fi reușit să ia în stăpânire Constantinopolul⁸⁹.

Că Serbia lui Ștefan Dušan a fost un stat artificial, ne-o demonstrează și soarta sa. Imediat după moartea puternicului țar, în 1355, Serbia Mare s-a destrămat. Noul țar, Uroș (1355–1371), a fost incapabil să mențină unitatea. Rezultat al unei conjuncturi fericite și al acțiunii unui mare conducător politic și militar, Serbia Mare a fost o apariție efemeră pe scena balcanică. Cu toate acestea, sau poate chiar din această

⁸⁷ Teoteoi 1989: 83–87.

⁸⁸ Ostrogorsky 1956: 546; Ostrogorsky 1967: 42.

⁸⁹ Iorga 1925: 15–16; Nicol 1984: 131–134.

Serbia în timpul lui Ștefan Dušan

cauză, mitul Serbiei Mari a supraviețuit în ideologia națională sârbă și a legitimat renașterea națională din secolul al XIX-lea, politica Serbiei față de statele vecine, precum și hegemonia sârbă în cadrul federației iugoslave.

Unul dintre statele succesoare ale țaratului lui Ștefan Dušan a fost cel format în Macedonia de Est, cu centrul la Serres. El

Statele succesoare ale Serbiei Mari

a fost condus de despotul Ioan Uglieșa între 1365 și 1371, după ce Elena, văduva lui Ștefan Dușan, i-a cedat acestuia puterea. Statul sârb de la Serres a fost foarte puternic influențat

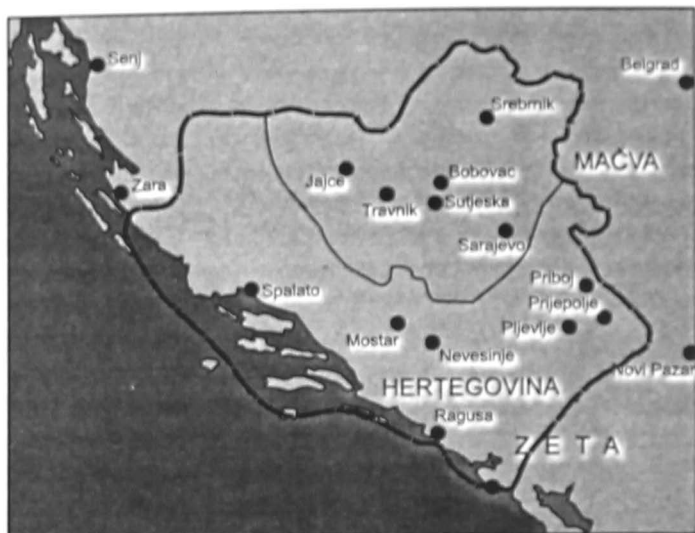
de Bizanț, inclusiv în domeniul instituțiilor. Mulți dregători erau greci de neam (în timp ce preoții și ierarhii erau în mare majoritate sârbi). Serbia macedoneană a lui Ioan Uglieša a fost mai mult un stat bizantin decât unul sârbesc, la fel cum imperiul lui Ștefan Dušan a fost o imitație la scară mai mică a Imperiului bizantin. Partea de sud a țaratului (vestul Macedoniei și Kosovo) a ajuns în final sub stăpânirea regelui Vukašin (1365–1371), cu centrul la Prilep.⁹⁰

Un stat slav se formase și în Bosnia încă din secolul al XII-lea. La început, Bosnia a fost condusă de bani (rang care ar putea fi echivalat cu cel de duce). Ei erau vasali ai regilor Ungariei, ca și banii Croației. Cei mai de seamă bani ai Bosniei au fost Kulin (1180–1204), Matei Ninoslav (1232–1250) și Stepan al II-lea Kotromanić (1314–1353). Acesta din urmă a extins statul bosniac spre sud, în vîrtoarea Herțegovina, rămânând însă vasal al Ungariei. Apogeul este atins în vremea lui Tvrtko I (1353–1391), când Bosnia a devenit un regat independent și a ajuns la Adriatică, profitând de destrămarea țaratului lui Ștefan Dušan. După ce în 1363 a intrat în conflict cu Ungaria, Tvrtko I s-a încoronat cu coroana Sfântului Sava, ca rege al Serbiei și al Bosniei, în 1377. Statul său a fost însă o creație efemeră, căci luptele interne pentru putere, rolul dizolvant al ereziei dualiste la care ne vom referi în capitolul următor, precum și, nu în ultimul rând, ofensiva otomană în Peninsula Balcanică, au provocat declinul rapid al regatului Bosniei. Bosnia a început să plătească tribut Imperiului otoman din anul 1389, după bătălia de la Kosovopolje, și a fost ulterior ocupată în 1463–1464⁹¹.

Destrămarea Serbiei Mari a lăsat loc de acțiune și conducătorilor albanezi. Primele forme de organizare politică albaneze apăruseră deja la finele secolului al XII-lea, în condițiile

⁹⁰ Ostrogorsky 1967: 44–55; Vacalopoulos 1973: 14, 21–26; Soulis 1984: 91–95.

⁹¹ Ostrogorsky 1956: 566; Guldescu 1964: 247–263.

Bosnia medievală

crizei dominației bizantine în Europa de Sud-Est. Progon a fost primul conducător albanez menționat de izvoare. El a stăpânit între 1190 și 1198 în nordul Albaniei (regiunea Arbanon) și recunoștea suzeranitatea bizantină. După ce latinii au cucerit Constantinopolul (1204), șefii albanezi din zona de nord a Albaniei au devenit practic independenți, dar ei și-au manifestat fidelitatea față de Bizanț atunci când Imperiul de la Niceea a trecut la recucerirea Peninsulei Balcanice (în 1252). Ulterior însă, în 1257, albanezii s-au revoltat și au trecut de partea despotului Epirului, Mihail al II-lea Anghelos, care se afla în război cu împăratul de Niceea, Theodor al II-lea Lascaris⁹². Afirmarea statală a albanezilor a fost apoi împiedicată de dominația regatului de Napoli (1271–1284, 1304–1345) și de cea a Serbiei,

⁹² Tadin 1980: 322; Pollo, Puto 1981: 43–44; Ducellier 1984: 7.

care a ocupat părțile de nord ale Albaniei și orașul Dyrrachion în 1295, și din nou în 1343–1345. Doar după moartea lui Ștefan Dušan (1355), pe teritoriul albanez au apărut mai multe mici principate, conduse de familiile nobiliare Balsha, Thopia, Spata, Dushman și Dukagjin⁹³.

Familia Balsha (cu centrul la Shkodër) a luat în stăpânire nordul Albaniei și Muntenegru, în 1362. Ca o consacrare a dobândirii independenței de Serbia, Gjergj Balsha I a trecut la catolicism în 1369. Astfel, el a intrat în familia principilor occidentali, iar statul său a devenit un instrument al expansiunii catolice în Peninsula Balcanică. În mod efemer, stăpânirea lui Gjergj Balsha I (1362–1378) s-a întins și în Kosovo, în perioada 1372–1378. Acesta a fost un efect al bătăliei de la Cernomen (1371), când Serbia a primit o grea lovitură, de care s-au grăbit să profite și vecinii. Statul familiei Balsha urma să unifice teritoriile albaneze, precum și Muntenegru și viitoarea Herțegovina, dar această evoluție a fost stopată de o victorie otomană (Savra, lângă Berat, 18 septembrie 1385), care a pus capăt domniei lui Balsha al II-lea (1378–1385). Acesta reușise însă să ocupe o parte a micului stat albanez al lui Carol Thopia, cu tot cu orașul Dyrrachion. Thopia este cel care i-a chemat pe turci în ajutor. Ulterior, Gjergj al II-lea Balsha (1385–1403) a rupt vasalitatea față de otomani (1387) și a luat parte, alături de sârbi, la bătălia de la Kosovopolje, din 1389. În 1392–1396, Veneția a devenit practic stăpâna Albaniei, fiindcă a știut să profite de disensiunile dintre micii conducători din sud, care se opuneau lui Gjergj al II-lea Balsha. Un stat albanez puternic ar fi amenințat posesiunile venețiene de pe malul răsăritean al Mării Adriatice⁹⁴.

⁹³ Ducellier 1981: 144–151, 161–166, 238, 258–261, 357–358; Pollo, Puto 1981: 45–50; Soulis 1984: 135–138; Nicol 1984: 15, 68.

⁹⁴ Ducellier 1981: 471–492; Pollo, Puto 1981: 51–57; Ducellier 1984: 9–12; Soulis 1984: 138–145; Pulaha 1993: 34; Bogdani 1993: 55–62.

Tentativa familiei Balsha de realizare a unei „Albanii Mari”, care includea și Kosovo, a fost privită de istoriografia albaneză ca o anticipare a statului albanez modern, ca un regat unitar și centralizat. De fapt, ca și alte creații statale medievale, nu a fost decât rezultatul vremelnic al unei conjuncturi care a permis extinderea stăpânirii unei familii nobiliare albaneze (a cărei origine albaneză nici nu este sigură — s-a afirmat că ar fi fost aromâni, iar istoricii sârbi o consideră de origine slavă⁹⁵).

Albania a rămas de fapt împărțită între mai multe centre de putere. Astfel, despoții Ghinu Buia Spata și Petru Liușa au primit în 1359–1360 conducerea Epirului și Acarnaniei de la despotul Simeon, fratele vitreg al lui Ștefan Dušan. Simeon stăpânea Epirul, din 1347, de când fusese cucerit de Serbia. El a cedat Epirul conducătorilor locali, după ce a ocupat Thessalia. Istoricii albanezi consideră că Ghinu (Gjin) Buia și Petru Liușa (Liosha) au fost albanezi, dar se știe că cel puțin familia Buia era de origine aromână (din neamul *Buioi*, la care ne-am referit în capitolul precedent). Despotul Ghinu Buia Shpata (1360–1400) a încercat timp de patru decenii să creeze un mic stat independent în Epir, luptând cu conducătorii locali sârbi și venețieni⁹⁶.

Zeta (Munte negru) a avut o evoluție particulară. După destrămarea țaratului lui Ștefan Dušan, zona a intrat sub stăpânirea dinastiei albaneze Balsha. După ce această dinastie a pierit în 1421, puterea a fost preluată de cneazul sârb Ștefan Crnojević (1421–1465), care s-a aliat cu Veneția pentru a rezista contra turcilor. Ivan Crnojević (1465–1490) a fost însă

---

⁹⁵ Iorga 1939: 42; Dragomir 1959: 111; I. Božić, *Istorija Crnoje Gore*, Belgrad, 1969: 29 (apud Bogdani 1993: 55); Cazacu 1996: 87.

⁹⁶ Caragiani 1929: 6–18; M. Ruffini, *Ghinu Buia Spata și luptele aromânilor pentru cucerirea Ianinei (1360–1400) în „Historia Basilissae Mariae atque Thomas et Esau, Despoton Joanninae”*, „Studii”, 15, 1962, 5: 1127–1154; Bozhori 1975: 311; Soulis 1984: 125–132; Nicol 1984: 139–156; Ferjancić 1988: 318.

nevoit să recunoască suzeranitatea otomană, în 1471. După moartea principelui Djuradj Crnojević (1490–1496), Imperiul otoman a inclus Muntenegru între granițele sale, dar forme de rezistență și autonomie s-au menținut și ulterior. Fiul cel mic al lui Ivan, Skenderbei (Stanisa), care se convertise la islamism în 1485, a condus sangeakul organizat pe teritoriul Muntenegrului între 1514–1528. A intervenit însă un fapt mai puțin obișnuit. După 1516, *vlădicii* (episcopii) de Cetinje au devenit un fel de principi, aleși de poporul muntenegrean. De fapt, Muntenegru a rămas un ținut semiindependent, condus până în 1852 de episcopii de Cetinje și de șefii clanurilor, care au știut să asigure solidaritatea locuitorilor în fața presiunii turcești. Acest statut semiindependent a fost favorizat de caracterul greu accesibil al Muntenegrului, dar și de menținerea unor legături cu Veneția⁹⁷.

La capătul acestei treceri în revistă a destinului teritoriilor care au fost vremelnic integrate în imperiul lui Ștefan Dušan, nu ne rămâne să constatăm decât că agresiunea otomană le-a găsit lipsite de apărare. Nu exista posibilitatea unei rezistențe comune contra otomanilor, chiar dacă uneori au fost încheiate alianțe conjuncturale. Peninsula Balcanică a întâmpinat expansiunea otomană în același fel ca și pe cea romană: într-o stare de dezbinare profundă care a ușurat cucerirea și unificarea venite din afara acestui spațiu.

Cucerirea otomană

Ca și expansiunea Serbiei din timpul lui Ștefan Dušan, pătrunderea turcilor otomani în Peninsula Balcanică a fost

---

⁹⁷ Angelov 1956: 234–235; Stavrianos 1959: 63, 237; Arnakis 1963: 129; Soulis 1984: 141–142; Castellan 1991: 177.

prilejuită de războiul civil desfășurat în Bizanț între 1341–1347. Ambele acțiuni au modificat radical raporturile de forțe din Peninsula Balcanică. Împăratul Ioan al VI-lea Cantacuzino a apelat la turcii otomani conduși de emirul Orhan (1326–1362), care stăpânea în Asia Mică, la Brusa. Turcii mai efectuaseră unele raiduri de pradă la vest de Marea Marmara încă din 1326 și chiar participaseră în armata lui Andronic al III-lea la campania din 1337 contra despotatului Epirului. În 1344, trupele turce l-au ajutat pe Ioan al VI-lea în lupta contra lui Ioan al V-lea, iar apoi au fost folosite contra Serbiei, atunci când a intervenit conflictul dintre Ioan al VI-lea Cantacuzino și Ștefan Dușan (în 1352). Când Ioan al VI-lea a pierdut puterea, Orhan a găsit pretextul cel mai potrivit pentru a declanșa o ofensivă pe cont propriu în Tracia. Astfel, turcii otomani reușesc să pătrundă în Europa în 1354. Ei au cucerit cetatea Gallipoli, iar peste câțiva ani, în 1362, au ocupat orașul Adrianopol, care în 1365 va deveni prima capitală a statului otoman în Europa. Otomanii au dobândit aici o bază de atac solidă, care le-a permis înaintarea spre Bulgaria și Serbia. Plovdivul a fost cucerit imediat, în 1363. În acest important oraș a fost instalată reședința beglerbegului de Rumeția — prima provincie otomană europeană. În următorii câțiva ani, partea de sud a Bulgariei a fost în întregime ocupată de otomani. Împăratul Ioan al V-lea Paleolog, revenit la putere, a recunoscut în 1363 cuceririle făcute de turci în Europa⁹⁸.

Un moment decisiv al ofensivei otomane în Balcani a fost bătălia de la Cernomen (pe râul Marița), din 26 septembrie 1371. Armata otomană a înfrânt forțele sârbești conduse de regele Vukașin și de despotul Ioan Uglieșa, după ce puțin mai

---

⁹⁸ Ostrogorsky 1956: 530, 539, 541, 551, 558–559; Angelov 1956: 233; Stavrianos 1959: 40–43; Vacalopoulos 1973: 27–28; Decel 1978: 34–35, 47, 50–51; Runciman 1991: 46–47; Castellan 1991: 56–67.

înainte repurtase o victorie și contra Bulgariei. Ambii conducători sârbi au fost uciși în luptă. Sârbii au fost nevoiți să recunoască apoi suzeranitatea otomană, iar fostul stat al despotului Ioan Uglieșa din Macedonia a fost ocupat de despotul Manuel al II-lea Paleologul, conducătorul statului bizantin de la Salonic și viitor împărat la Constantinopol (1391–1425). Sârbii pierdeau astfel din ce în ce mai mult teren, lăsând locul noii puteri otomane, care tindea către dominația întregii Peninsule Balcanice⁹⁹.

În perioada următoare, centrul de greutate al Serbiei s-a mutat în mod constant spre nord, din Kosovo spre bazinul Moravei, Dunăre și Sava. Acolo a supraviețuit statul sârb, după ce Macedonia și Kosovo au căzut sub dominație otomană¹⁰⁰. Capitala a fost instalată la Belgrad abia în 1402, atunci când despotul Ștefan Lazarević (1389–1427) a primit această cetate de la Ungaria, în schimbul acceptării vasalității¹⁰¹.

După victoria de la Cernomen, a urmat cucerirea parțială a Macedoniei, desfășurată în anii 1371–1373. În restul Macedoniei au rămas ca vasali ai otomanilor regele Marko Kraljević, fiul lui Vukašin (conducător la Prilep între 1371–1394), precum și principele Constantin Dejanović (care domnea în estul Macedoniei). Ambii vor muri, la rândul lor, în bătălia de la Rovine, unde au participat în calitate de vasali ai lui Baiazid I. După moartea lor în 1394, și restul Macedoniei a ajuns sub stăpânire otomană efectivă, intrând în componența beglerbeglicului

---

⁹⁹ Ostrogorsky 1967: 55; Vacalopoulos 1973: 28; Decei 1978: 51; Soulis 1984: 98–102, 155–157; Runciman 1991: 50; Castellan 1991: 63; Bartusis 1998: 157.

¹⁰⁰ Samardžić 1989: 83.

¹⁰¹ Inițial, Belgradul fusese luat în stăpânire de Serbia în 1284, ca parte a moștenirii lui Milutin de la mama sa Elena, regina Ungariei. În 1319, regele Carol Robert al Ungariei a reluat Belgradul, în cursul conflictului cu Ștefan al III-lea Milutin. Vezi Mavromatis 1978: 21–22, 67.

Rumelia; pe teritoriul Macedoniei s-au organizat treptat mai multe sangeacuri (Paşa, Kjustendil, Ohrida, Salonic, Skopje)¹⁰². Turcii atacaseră deja şi statul despotului Manuel al II-lea, transformându-l într-un stat vasal în 1387 (după ce Salonicul a fost supus unui lung asediu între 1383–1387 şi după ce Serres a fost cucerit de comandantul turc Evrenos Bey, în 1383). Salonicul va fi apoi ocupat efectiv de otomani în 1391, de către Baiazid I¹⁰³.

După bătălia de la Cernomen din 1371, turcii au ocupat şi o mare parte din Bulgaria de Vest (inclusiv oraşul Sofia, în 1384). Poziţia-cheie, centrală, dobândită în Macedonia, făcea posibilă cucerirea întregii Peninsule Balcanice de către turcii otomani. Imperiul otoman lua astfel locul Serbiei lui Ştefan Dušan, ca putere hegemonică în regiune. *Astfel, bătălia de la Cernomen marchează o răscruce în evoluţia raporturilor de forţe în Peninsula Balcanică. S-a spus, de către un bun cunoscător al istoriei regiunii, că acest eveniment a reprezentat „dezorganizarea completă a lumii balcanice”*¹⁰⁴. De fapt, s-ar putea considera că atunci organizarea bipolară (Serbia *versus* Imperiul bizantin) a fost înlocuită de supremaţia unui singur pol de putere, cel otoman. Atât cneazul sârb Lazăr Hrebeljanović, cât şi ţarul bulgar de Târnovo, Ioan al III-lea Şişman (1371–1393) s-au recunoscut vasali ai lui Murad I (1359–1389), după bătălia de la Cernomen. Chiar şi Imperiul bizantin a ajuns în 1373 vasal al statului otoman. Aşadar, bătălia de la Cernomen a deschis calea unificării Peninsulei Balcanice de către otomani.

¹⁰² Ostrogorsky 1956: 562; Angelov 1956: 233; Stavrianos 1959: 44; Vacalopoulos 1973: 28–29, 48–49; Sugar 1977: 20; Decei 1978: 51–52; A. Stojanovski, *La division administrative-territoriale de la Macédoine sous l'Empire Ottoman jusqu'à la fin du XVIIe siècle*, în *Macédoine* 1981: 87–97; Soulis 1984: 102–107; Runciman 1991: 50.

¹⁰³ Vacalopoulos 1973: 41–51, 59–67.

¹⁰⁴ Ducellier 1981: 488.

Expansiunea otomană a fost mult ușurată de dezbinarea taberei creștine. Serbia Mare a lui Ștefan Dușan dispăruse, iar începând din 1356, în Bulgaria existau trei state (țaratele de Vidin, Târnovo și despotatul din Dobrogea), care nu aveau forța necesară pentru a rezista împotriva turcilor. Această lume balcanică atât de divizată nu era capabilă să se opună unei puteri în plină ascensiune. În plus, nimeni nu bănuia la început cât de mare va fi pericolul otoman. Atât Bizanțul, cât și Serbia, au crezut că se vor putea folosi de acești războinici viteji pentru a-și suplimenta forțele proprii în războaiele care se purtau între statele creștine. Am văzut cum Ioan al VI-lea Cantacuzino a solicitat alianța turcilor în războiul cu Ștefan Dușan. Țarul sârb a încercat și el să încheie o alianță cu Orhan, în 1351. Cineva a făcut observația că „absorbiți de rivalități și războaie purtate între ei, conducătorii creștini din Europa de Sud-Est nu s-au putut ridica deasupra ambițiilor personale și nu au realizat că politica lor de a face din turci un arbitru necontestat va duce la dezastru”¹⁰⁵.

S-a demonstrat că expansiunea otomană s-a desfășurat conform unei strategii care implica două etape. În prima etapă, statele inamice erau aduse în raporturi de vasalitate. A doua etapă însemna extinderea controlului direct al puterii otomane, deci cucerirea statelor creștine. A doua etapă a fost inițiată de sultanul Baiazid I (1389–1402)¹⁰⁶.

Politica de vasalizare a statelor creștine era necesară pentru că armata otomană nu era suficient de numeroasă. De aceea, sultanii s-au bazat și pe trupele vasalilor creștini (sârbi, în special). Chiar și mai târziu, în prima jumătate a secolului al XV-lea, la unele mari bătălii au participat forțe creștine în armata otomană (de pildă, aromânii din Thessalia au luptat în bătălia

---

¹⁰⁵ Soulis 1984: 52.

¹⁰⁶ İnalcık 1954: 103.

de la Ankara, din 1402, și la asediul Constantinopolului – vezi mai jos). Prin urmare, printre premisele succesului expansiunii otomane se numără și specularea rivalităților dintre factorii de putere din lumea creștină, dar și utilizarea spiritului războinic al aristocrației militare balcanice, în cadrul unor operațiuni de anvergură care ofereau beneficii și feudalilor creștini. De fapt, lupta continuă antiotomană a popoarelor balcanice este un mit frumos și util al tuturor istoriografiilor naționale sud-est europene, care nu se verifică nici în cazul sârbilor, nici în cel al grecilor sau al românilor. Momentele de confruntare au alternat cu cele de colaborare.

Nicolae Iorga aprecia cu multă profunzime că statele creștine balcanice au fost nimicite cu atâta ușurință de către otomani, fiindcă *aceste structuri medievale nu se puteau menține în fața forței unificatoare a Imperiului otoman, care a îndeplinit rolul pe care l-a avut în occident centralizarea statelor feudale*. Astfel, bătălia de la Cernomen este văzută ca o reacție a feudalilor balcanici la tendința unificatoare otomană¹⁰⁷. Așadar, ca și Imperiul roman, *Imperiul otoman a fost instrumentul unificării spațiului balcanic, care nu putea veni din interior*.

Extinderea dominației otomane în Peninsula Balcanică nu a putut fi oprită de victoria singulară a coaliției sârbe conduse de cneazul Lazăr Hrebeljanović (1371–1389), care a fost obținută la Pločnik, la vest de Niș, în 1388 (după unele opinii, în 1387)¹⁰⁸. Fiindcă Lazăr Hrebeljanović a încălcat jurământul de vasalitate încheiat în 1371, Murad I a pornit războiul contra Serbiei. Aliații lui Lazăr erau principele Vuk Branković (din sudul provinciei Kosovo), Tvrtko I (regele Serbiei și Bosniei), țarul bulgar de Vidin, Ioan Stracimir (1360–1396), precum și

¹⁰⁷ Iorga 1925: 1, 17.

¹⁰⁸ Sugar 1977: 21; Decei 1978: 53; Soulis 1984: 106; Runciman 1991: 51.

conducătorul albanez Gjergj al II-lea Balsha. Sultanul Murad I a atacat Serbia chiar în zona cea mai importantă a acestui stat, Kosovo, unde se afla și capitala din acel moment, Priştina. Celebra bătălie de la 15/28 iunie 1389 de pe câmpia Kosovo (Kosovopolje), lângă Priştina, nu a avut un câştigător clar, dar a contribuit pe termen lung la consolidarea stăpânirii otomane în Peninsula Balcanică, prin intrarea conducătorilor sârbi sub suzeranitate otomană. Fiul lui Lazăr, cneazul Ștefan Lazarević, a devenit un fidel vasal al sultanului Baiazid I, după ce a primit pământurile care aparținuseră lui Vuk Branković. El a luptat cu credință pentru seniorul său în bătălia de la Ankara, din 1402¹⁰⁹.

Ca vasali ai Imperiului otoman, principii (cnezii) sârbi Ștefan Lazarević și Marko Kraljević au continuat să stăpânească și după 1389 zona centrală și de nord a Serbiei (Raška), Muntenegru, precum și Kosovo – care a ajuns o provincie de graniță după 1394. După bătălia de la Ankara în care Baiazid a fost luat prizonier de Timur Lenk (28 iulie 1402), cneazul Ștefan Lazarević a profitat de luptele pentru succesiune din Imperiul otoman pentru a se apropia de Ungaria. Chiar în 1402, el a devenit vasal al lui Sigismund de Luxemburg) și a căpătat cetatea Belgrad, unde a fost transferată capitala Serbiei. De asemenea, el a intrat și în legături cu Bizanțul (împăratul Manuel al II-lea Paleologul i-a acordat titlul de despot)¹¹⁰.

În nord, ofensiva otomană a continuat prin ocuparea țaratului bulgar de Târnovo, în 1393, precum și a celui de Vidin în 1396 (după cruciada eșuată de la Nicopole). Astfel, *statul otoman a atins frontiera naturală a Dunării de Jos – cerință esențială pentru orice putere care țintește stăpânirea Peninsulei Balcanice*. Războiul purtat de Baiazid I în 1394 contra Țării

¹⁰⁹ Ostrogorsky 1956: 566–567; Stavrianos 1959: 44–45; Decei 1978: 53–55; Runciman 1991: 51; Castellan 1991: 65–66; Bataković 1999: 40.

¹¹⁰ Bataković 1999: 41.

Românești (cu cooperarea vasalilor sârbi Șefan Lazarević, Marko Kraljević și Constantin Dejanović) nu a urmărit extinderea stăpânirii otomane la nord de Dunăre; el a fost o campanie de pedepsire a lui Mircea, care în 1393 efectuase un atac împotriva taberei armatei otomane de la Karinovași¹¹¹.

La finele secolului al XIV-lea, Imperiul otoman a înaintat și spre sudul Peninsulei Balcanice. Thessalia a fost cucerită în intervalul 1386–1393. Baiazid I l-a înlocuit pe ultimul despot al Vlahiei Mari din Thessalia, Manuel Anghelos, cu dregătorul turc Evrenos Bey, iar regiunea a devenit un sangeac în componența begleberglicului Rumeliei. Aromânii din Thessalia au făcut act de supunere față de stăpânirea otomană, iar în perioada următoare unii dintre ei au căpătat atribuții militare, devenind timarioți (posesori ai unor domenii atribuite în schimbul serviciului militar, denumite *timar*). Aromânii din Thessalia au participat la bătălia de la Ankara, din 1402, în armata lui Baiazid I, precum și la cucerirea Constantinopolului, din 1453¹¹². Expansiunea otomanilor spre sudul Peninsulei Balcanice a făcut un pas important prin trecerea istmului Corint și ocuparea Argolidei (în 1397)¹¹³.

Dezastrul suferit de otomani în bătălia de la Ankara din 1402 contra lui Timur Lenk și luptele dintre fiii lui Baiazid I au stopat pentru câțva timp înaintarea otomană în Peninsula Balcanică. Imediat după declanșarea crizei din statul otoman, împăratul bizantin Manuel al II-lea Paleologul s-a amestecat în luptele pentru putere, oferind sprijinul său lui Suleiman (unul dintre fiii lui Baiazid I). În 1403, Manuel al II-lea a obținut

¹¹¹ Iorga 1925: 18–19; Ostrogorsky 1956: 572–574; Angelov 1956: 234; Stavrianos 1959: 46–48; Decei 1978: 61–64.

¹¹² N. Beldiceanu, *Les Roumains à la bataille d'Ankara*, SOF, 14, 1955, 2: 441–450; Ostrogorsky 1956: 572; Lawless 1977: 507; Winnifrith 1987: 128–129; Cazacu 1996: 90.

¹¹³ Ostrogorsky 1956: 572–574; Sugar 1977: 22; Decei 1978: 61.

Salonicul și alte teritorii, precum și anularea vasalității față de sultan¹¹⁴.

Ajuns, în fine, stăpân necontestat al statului otoman, sultanul Murad al II-lea (1421–1451) a reluat politica ofensivă în Peninsula Balcanică. Principalul rival nu mai era un stat balcanic, ci Venetia, care se încăpățâna să-și mențină hegemonia economică și militară în regiune. În 1423, Venetia a ocupat Salonicul, asigurându-și astfel controlul asupra unuia dintre cele mai importante porturi din Peninsula Balcanică. Împotriva acestor venețieni a luptat Murad al II-lea. În 1430, otomanii au reușit să cucerească din nou Salonicul. Ei ajungeau astfel stăpâni pe orașul unde se intersectau cele mai importante drumuri din Peninsula Balcanică (cel de pe culoarul Morava-Vardar și cel transversal, adică vechea *Via Egnatia*). În viitor, Salonicul va juca un rol deosebit și pentru flota otomană. Tot în 1430 a fost desăvârșită cucerirea Albaniei, ceea ce asigura și controlul capătului de vest al drumului transversal, cu portul Dyrrachion (Durazzo, Durrës)¹¹⁵. Acest fapt a fost consecința revoltei principelui Gjon Kastrioti (tatăl celebrului Skanderbeg). El stăpânea un teritoriu care se întindea din podișul Mati, până la Prizren în Kosovo și până la gura râului Ishem. Gjon Kastrioti a fost nevoit să accepte vasalitatea față de statul otoman în 1428, dar s-a revoltat în 1429, ceea ce a condus la confiscarea domeniilor sale și la ocuparea efectivă a Albaniei de către turci¹¹⁶.

Iancu de Hunedoara a încercat alungarea turcilor din Europa, prin campaniile din 1441, 1443–1444, 1448, 1454,

¹¹⁴ Ostrogorsky 1956: 579; Vacalopoulos 1973: 74; Decei 1978: 72; Runciman 1991: 55–56; Castellan 1991: 73–74.

¹¹⁵ Ostrogorsky 1956: 581–582; Stavrianos 1959: 51–53; Vacalopoulos 1973: 90–98; Decei 1978: 86–87; Runciman 1991: 58; Castellan 1991: 78–79.

¹¹⁶ Pollo, Puto 1981: 65–66; Ducellier 1993: 65.

1456. Bilanțul final al acestor ofensive creștine a fost însă negativ. Deși lancu a reușit să apere Belgradul în 1456, forțele creștine nu au putut opri consolidarea stăpânirii otomane în centrul și nordul Peninsulei Balcanice. Acesta a fost rezultatul pe termen lung al victoriilor otomane de la Varna (1444) și Kosovopolje (1448). Războaiele dintre Ungaria și Imperiul otoman au stimulat și reacția grecilor. Despotul de Moreea Constantin Paleolog (1428–1449) a pornit în 1444 la ofensivă pentru eliberarea zonelor centrale ale Greciei de sub otomani, fiind sprijinit și de răsculații greci și aromâni din Pind. Răzvrătirea antiotomană a continuat în Thessalia și vestul Macedoniei, până prin 1449. Nu mai era însă nimic de făcut în fața superputerii otomane (Murad al II-lea a reocupat foarte ușor teritoriile pe care le pierduse, în anii 1446–1447)¹¹⁷.

Cea mai acerbă luptă antiotomană a purtat-o conducătorul albanez Gjergj Kastrioti, zis și Skanderbeg (1405–1468), care stăpânea în zona muntoasă din nordul Albaniei. De acolo, el a reușit să se extindă spre Kosovo, dar și spre sudul Albaniei. În 1443, el s-a revoltat contra dominației otomane, încercând să unifice Albania sub conducerea sa. El a obținut în martie 1444 acordul unor șefi locali cu care a format o ligă la Lezhe, dar în tabăra albaneză au apărut defecțiuni după 1447. Skanderbeg nu avea însă șanse în fața puterii otomane, deși a reușit să obțină mai multe victorii. Totuși, instalat în fortăreața sa de la Krujë, el a putut rezista 25 de ani, dobândind numeroase victorii contra turcilor, până la moartea sa, survenită la 17 ianuarie 1468. Până în 1506, Albania a fost treptat reintegrată sub stăpânirea otomană, după ce au fost înăbușite alte răscoale¹¹⁸.

Revolte populatilor balcanice și cruciadele din deceniul al cincilea al secolului al XV-lea nu și-au atins țelul. Urmarea

---

¹¹⁷ Ostrogorsky 1956: 586–588; Stavrianos 1959: 53–62; Vacalopoulos 1973: 113–117; Decei 1978: 89–96; Runciman 1991: 59–60; Castellan 1991: 81–84.

firească a șirului implacabil de victorii otomane a fost desființarea Imperiului bizantin. Evenimentele sunt bine cunoscute și nu insistăm asupra lor. În urma unui asediu inteligent condus, început la 18 aprilie, Constantinopolul a fost cucerit de armata lui Mehmed al II-lea, în 29 mai 1453. Ultimul împărat bizantin, Constantin al XI-lea Paleolog (1448–1453), nu reușise să obțină un sprijin eficient din partea puterilor creștine. Veneția, care dispunea de o flotă foarte puternică, a ezitat să intre în luptă¹¹⁹.

Moment de răscruce în istoria universală, cucerirea celei de-a doua Rome de către otomani a avut multiple consecințe. Dintre acestea, cea mai importantă pentru discuția noastră ni se pare a fi faptul că *statul otoman a devenit un imperiu succesor al ideii universalismului roman*. Sultanii și-au asumat rolul de urmași ai împăraților bizantini. La scurt timp după cucerirea fostei capitale bizantine, sultanul Mehmed al II-lea a intrat în acest rol, numindu-l ca patriarh pe Ghennadios Scholarios, fruntaș al grupului care se opunea compromisului cu catolicismul¹²⁰. Desigur, scopul principal era încurajarea ostilității dintre ortodocși și occidentul catolic – ceea ce servea foarte bine interesele puterii otomane. În același timp, se poate observa că sultanul și-a asumat astfel o prerogativă imperială bizantină, cea de ocrotitor al ortodoxiei. Continuitatea ideii imperiale bizantine a fost asigurată de colaborarea dintre greci și turci, care începuse sub diferite forme încă din secolul al XIV-lea. Otomanii au fost priviți de fundamentalistii ortodocși ca aliați în lupta contra occidentului latin¹²¹.

Ultima etapă a cuceririlor otomane în Balcani s-a petrecut după căderea Constantinopolului. Ducatul de Atena a căzut în

¹¹⁸ Stavrianos 1959: 64; Decei 1978: 95, 111–112; Pollo, Puto 1981: 71–88; Ducellier 1984: 14–16.

¹¹⁹ Ostrogorsky 1956: 591–593; Stavrianos 1959: 55–59; Decei 1978: 96–105; Runciman 1991: 99–162; Castellan 1991: 85–91.

¹²⁰ Stavrianos 1959: 90; Runciman 1991: 163–169.

¹²¹ Spiridonakis 1990: 210–223.

1456, iar despotatul de Moreea în 1460. În acest ultim caz, cucerirea otomană a fost favorizată de revolta albanezilor stabiliți acolo de câteva decenii, și mai ales de luptele pentru putere dintre cei doi frați, despoții Dimitrie și Toma Paleolog. Posesiunile venețiene din Grecia au fost lichidate în urma războiului otomano-venețian din 1499–1503¹²².

La scurt timp după căderea Constantinopolului a fost ocupată și cea mai mare parte a Serbiei, în 1454–1455. Despotul Gheorghe Branković (1427–1456) încercase să salveze statul sârb printr-o politică de balans între Imperiul otoman și Ungaria. La bătălia de la Kosovopolje din 17–19 octombrie 1448, el a luptat alături de sultanul Murad al II-lea și a avut chiar prilejul să-l captureze pe lăncuș de Hunedoara (ceea ce a condus și la un război între Ungaria și Serbia). Această politică oscilantă nu a avut însă șanse de izbândă. Serbia a fost ocupată, după ce Gheorghe Branković a reluat lupta alături de Ungaria, în 1453. După moartea ultimului despot de la Smederevo, Lazăr Branković (1456–1458), sultanul Mehmed al II-lea a ocupat și ceea ce mai rămăsese din Serbia. Capitala, cetatea Smederevo (Semendria), a căzut la 20 iunie 1459. Pe teritoriul statului sârb a fost creat sangeacul de Semendria. Cucerirea otomană a fost ușurată de atitudinea unei părți a populației, care spera că stăpânirea otomană va pune capăt nesiguranței interne și pericolului reprezentat de Ungaria. Pe de altă parte, mulți sârbi s-au refugiat în sudul Ungariei și în Banat¹²³.

Bosnia a fost cucerită în 1463–1464, după ce ultimul ei rege Ștefan Tomašević (1461–1463) a pierit în luptă cu turcii. În 1448, o comunitate de 40 000 de bosniaci fusese așezată în valea râului Neretva, sub conducerea ducelui rebel Stjepan

---

¹²² Ostrogorsky 1956: 593; Stavrianos 1959: 64, 67–70; Decei 1978: 111; Runciman 1991: 181–182; Castellan 1991: 93.

¹²³ Beldiceanu 1957: 112; Decei 1978: 86, 88, 95–96, 109–110; Runciman 1991: 180; Castellan 1991: 92; Bojović 1997: 49; Bataković 1999: 41.

Partea europeană a Imperiului otoman în secolele XIV–XV

Vukčić. Teritoriul a primit numele de Herțegovina (de la herțeg = „duce”). Herțegovina a intrat și ea sub dominație otomană în 1482–1483¹²⁴.

Astfel, cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice a ajuns sub stăpânire otomană. Unele mici zone de pe coasta adriatică rămăneau Raguzei, orașul comercial care a reușit să-și mențină un statut privilegiat, recunoscut de capitulațiile acordate de Imperiul otoman. **Otomanii au realizat astfel prima unificare a regiunii după cea romană**, căci Imperiul bizantin nu a fost capabil, în secolele IX–XI, să recucerească toate zonele centrale

¹²⁴ Stavrianos 1959: 62–63; Guldescu 1964: 258–263; Hoffmann 1977: 467; Decei 1978: 110; Castellan 1991: 94.

și vestice populate de sârbo-croați. Bulgaria și Serbia au eșuat, la rândul lor, în proiectele de unificare a spațiului balcanic sub forma unor imperii succesoare ale Bizanțului. În ambele cazuri, idealul imperial a fost o iluzie, un model artificial și un eșec.

Deși la vremea lor, Bulgaria și Serbia au reușit să cucerească Macedonia, controlul asupra acestei poziții cheie în Peninsula Balcanică nu a putut fi fructificat de către aceste state. Imperiul bulgar a avut neșansa de a fi fost oprit în ascensiunea sa de către mongoli, iar imperiul sârb s-a destrămat înainte de a putea instaura un control durabil asupra celor două mari drumuri strategice ale Peninsulei Balcanice, care se intersectau în Macedonia. Este ceea ce a reușit, în schimb, Imperiul otoman. Acesta s-a aflat din a doua jumătate a secolului al XVI-lea în situația de stăpân absolut al Europei de Sud-Est. **Pentru mult timp, din Peninsula Balcanică a dispărut pluralitatea polilor de putere.** Aceasta a creat o stabilitate, care a putut fi menținută atâta timp cât Imperiul otoman a rămas un stat puternic.

Pax Ottomana

În secolele XV-XVI, Imperiul otoman a asigurat în Balcani o stabilitate care a mai existat doar în epoca romană timpurie. A fost o *pax Ottomana* întru totul similară cu *pax Romana*. Regimul autocrat și administrația formată după modelul bizantin (dar ferită, la început, de corupție) au creat o stare de securitate internă inexistentă în restul Europei acelei vremi. Un călător francez din 1528 nota cu admirație că „țara este sigură și nu există știri despre bandiți [...] sau tâlhari de drumul mare. [...] Împăratul nu suferă nici un tâlhar și nici un hoț”¹²⁵.

Contrazicând obișnuitele clișee istoriografice și imaginea turcului în mentalul colectiv european, stăpânirea otomană a

---

¹²⁵ Braudel 1986: 313–314.

venit ca o binefacere pentru o mare parte a populației din Peninsula Balcanică. Ea a curmat nesfârșitele conflicte care opuneau diverșii conducători locali. Din punct de vedere social-economic, administrația otomană era mai suportabilă pentru țărani. Fernand Braudel aprecia că introducerea administrației otomane a fost o adevărată „revoluție socială” pentru populația țărănească din Peninsula Balcanică. Fiscalitatea a fost la început destul de redusă, iar soldaților le era interzis să jefuiască sau să rechiziționeze în mod abuziv avutul locuitorilor. Mulți dintre marii proprietari greci, sârbi și bulgari au dispărut, iar pământurile lor au revenit spahiilor și lăcașurilor de cult islamice. Pe aceste domenii ale spahiilor (*timar-uri*), situația țăranilor a fost la început relativ bună, căci ei nu erau supuși unor servituți feudale similare celor din Occident. Această situație socială a asigurat stabilitatea dominației otomane, fiindcă țărănimea nu avea motive serioase de revoltă, iar populația urbană nu alcătua încă o clasă de mijloc capabilă să declanșeze renașterea națională.

Situația s-a deteriorat abia de pe la începutul secolului al XVII-lea, pe fondul declinului general al statului otoman. Domeniile de tip timariot au fost înlocuite treptat de *ceflık-uri*, în care țăranii erau supuși aservirii și abuzurilor (în toată Europa Răsăriteană și de Sud-Est s-a produs în secolele XVII-XVIII așa-numita „a doua șerbie”; procesul nu a fost ceva specific societății otomane și a fost legat de tendințele generale ale economiei europene)¹²⁶. În aceeași vreme începea însă și lupta Austriei și Rusiei pentru expansiune în teritoriul otoman. Confruntarea pentru controlul Peninsulei Balcanice a găsit terenul pregătit pentru lupta antiotomană de către fenomenele economice și sociale care au definit declinul statului

---

¹²⁶ Stavrianos 1959: 40, 100, 112–115, 138–142; Hoffmann 1977: 474; Lawless 1977: 509; Braudel 1986: 310.

otoman (corupție, abuzuri, nesupunerea unor facțiuni ale armatei). Toate acestea au intervenit însă la finele perioadei de care ne ocupăm în această carte.

Reducerea efectelor cuceririi otomane la devastările petrecute în timpul războaielor și imediat după aceea este o concepție simplistă. Dincolo de toate suferințele pricinuite de conflicte — care sunt incontestabile — consecințele pe termen mediu și lung au fost în parte favorabile pentru creștinii care au ajuns sub stăpânirea Semilunii¹²⁷. Dominația otomană a avut un rol pozitiv în dezvoltarea urbană (chiar dacă pe alte coordonate decât în Europa Apuseană), iar domeniile feudale de tip timariot au asigurat o anumită prosperitate economică în mediul rural¹²⁸.

Un reputat specialist în istoria medievală și modernă a Peninsulei Balcanice aprecia că ideea celor cinci secole de tiranie și oprimare otomană și de luptă contra acestei dominații este un mit creat în epoca renașterii naționale a statelor balcanice, un exemplu tipic de mitologie naționalistă modernă¹²⁹. Atâta timp cât nu existau motive importante de revoltă — și am văzut că acestea au lipsit în general în secolele XIV–XVI — popoarele creștine din Peninsula Balcanică nu au purtat o luptă susținută contra turcilor. Atunci când asemenea evenimente s-au produs, totuși, ele au fost simple ecouri ale conflictelor declanșate de puterile care râvneau la teritoriile supuse Imperiului otoman.

În mod special, dominația otomană a adus aromânilor și albanezilor o situație privilegiată. Puterea militară otomană s-a sprijinit mult pe aceste două populații, care până atunci au

---

¹²⁷ Angelov 1956: 261, 274–275 exprimă acest punct de vedere radical al catastrofei provocate de cucerirea otomană.

¹²⁸ Vasić 1985: 12.

¹²⁹ Stavrianos 1959: 96–97, 112–115.

avut, în cele mai multe cazuri, o poziție marginală în Imperiul bizantin și în Serbia. Aromânii au alcătuit formațiuni militare, care se bucurau de privilegii fiscale, care în unele cazuri erau moștenite din vremea statului sârb. În fruntea satelor românești din teritoriile foste sârbești se aflau conducători denumiți *primikeri* și *cnezi*, care erau recunoscuți de autoritățile otomane. Acești fruntași români au devenit posesori de *timar-uri* și în această calitate au luptat în armata otomană ca spahii, chiar dacă ei erau creștini. Autonomiile vlahilor (aromânilor) au contribuit la mai buna apărare a zonelor de frontieră, în special în secolul al XV-lea și în prima jumătate a secolului al XVI-lea. În Bosnia și Croația, unde Imperiul otoman se afla în contact cu principalul său inamic din secolul al XVI-lea (Imperiul Habsburgic), existau numeroase zone autonome ale vlahilor organizați militarmente. Unele dintre ele s-au menținut până la începutul secolului al XVIII-lea¹³⁰. Dintre albanezi, convertiți masiv la islamism încă din secolul al XV-lea, s-au recrutat mulți comandanți și dregători otomani. Nu au lipsit nici cei de origine greacă, sârbă sau bulgară¹³¹.

În Serbia și Thessalia, timarioții creștini au avut o pondere relativ mare în secolul al XV-lea. Astfel, în anul 1455, 36 dintre cei 182 de timarioți din vilaietul (districtul) Trikkala din Thessalia erau creștini (greci și aromâni). Și în Macedonia, foștii proprietari de domenii pronoiare s-au grăbit să devină timarioți, pentru a-și păstra averile și privilegiile. Atribuțiile lor militare le-au asigurat și un rol important în armata otomană (ca spahii creștini)¹³².

¹³⁰ Tanașoca 1981: 1518–1528.

¹³¹ Iorga 1925: 32; Vasić 1985: 8.

¹³² Inalcik 1954: 113–114; Vacalopoulos 1973: 100–101; Lawless 1977: 510.

Din punct de vedere religios, cucerirea otomană a oferit ortodoxiei o pavăză contra expansionismului catolic — care era din ce în ce mai activ în secolul al XIV-lea în direcția Europei de Sud-Est. În mod curios, islamismul a contribuit la întărirea lumii ortodoxe balcanice — pe care a tolerat-o cu destulă bunăvoință. Desigur, creștinii se aflau într-o situație de inferioritate, dar ei nu au fost în general persecutați.

Pax Ottomana a fost o realitate în perioada de ascensiune a statului otoman. Declinul prelungit al statului otoman în secolele XVII-XVIII a pus însă capăt acestei stabilități. Din punct de vedere militar, declinul a început după pierderea bătăliei navale de la Lepanto, împotriva Veneției (7 octombrie 1571). Momentul reprezenta o primă înfrângere, care urma după un șir extraordinar de victorii și după domnia lui Soliman Magnificul (1521–1566), când statul otoman a atins apogeul. De fapt, la Lepanto a început o perioadă de tranziție, care a luat sfârșit cu altă mare bătălie pierdută, cea din fața Vienei (1683). Imperiul era deja bolnav, iar eșecurile în război nu erau decât simptomele bolii care măcina societatea otomană. Cauzele profunde ale acestei decăderi se aflau în decalajul economic și tehnic din ce în ce mai mare față de statele occidentale. Imperiul otoman nu a mai putut răspunde la provocarea acestora¹³³.

În perioadele când Imperiul otoman avea dificultăți majore în plan militar, în Peninsula Balcanică s-au produs revolte. În timpul războiului Ligii Sfinte din 1593–1606, sârbii s-au revoltat în Kosovo (la Peć) și în Herțegovina, în anii 1595 și 1597. Ei luptau însuflețiți de credința că îi conduce Sfântul Sava, care a reînviat pentru a-i zdrobi pe dușmanii lui Hristos¹³⁴. Albanezii au pus la cale o revoltă în 1596, pentru care ceruseră sprijinul

¹³³ Vezi profunda analiză făcută de **Stavrianos 1959**: 117–136.

¹³⁴ Vezi **Stoianovich 1967**: 145.

papei Clement al VIII-lea (1592–1605) și regelui Spaniei Filip al II-lea (1556–1598)¹³⁵. În această atmosferă de mesianism și de entuziasm, Mihai Viteazul a fost perceput de popoarele balcanice ca un eliberator și ca un restaurator, dreptcredincios al Imperiului bizantin. A existat apoi chiar un complot organizat de patriarhul de Peć, Iovan, (în 1608), care a încercat să ridice la luptă populația din Herțegovina, Muntenegru și Albania. (După cum vom arăta și în capitolul următor, patriarhia de Peć a reprezentat un factor de rezistență națională pentru sârbi, după reînființarea ei în 1557)¹³⁶.

Lupta antiotomană a avut, deci, un suport mai ales religios, în secolele XVI–XVII. Ideea de renaștere națională nu exista decât în măsura în care ea se identifica cu lupta contra Islamului. Este adevărat că a existat aproape permanent o luptă între autoritățile otomane și haiducii slavi sau cleftii greci¹³⁷. Acești eroi romantici pot fi priviți ca simboluri ale luptei antiotomane, dar o judecată obiectivă nu ne îngăduie să afirmăm mai mult decât că ei reprezentau doar una dintre formele brigandajului specific lumii balcanice, cunoscut încă din antichitatea greacă¹³⁸.

Abia în ultima parte a secolului al XVII-lea, declinul general al statului otoman a favorizat declanșarea unor tulburări de amploare considerabilă în Peninsula Balcanică. Ele au fost stimulate de acțiunile și de interesele marilor puteri aflate în ascensiune: Austria și Rusia. Deja în 1645, la începutul războiului

¹³⁵ Pollo, Puto 1981: 89.

¹³⁶ Cvijić 1918: 130–131; Bataković 1999: 45.

¹³⁷ Pentru clefti, vezi Vacalopoulos 1973: 197–198, 203–207, 272–279.

¹³⁸ Stavrianos 1959: 144. Pentru exemple mai vechi de brigandaj în Peninsula Balcanică, vezi M. Bartusis, *Brigandage in the Late Byzantine Empire*, "Byzantion", 51, 1981: 386–409; C. Farkas, *Räubehorden in Thrakien. Eine unbeachtete Quelle zur Geschichte der Zeit des Kaisers Maurikios*, BZ, 86–87, 1993–1994, 2: 462–470.

otomano-venețian din 1645–1669, purtat pentru stăpânirea asupra Cretei, albanezii catolici au trecut fățiș de partea venețienilor, la chemarea preoților lor¹³⁹. Eșecul asediului otoman al Vienei din 17 iulie–12 septembrie 1683 a marcat începutul contraofensivei Austriei în direcția Europei de Sud-Est, în cooperare cu Veneția și Polonia. Noua conjunctură politico-militară a modificat radical raporturile de forțe din Peninsula Balcanică și a reprezentat încheierea perioadei de preponderență otomană. De aceea, încheiem și noi discutarea aspectelor politice ale genezei focarelor de conflict, cu contraofensiva austriacă în Peninsula Balcanică.

Sârbii s-au revoltat după declanșarea ofensivei Ligii Sfinte (formată în 1684 de Austria, Veneția, Polonia, la care a aderat apoi și Rusia). Ajutorul lor a contat în cucerirea cetății Belgrad (1688) și în înaintarea rapidă către sudul Serbiei (în 1689, armata austriacă comandată de generalul Piccolomini a cucerit orașul Niș, iar apoi a ocupat și Skopje și Prizren). Revolta sârbilor fusese plănuită de nobilul sârbo-român din Transilvania Gheorghe Branković (1645–1711), care ceruse sprijinul Austriei pentru constituirea unui stat sârb care ar fi cuprins Raška, Kosovo, Banatul și SlaŃonia. Austria a folosit însă în interesul său acțiunea antiotomană a sârbilor. Otomanii au reușit să-și ia revanșa la sfârșitul anului 1689, când Kosovo și sudul Serbiei au fost supuse unor represalii cumplite, pentru a răzbuna trădarea sârbilor care s-au aliat cu austriecii (este de observat că și unii albanezi au luptat alături de armata habsburgică și de venețieni). În 1690–1691, zeci de mii de sârbi s-au refugiat spre nord, pentru a scăpa cu viață, în frunte cu patriarhul de Peć, Arsenie al III-lea Čarnojević. Sârbii au fost primiți de autoritățile habsburgice și așezați în Banat și sudul Ungariei, în timp ce în Kosovo locul lor a fost luat de albanezii

---

¹³⁹ Stadtmüller 1955: 415; Skendi 1956: 317.

musulmani strămutați acolo de otomani. Războiul a continuat, iar victoria Ligii Sfinte a fost în final decisă de bătălia de la Zenta (11 septembrie 1697)¹⁴⁰.

Noile raporturi de forțe din Peninsula Balcanică au fost consfințite prin tratatul de pace de la Karlowitz (Sremski Karlovci), încheiat la 26 ianuarie 1699. Imperiul otoman a pierdut Croația, Slavonia, Moreea, o parte din Dalmația și unele insule revendicate de Veneția. Faptul că Imperiul otoman a fost silit să cedeze și să trateze de pe poziții egale cu statele creștine a avut consecințe extrem de importante pe termen lung și este apreciat ca un moment de răscruce în istoria spațiului balcanic. Pentru prima oară, Imperiul otoman recunoștea posibilitatea puterilor europene de a interveni în Peninsula Balcanică. *Astfel, se deschidea „problema orientală”, sau competiția pentru împărțirea Imperiului otoman*¹⁴¹.

Deznodământul acestei probleme orientale va readuce pe scena istoriei vechile focare de conflict din Peninsula Balcanică, deoarece toate statele naționale moderne care se vor naște în secolul al XIX-lea și în primele două decenii ale secolului al XX-lea vor încerca să obțină cât mai mult teritoriu, intrând în conflict între ele. *Invocarea principiului naționalităților în sprijinul irendentismului se va împleni cu argumentele istorice deduse din stăpânirea medievală a unui teritoriu sau a altuia.*

Spre deosebire de Imperiul roman, cel otoman nu a uniformizat spațiul balcanic. Nu a existat o turcizare sau o islamizare comparabilă cu romanizarea. Dimpotrivă, islamizarea

---

¹⁴⁰ Skendi 1956: 317; Stavrianos 1959: 171–175; Hoffmann 1977: 476; Castellan 1991: 195–198; Bojović 1997: 59; Bataković 1999: 48–49. Pentru activitatea lui Gheorghe Branković, vezi D. Mioc, *Studiu introductiv la Gheorghe Brancovici, Cronica românească*, București, 1987: 5–18 (titlul real este *Cronica slovenilor Iliricului*).

¹⁴¹ Vezi Stavrianos 1959: 175–177; N. Ciachir, Gh. Bercan, *Diplomația europeană în epoca modernă*, București, 1984: 170; Castellan 1991: 198.

unor segmente ale societăților balcanice a accentuat divizarea lor. *Pax Ottomana* a însemnat stabilitate fără omogenizare etnică și religioasă. Este adevărat că între creștinii ortodocși a funcționat o solidaritate, fiindcă toți făceau parte din aceeași comunitate (*millet*), dată în grija patriarhului de Constantinopol (care purta și titlul de *millet-bașa*). Pentru otomani, nu contau deosebiri etnice dintre greci, bulgari sau sârbi. Toți erau „greci” în sens religios, adică ortodocși. Patriarhul a devenit un fel de substitut al împăratului bizantin. Dispariția elitelor creștine a contribuit și ea la solidaritatea populației supuse turcilor¹⁴². Această uniformizare care aparținea doctrinei politice otomane nu a putut împiedica viitoarea renaștere națională a popoarelor balcanice.

Deosebiri și antagonisme etnice și religioase s-au menținut latente sub dominația otomană și au izbucnit cu violență în epoca renașterii naționale din secolul al XIX-lea. Acesta a fost fundalul mai îndepărtat al războaielor balcanice din 1912–1913, al operațiunilor balcanice din cele două războaie mondiale și al conflictelor apărute în spațiul iugoslav după 1989.

---

¹⁴² Stavrianos 1959: 114; Castellan 1991: 119.

Capitolul 3

ASPECTELE RELIGIOASE

Coexistența în spațiul balcanic a trei religii (ortodoxie, catolicism, islamism) a favorizat și a accentuat potențialul conflictual al regiunii. Încă din Evul Mediu timpuriu, în Peninsula Balcanică s-au intersectat sferele de influență ale celor două centre de putere ale Bisericii — Roma și Constantinopolul. Preluând forme de organizare specifice statului roman, Biserica a devenit începând din secolul al IV-lea și un câmp de manifestare a tensiunilor și conflictelor dintre diversele regiuni ale lumii romane. Erezia monofizită a fost, de exemplu, și o expresie a mentalității fanatice, fundamentaliste, a populației din provinciile orientale.

Pe de altă parte, căderea patriarhiilor de Alexandria și Antiohia sub dominația Islamului a făcut ca, începând din secolul al VII-lea, organizarea Bisericii să capete un caracter bipolar. Între cele două centre, Roma și Constantinopol, se deschidea astfel o competiție pentru supremație, mai întâi în bazinul mediteranean și apoi în toată Europa. Premisele existau. Împărțirea Imperiului roman în cele două jumătăți condusese deja la evoluții divergente în spațiul mediteranean. Deosebirile dintre Occident și Orient au devenit din ce în ce mai mari, după ce unitatea economică a lumii mediteraneene a fost în final spulberată prin expansiunea Islamului. Într-o carte celebră, medievistul belgian Henri Pirenne demonstra

cum cuceririle arabilor au determinat diminuarea drastică a legăturilor care mai existau între Occident și Bizanț¹.

În acest context al rupturii dintre Occidentul latin și Orientul bizantin se înscrie și confruntarea bisericească dintre Roma și Constantinopol. Nu întâmplător, primele forme ale ei au apărut în secolul al VII-lea. Încercarea împăratului Heraklios (610–641) de a ajunge la un compromis între ortodoxie și erezia monofizită – specifică mentalității orientale care câștiga din nou teren – a eșuat. Doctrina impusă de el în 638, monotelismul, a provocat ostilitatea Papalității². Timp de mai multe decenii, relațiile dintre Roma și Constantinopol au fost încordate din cauza susținerii ereziei monotelite de către împărații Heraklios și Constans al II-lea (641–668), și aceasta pe fondul unei tensiuni generale între posesiunile bizantine din Italia și autoritatea centrală. S-a ajuns chiar la arestarea și exilarea la Cherson a papei Martin I (649–653), fiindcă acesta s-a opus politicii religioase a lui Constans al II-lea³. În această perioadă, disputa dintre Roma și Constantinopol s-a menținut în plan strict teologic. Evoluțiile ulterioare i-au adăugat însă o dimensiune lumească, legată de jurisdicția bisericească asupra unor teritorii. Aceste teritorii se aflau în Peninsula Balcanică.

---

¹ H. Pirenne, *Mahomed și Carol cel Mare*, București, 1996.

² Monotelismul admitea dubla natură a lui Hristos (divină și umană), dar susținea că în persoana Sa există doar o singură voință, cea divină.

³ Ostrogorsky 1956: 149–151; Frazee 1993: 215. Pentru contextul epocii, vezi M. Rouche, *La crise de l'Europe au cours de la deuxième moitié du VIIe siècle et la naissance des régionalismes*, „Annales. Economies–Sociétés–Civilisations”, 41, 1986, 2: 348–350.

Confruntarea Roma–Constantinopol în Peninsula Balcanică

Evoluția divergentă a celor două jumătăți ale spațiului mediteranean s-a accentuat în secolul al VIII-lea din cauza crizei iconoclaste. Împărații bizantini care au domnit în anii 717–787 și 814–843 au interzis cultul icoanelor și au declanșat un șir de persecuții contra călugărilor și contra laicilor care refuzau să abjure cultul icoanelor. Iconoclasmul a fost o nouă formă de manifestare a fundamentalismului de sorginte orientală, care a afectat periodic lumea bizantină. De această dată însă, a fost o interesantă combinație de fundamentalism și pragmatism, căci politica anticlericală a împăraților iconoclaști viza întărirea statului și a economiei bizantine, prin scoaterea a importante resurse umane și materiale de sub controlul bisericii. Politica iconoclastă a stârnit, firește, reacția Romei. Papii au condamnat deciziile conciliilor iconoclaste ținute în Bizanț în 754 și 815, precum și, în general, acțiunile împăraților bizantini care au prigonit ortodoxia. Iconoclaștii au lovit de la început în interesele Papalității. În 732, împăratul Leon al III-lea a scos de sub jurisdicția Romei Italia de Sud și Sicilia. Unii istorici ai Bisericii consideră că în aceleași împrejurări a fost trecut și Illyricum-ul la Patriarhia de Constantinopol. Faptul este probabil, dar nu sigur. Este posibil ca anexarea acestei zone de vest a Peninsulei Balcanice la teritoriul supus jurisdicției constantinopolitane să se fi petrecut în 754, după pierderea teritoriului bizantin din Italia — exarhatul de Ravenna⁴.

Conflictul dintre Roma și Constantinopol intervenea pe vremea când în Occident se ridica un nou centru de putere: regatul franc. După ce, în 751, majordomul Pepin cel Scurt a preluat

⁴ Ostrogorsky 1956: 184–194; Șesan 1960: 220–221; Döpmann 1981: 62; Frazee 1993: 219–221.

puterea regală, iar dinastia merovingiană a fost înlăturată, Franca și-a început expansiunea. Deja în 732, francii dobândiseră o mare victorie la Poitiers, unde au oprit înaintarea arabilor spre nord. După mijlocul secolului al VIII-lea, francii au inițiat o politică ofensivă în direcția nordului Italiei, adică a regiunii unde încă mai stăpânea regatul longobarzilor. Francii au devenit astfel aliații naturali ai Papalității, căci longobarzii incomodau consolidarea autorității politice a papilor în peninsula. Alianța dintre Roma și regatul franc s-a încheiat chiar în 751. În aceste condiții, Roma dobânda un protector secular din ce în ce mai puternic, care făcea inutil un sprijin similar din partea Bizanțului. Mai mult, Pepin a cucerit în 754 exarhatul de Ravenna, pe care l-a acordat Papei Ștefan al II-lea. Roma se desprindea astfel de sub autoritatea Imperiului bizantin, ceea ce la va îngădui papilor să ducă o politică independentă. Se deschidea o nouă etapă a procesului de distanțare dintre Roma și Constantinopol, definită de atitudinile opuse față de cultul icoanelor și de diferențele privitoare la jurisdicția asupra Peninsulei Balcanice⁵.

Proclamarea unui nou imperiu universalist în Occident (prin încoronarea lui Carol cel Mare la Roma în anul 800) a accentuat ruptura dintre Bizanț și lumea latină, chiar dacă în acea perioadă se abandonase iconoclasmul (între 787–814). Desigur, rivalitatea era politică și ideologică. Roma era însă și sursa de legitimitate pentru imperiul occidental, astfel că era inevitabil să se ajungă la noi tensiuni între cei doi poli ai creștinătății europene. Pe de altă parte, noul imperiu a sprijinit activitatea misionară a Romei, prin creștinarea mai mult sau mai puțin forțată a populațiilor cucerite (saxoni, avari, slavi). Așa s-a ajuns și la definitivarea procesului de convertire a populațiilor din vestul Peninsulei Balcanice.

⁵ Ostrogorsky 1956: 199–200; Frazee 1993: 222–223.

Creștinarea croaților s-a datorat în principal expansiunii spre est a statului francilor. După desființarea caganatului avar, Imperiul lui Carol cel Mare a luat în stăpânire Dalmația și Pannonia. Urmarea firească a fost reconstituirea organizării bisericești în aceste zone care aparțineau de drept Romei. A început convertirea slavilor păgâni intrați sub dominația francilor. Arhiepiscopia de Split (Spalato) a fost înființată chiar la sfârșitul secolului al VIII-lea sau la începutul celui următor. Ea avea sub jurisdicție Croația, Dalmația de Sud (Trebinia și Zahlumia) și Bosnia. În jur de 800 a fost înființată și episcopia de Nin, care a devenit centrul spiritual al croaților. Între 805–811, Patriarhatul de Aquileea i-a creștinat pe croații din Pannonia conduși de Vojnomir. Slavii din Dalmația, care erau tot croați, au fost și ei creștinați. Prințul lor, Branimir, s-a botezat în 879, obținând recunoașterea sa ca suveran din partea papei Ioan al VIII-lea (872–882). Acești noi creștini s-au adăugat celor care supraviețuiau în orașele de pe coasta dalmațică, precum și acelor croați care se convertiseră la creștinism în urma unor acțiuni misionare din secolele VII-VIII. S-au pus astfel bazele unei creștinătăți de expresie latină, care beneficia de apropierea de Roma și de episcopiile din Italia. În 852, prințul Trpimir a fondat prima mănăstire (benedictină) din Croația, în apropiere de Split⁶.

Reluarea politicii ofensive a statului bizantin, care a coincis în linii mari și cu sfârșitul epocii iconoclaste, a condus și la dezvoltarea misionarismului constantinopolitan în Europa Centrală și în Balcani, ca o expresie a revenirii la ideologia universalistă. Recucerirea unei părți din Macedonia crease premisa convertirii slavilor din zonă, după cum și eliberarea Greciei a condus la creștinarea slavilor de acolo.

---

⁶ Božić 1968: 138–139; Dvornik 1970: 5–27; Katičić 1985: 311; Frazee 1993: 214, 223. Pentru terminologia creștină de origine latină din sârbo-croată (venită din vest), vezi Mihăescu 1993: 435–448.

Acțiunea misionară putea depăși însă frontierele statului bizantin. Este meritul împăratului Mihail al III-lea (842–867) de a fi înțeles că Biserica poate sluji intereselor diplomației bizantine, în confruntarea cu centrul de putere rival care apăruse în Occident. Sferele de influență francă și bizantină se intersectau în zona Dunării de Mijloc și în nord-vestul Peninsulei Balcanice. În 863, principele Rostislav al Moraviei i-a primit pe cei doi misionari trimiși de împăratul Mihail al III-lea, sfinții Chiril și Metodiu, care au devenit apostolii slavilor. Deși Pannonia intrase de la începutul secolului al IX-lea sub stăpânire francă, principele slav Kocel din Pannonia a fost botezat și el de Sf. Metodiu în 867, după ce acesta a propovăduit creștinismul în Moravia. Moravia a ieșit la scurt timp din sfera de influență a bisericii bizantine, din cauza reacției episcopilor germani. La fel se va întâmpla și cu Pannonia, unde Roma a reactivat în 870 sediul episcopal de Sirmium (Sremska Mitrovica). Influența bisericii bizantine nu putea izbândi atât de departe. Liturghia slavonă creată de Sfinții Chiril și Metodiu pentru nevoile convertirii populațiilor slave a supraviețuit însă în Croația, chiar până în secolele XI–XII, în pofida opoziției clerului latin⁷.

Marea victorie a bisericii bizantine în Peninsula Balcanică a fost convertirea bulgarilor, dar nici măcar această victorie nu a fost lipsită de primejdii. Timp de o jumătate de secol, Bulgaria a oscilat între Biserica de la Constantinopol și cea de la Roma. Hanul Boris (852–889) a început în 863 tratativele pentru creștinare prin trimiterea unei solii la regatul franc, cu care Bulgaria se afla în relații bune de circa trei decenii. Or, acest fapt era inadmisibil pentru Bizanț. Împăratul Mihail al III-lea a început pregătirile de război. În această situație, Boris a acceptat

⁷ Bulin 1968: 188–193; Dvornik 1970: 105–193, 231, 233–236, 242–243. În general, vezi P. Schreiner, *Die byzantinische Missionierung als politische Aufgabe. Das Beispiel der Slaven*, ByzSl, 56, 1995: 525–533.

în 864 să se boteze la Constantinopol și să subordoneze Bulgaria din punct de vedere bisericesc Constantinopolului. Boris a luat numele nașului său imperial, Mihail. El a dorit însă ca Biserica statului său să dobândească autocefalia (independența). De aceea, Mihail a încercat să se reorienteze spre Roma, speculând conflictul teologic care intervenise între patriarhul Photios (858–867) și papa Nicolae I (858–867). Au fost trimiși soli atât la Roma, cât și la Constantinopol, pentru a negocia poziția bisericii bulgare. Drept răspuns, în 866 în Bulgaria au venit preoți latini, care au început creștinarea populației⁸. Se pare că în Bulgaria mai existau locuitori români, inclusiv la nivelul elitei. Unii dintre solii trimiși la Roma în 866 și 879 purtau numele tipic romanice de Martinus și Ursus (în timp ce delegații trimiși la Constantinopol purtau nume grecești, Alexios și Anastasios). După cum remarcă Stelian Brezeanu, Boris–Mihail a speculat avantajele care puteau decurge din folosirea unor români sau greci în tratativele purtate cu cele două centre bisericești⁹.

Până la urmă, biserica bulgară a rămas subordonată față de Constantinopol, fiindcă nici Roma nu a acceptat autocefalia ei. Noul patriarh Ignatie (867–877) a acordat bisericii bulgare rangul de arhiepiscopie în anul 870. Disputa pentru Bulgaria a reînceput însă. În 879, Mihail a încercat să reia politica apropierei de Roma, dar solia trimisă nu a avut efectul scontat. Un rol important în consolidarea creștinismului bizantin în Bulgaria l-au avut discipolii sfinților Chiril și Metodiu, în special sfântul Clement de Ohrida, care în 893 a introdus slavona ca limbă de cult în biserica bulgară, la cererea fostului țar Mihail, călugărit între timp, care s-a întors de la mănăstire pentru a pune capăt reacției păgâne a aristocrației bulgare din timpul

⁸ Ostrogorsky 1956: 257–259; Gjuzev 1977: 37–38; Döpmann 1981: 63–68; Fine 1983: 113–124; Frazee 1993: 224–225.

⁹ Brezeanu 1999: 66–73.

lui Vladimir (889–893). Școala de la Ohrida condusă de Sf. Clement a creat cultura bulgară medievală¹⁰.

Noul conducător al Bulgariei, Simeon (893–927), s-a îndreptat mai întâi spre legături cu Roma. Papa Formosus (891–896) a reușit să impună în Bulgaria clerici latini, iar cei greci au fost alungați. Orientarea romană a lui Simeon era firească, fiindcă el s-a aflat mult timp în război cu Bizanțul, în vremea împăratului Leon al VI-lea (886–912). Totuși, obiectivul său rămânea independența bisericească. Prin urmare, el a înființat în 918 o patriarhie autocefală (pentru a consacra marea victorie contra bizantinilor din 20 august 917). Această patriarhie a fost recunoscută de Constantinopol abia în 927, ca urmare a reluării legăturilor pașnice dintre cele două state (după moartea lui Simeon). Țarul Petru (927–969) a fost un aliat fidel al Bizanțului. În timpul său, biserica bulgară, deși autocefală, s-a menținut în orbita Bizanțului. Este de observat însă că el s-a încoronat cu coroana trimisă de papa Ioan al X-lea (pentru tatăl său Simeon, care murise între timp). Ortodoxia a fost apărată prin lupta contra ereziei bogomile, care lua amploare în Bulgaria. Datorită introducerii slavonei ca limbă de cult încă din vremea lui Simeon, în biserica bulgară a început o evoluție către forme „naționale”¹¹.

Recucerirea bizantină a întrerupt această evoluție. În 971, patriarhia bulgară autocefală a fost înlocuită de Ioan Tzimiskes cu o mitropolie subordonată patriarhiei de la Constantinopol¹². Istoria acestei mitropolii nu este încă lămurită.

---

¹⁰ Ostrogorsky 1956: 258–259, 262; U. Swoboda, *L'origine de l'organisation de l'Église en Bulgarie et ses rapports avec le Patriarcat de Constantinople (870–919)*, BB, 2, 1966: 67–81; Pundeff 1968: 11–18; Dvornik 1970: 245–253; Gjuzelev 1977: 39–40; Angelov 1980: 115–124; Fine 1983: 124–128; L. Simeonova, *Bulgaria, Constantinople and Rome during the Second Patriarchate of Photios (877–886)*, EB, 32, 1996, 3–4: 127–141.

¹¹ Pundeff 1968: 23–26; Gjuzelev 1977: 40; Pop 1998: 179–180.

Este posibil ca ea să fi fost mutată la Constanța, după ce bulgarii au recucerit Preslavul în 986 (dovadă, sigiliile celor doi mitropoliți de Tomis, Aniketos și Vasile, databile pe la sfârșitul secolului al X-lea¹³). În orice caz, mitropolia de Preslav a fost o creație efemeră, căci după cucerirea definitivă a Bulgariei de către împăratul Vasile al II-lea a fost organizată o nouă arhiodioeză, care cuprindea teritoriile populate de bulgari.

În anul 1019, Vasile al II-lea a desființat patriarhia pe care țarul Samuel o fondase în 980 la Ohrida, în Macedonia. În locul ei a fost înființată o arhiepiscopie, care beneficia de anumite privilegii (amintite și în capitolul anterior). Vasile al II-lea a căutat să mențină stabilitatea în regiunile recent cucerite, confirmând proprietățile pe care Biserica le deținea pe vremea țarului Samuel și acceptând ca în fruntea arhiepiscopiei de Ohrida să se afle clerici de neam bulgar. Această politică înțeleaptă a fost însă abandonată de unul dintre împărații următori, Mihail al IV-lea, care în 1037 a numit ca arhiepiscop de Ohrida pe grecul Leon. Am văzut cum acest fapt a contribuit la declanșarea revoltei lui Petru Delian¹⁴. Este foarte interesant că, potrivit unor texte bulgare din secolul al XI-lea („Viziunea lui Daniil” și „Legenda lui Daniil”), Petru Delian intrase în legături cu Biserica romană¹⁵. Faptul nu este confirmat de alte

¹² P. Diaconu, *Sur l'organisation ecclésiastique dans la région du Bas-Danube (dernier tiers du Xe siècle–XIe siècle)*, în *Études byzantines et post-byzantines*, II, București, 1991: 73–82.

¹³ I. Barnea, *Noi date despre Mitropolia Tomisului*, „Pontica”, 24, 1991: 279–281; A. Madgearu, *Organizarea bisericească la Dunărea de jos în perioada 971–1020*, „Studii și materiale de istorie medie”, 19, 2001, p. 12–13.

¹⁴ B. Granić, *Kirchengeschichtliche Glossen zu den vom Kaiser Basileios II dem Autokephalen Erzbistum von Ahrida verliehenen Privilegien*, „Byzantion”, 12, 1937, 2: 395–415; Șesan 1960: 223; Ferluga 1976: 381; M. de Vos, *Un demi-siècle de l'histoire de la Macédoine (975–1025)*, Paris, 1977: 116–118; Fine 1983: 203–204.

¹⁵ Gjuzelev 1977: 41.

surse, dar este verosimil, mai ales dacă ținem seama și de posibilul sprijin al Ungariei (Petru Delian era fiul țarului Gavril Radomir și al unei prințese maghiare). O apropiere a rebelilor de Roma ar fi dat legitimitate acestei mișcări. Se știe că Petru Delian s-a proclamat țar al bulgarilor. Or, titlul imperial necesita recunoașterea din partea unuia dintre cele două centre spirituale, Roma sau Constantinopolul. În acest caz, Constantinopolul era, firește, exclus. Pe de altă parte, nu putem să nu remarcăm faptul că primul arhiepiscop grec de Ohrida, Leon, a fost unul dintre cei mai strașnici adversari ai Bisericii Romane și unul dintre cei care au contribuit la declanșarea Marii Schisme din 1054¹⁶.

Pe termen lung, pierderea caracterului „național” al arhiepiscopiei de Ohrida a împiedicat coagularea unei solidarități etnice bulgare în jurul acesteia. De altfel, sediul ei se afla la periferia spațiului populat de bulgari. Când statul bulgar va renaște în urma revoltei Asăneștilor, noul centru spiritual va fi identic cu noul centru politic: Târnovo. Patriarhia bulgară de la Târnovo a fost înființată în 1232, atunci când Ioan al II-lea Asan s-a aliat cu Imperiul bizantin de Niceea. Ea a durat până după cucerirea otomană din 1393 (în 1402, teritoriile bulgare au intrat sub jurisdicția Patriarhiei de Constantinopol)¹⁷.

Deși s-au păstrat unele informații confuze despre o primă convertire în secolul al VII-lea (în timpul împăratului Heraklios), se pare că religia creștină a fost adoptată de sârbi în jurul anului 870, după ce Imperiul bizantin a recâștigat controlul asupra Dalmației (unde s-a constituit o nouă *themă*, care s-a adăugat celei de Dyrrachion). Principele Mutimir (fiul lui Vlastimir) s-a botezat, intrând astfel în familia de principii bizantină, pe vremea

¹⁶ Vezi Ostrogorsky 1956: 349.

¹⁷ Ostrogorsky 1956: 461; A. Tarnanidis, *Byzantine-Bulgarian Ecclesiastical Relations during the Reign of Ioannis Vatatzis and Ivān Asan II, up to the Year 1235*, „Cyrillomethodianum”, 3, 1975: 28–52; Papacostea 1993: 43.

împăratului Vasile I (867–886). Se cunoaște că papa Ioan al VIII-lea (872–882) îl invita în mai 873 să treacă sub jurisdicția episcopatului de Sirmium al Sfântului Metodie. Serbia a rămas însă în orbita Constantinopolului, spre deosebire de Croația (care era de câteva decenii sub jurisdicția Romei). Astfel s-au creat premisele deosebirii religioase dintre sârbi și croați. Orientarea răsăriteană a sârbilor a devenit precumpănitoare după ce țarul bulgar Simeon a cucerit o parte a teritoriului populat de sârbi și a fondat acolo episcopia de Ras. După ce Bulgaria a dispărut, Raška a ajuns sub jurisdicția arhiepiscopiei bizantine de Ohrida. Astfel s-a consolidat integrarea în biserica bizantină a populației sârbești din Raška¹⁸. Cu toate acestea, victoria creștinismului de rit bizantin în ținuturile sârbești a mai avut de așteptat.

S-a afirmat de către un profund cunoscător al istoriei slavilor că dacă Roma s-ar fi folosit de ritul slavon creat de Sfinții Chiril și Metodie, „ar fi fost posibil ca Serbia să fi evoluat într-o atmosferă religioasă și culturală occidentală”¹⁹. În orice caz, sârbii din Zeta (Muntenegru) au păstrat legături mai strânse cu creștinătatea de expresie latină, inclusiv după marea schismă din 1054. După 1054, Roma a perseverat în consolidarea și extinderea sferei sale de influență în Peninsula Balcanică. Unul dintre papii care au acționat cu multă tenacitate pentru creșterea puterii și autorității Bisericii Romano-catolice a fost Grigore al VII-lea (1073–1085). „Reforma gregoriană” pe care a inițiat-o viza, între altele, afirmarea superiorității Bisericii față de lumea laică, implicit a papei față de toți suveranii laici. Un aspect al acțiunii energice a papei Grigore al VII-lea a fost revenirea la o politică

---

¹⁸ D. S. Radojčić, *La date de la conversion des Serbes*, „Byzantion”, 22, 1952 (1953): 253–256; Ostrogorsky 1956: 263–264; I. Rămureanu, *Creștinarea sârbilor sub împăratul Vasile I Macedoneanul*, „Studii Teologice”, 12, 1960, 1–2: 4–28; Dvornik 1970: 36–38, 254; Fine 1983: 159–160.

¹⁹ Dvornik 1970: 258.

balcanică, prin care se lovea în biserica bizantină. Astfel, Grigore al VII-lea a acordat titlul regal conducătorilor Croației (Dumitru Zvonimir, în 1076) și Zetei (Mihailo Voislav, în 1077), pentru a-i menține în sfera de influență a Romei, venind în întâmpinarea politicii lor antibizantine. Pe teritoriul regatului Zeta se exercita jurisdicția episcopiei latine de Antivari (Bar, Tivar), care în 1077 a fost înălțată la rangul de arhiepiscopie, pentru a consfinți ascensiunea acestui stat în vremea lui Mihailo Voislav. Acest centru bisericesc a fost un vârf de lance al catolicismului în vestul și centrul Peninsulei Balcanice, aflat în concurență cu mitropolia ortodoxă de Dyrrachion (subordonată patriarhiei de Constantinopol)²⁰. Mai târziu, marele jupan Ștefan Nemanja a fost botezat mai întâi în ritul catolic (pe când trăia în Zeta). Abia atunci când a ajuns conducător al sârbilor din Raška, el a devenit ortodox²¹. Zeta a fost așadar un teritoriu influențat destul de mult de catolicism.

Uneori, interesele politice ale Serbiei au impus orientarea spre catolicism, sau, în orice caz, o anumită distanțare față de Constantinopol. Serbia a încercat, ca și Bulgaria în secolul al IX-lea, să-și asigure o independență bisericească. După cum aminteam în capitolul precedent, marele jupan al Serbiei Ștefan Părvovečani (1196–1227) a fost încoronat și recunoscut de papa Honorius al III-lea (1216–1227) ca rege al Serbiei, Bosniei și Dalmației, în 1217. Anterior, el ceruse sprijinul regelui Emeric al Ungariei (1196–1204), în lupta contra fratelui său Vukan, promițând că va trece la catolicism²². Se întregea astfel hegemonia catolică în Peninsula Balcanică (începută prin crearea Imperiului Latin de Constantinopol și

²⁰ Iorga 1939: 94; Ostrogorsky 1956: 368; Dvornik 1970: 256; Dujčev 1971: 214; Fine 1983: 215.

²¹ Dvornik 1970: 254–257; Dujčev 1971: 215.

²² Iorga 1939: 127–128; Dvornik 1970: 258; Bojović 1992: 32; Ducellier 1993: 64; Bataković 1999: 37.

continuată cu integrarea Bulgariei în alianța catolică). În această vreme, este vizibilă o politică susținută, de ofensivă catolică, în răsărit. Ea a fost inițiată de Innocentiu al III-lea și continuată de Honorius al III-lea²³. Pentru a căpăta legitimitate și pentru a găsi un sprijin în obținerea titlului imperial, Ioniță I Asan a apelat la Papa Innocentiu al III-lea, subordonând Romei biserica bulgară (în 1204). Până la urmă, papa nu i-a acordat lui Ioniță decât titlul de rege al Bulgariei și Vlahiei, dar catolicismul s-a implantat în Bulgaria²⁴. Papalitatea avea în vedere și încercuirea Bosniei eretice cu state catolice sau, măcar, favorabile unei apropieri de Roma. Catolicismul a pierdut însă partida în Peninsula Balcanică, după ce Bulgaria a intrat în conflict cu Ungaria, în 1232. Ioan al II-lea Asan s-a aliat cu Imperiul bizantin de Niceea, fapt care s-a tradus și prin revenirea la susținerea ortodoxiei. Serbia regelui Ștefan Părvovečani nu a ajuns un stat catolic, dar a rămas timp de un secol un posibil aliat al puterilor catolice în lupta contra Bizanțului (așa cum am arătat deja în capitolul precedent).

Regele Ștefan Părvovečani a păstrat și legăturile cu creștinătatea bizantină, dar în condiții speciale. Destrămarea autorității bizantine în Balcani după 1204 a condus și la declinul arhiepiscopiei de Ohrida, care era o creație a puterii imperiale de la Constantinopol, dar care cuprindea Serbia în teritoriul său de jurisdicție. Această situație nu convenea regelui Ștefan Părvovečani și, de fapt, nu mai exprima raporturile de forțe din zonă. Era necesară o biserică proprie. În 1221, Ștefan s-a încoronat a doua oară, cu aceeași coroană, dar în ritul ortodox, după ce a înființat arhiepiscopia ortodoxă de Žiĉa, în 1219. Sava (fiul cel mai mic al marelui jupan Ștefan Nemanja și fratele regelui) a devenit arhiepiscop. Ulterior, el a fost

²³ Papacostea 1993: 16.

²⁴ Vezi capitolul precedent, nota 50.

canonizat. Arhiepiscopia de la Žiža a fost declarată autocefală. Fondarea unei biserici „naționale” sârbești consacra suveranitatea statului și ieșirea de sub dependența față de arhiepiscopia de Ohrida — ceea ce a provocat reacția Patriarhiei de Constantinopol. Arhiepiscopia a fost apoi mutată la Peć în 1253²⁵. La Conciliul de la Lyon din 1274, când s-a încercat reunificarea bisericii creștine, delegatul bizantin a protestat contra existenței arhiepiscopiei sârbești, fiindcă ea nesocotea privilegiile arhiepiscopiei Justiniana Prima.

Diferențele în privința jurisdicției bisericești dintre Bizanț și Serbia au continuat încă un secol. În aprilie 1346, arhiepiscopia sârbă a fost transformată în patriarhie (primul patriarh fiind Ioanichie). Acest act de autoritate al țarului Ștefan Dušan a provocat din nou mânia Patriarhiei de la Constantinopol, care a anatemitizat biserica sârbă și pe țar. La rândul său, Ștefan Dušan i-a scos pe ierarhii greci din țara sa²⁶. Nu era un fapt fără precedent. Ioan al II-lea Asan a procedat la fel, punând preoți bulgari în locul celor greci și latini în teritoriile cucerite după bătălia de la Clocotnița din 1230 (în Thessalia și Albania)²⁷. Se vede de aici că în Bulgaria și Serbia ortodoxia a căpătat o coloratură „națională” încă din secolele XIII–XIV. S-a remarcat, de altfel, că ortodoxia a conservat și stimulat identitățile naționale în spațiul sud-est european²⁸. Abia în 1368 despotul Ioan Uglieša a acceptat ca biserica sârbă să revină sub ascultarea patriarhiei de Constantinopol. Ulterior, cneazul Lazăr s-a împăcat cu Constantinopolul în 1375, iar patriarhia ecumenică a recunoscut în 1376 independența bisericii sârbe.

²⁵ Ostrogorsky 1956: 453; Bojović 1992: 33.

²⁶ Šesan 1960: 223; Arnakis 1963: 127–128; Soulis 1984: 31–32; Bojović 1992: 43; Bojović 1997: 37; Bataković 1999: 37.

²⁷ Teoteoi 1989: 72.

²⁸ W. Bracewell, A. Drace-Francis, *South-Eastern Europe – history, concepts, boundaries*, „Balkanologie”, Paris, 3, 1999, 2: 55.

Lazăr a recurs la sprijinul bisericii pentru a restaura autoritatea statală. Dispariția statului sârb a antrenat-o și pe cea a bisericii proprii. În 1463, patriarhia de Peć a fost desființată, iar teritoriul ei a fost inclus în cel al arhiepiscopiei grecești de Ohrida, ca urmare a politicii de favorizare a bisericii bizantine care a fost promovată de sultanul Mehmed al II-lea²⁹.

Din cele expuse mai sus se vede că *Peninsula Balcanică* a devenit începând din secolul al IX-lea un teren de dispută religioasă între Roma și Constantinopol, ceea ce în lumea medievală reprezenta o împărțire a sferelor de influență. Linia de demarcație dintre catolicism și ortodoxie nu a apărut însă dintr-o dată. Trasarea ei a cunoscut unele ezitări și unele modificări de-a lungul secolelor XI–XIV, ca să nu mai vorbim de situația anterioară Marii Schisme. Marele medievist bulgar Ivan Dujčev aprecia că teritoriile sârbo-croate au fost o zonă de tranziție între biserica bizantină și cea romană³⁰. Este cât se poate de elocvent faptul că în 1072, la Sirmium coexistau o episcopie latină și una bizantină³¹. De fapt, *abia pe la mijlocul secolului al XIV-lea s-a decis opțiunea necondiționată a sârbilor pentru ortodoxie, prin preluarea de către statul lui Ștefan Dušan a misiunii imperiale bizantine*. Anterior, conducători sârbi precum Mihailo Voislav, Ștefan Părvovecani sau Ștefan Milutin au cochetat cu catolicismul pentru a găsi un sprijin în conflictele lor cu Imperiul bizantin. *Clivajul religios dintre sârbi și croați s-a creat în mod treptat, ca un rezultat al raporturilor de forțe din regiune*. Acest clivaj de natură religioasă și culturală a generat confruntările dintre sârbi și croați, două popoare care

²⁹ N. J. Pantazopoulos, *Church and Law in the Balkan Peninsula during the Ottoman Rule*, Thessaloniki, 1967: 29–30; Soulis 1984: 105; Castellan 1991: 119; Bojović 1992: 41.

³⁰ Dujčev 1971: 214.

³¹ T. Wasilewski, *Le thème byzantin de Sirmium-Serbie au Xe et XIe siècles*, ZRVI, 8, 1964, 2: 476.

din punct de vedere lingvistic formează o unitate. Bizantinologul Henri Grégoire a făcut o afirmație în aparență paradoxală, dar în fond corectă: sârbii sunt croați ortodocși, iar croații sunt sârbi catolici³².

Cele două sfere de influență, latină și bizantină, se intersectau în Bosnia. Această regiune a fost mereu o zonă de margine, de tranziție și de interferență. Să nu uităm că tot prin Bosnia trecea frontiera dintre cele două imperii romane din Antichitatea târzie. Acea limită se afla pe râul Drinus (Drina), iar Bosnia este situată la vest de acest râu. În Evul Mediu timpuriu, zona s-a aflat la răscrucea influențelor bizantină și occidentală (de expresie latină). Descoperirile arheologice și monumentele care au supraviețuit demonstrează că Bosnia a suferit o considerabilă influență bizantină, chiar în condițiile în care depindea bisericește de Roma³³. De aceea, sunt exagerate opiniile unor istorici croați³⁴, care exclud orice prezență sârbă și ortodoxă în Bosnia, înainte de cucerirea otomană a teritoriilor sârbești (care a provocat, într-adevăr, refugierea unor sârbi în Bosnia).

Situația particulară a Bosniei, între Occident și Orient, a imprimat o anumită specificitate creștinismului bosniac din secolele XII-XIV. Ierarhii nu erau numiți de papă, ci erau aleși de către cler. Influențele orientale erau numeroase, ca și devierile de la canoane. Ființând într-o anumită izolare față de Roma, biserica din Bosnia nu a fost capabilă să reprime răspândirea foarte mare a unei erezii de tip dualist și a ajuns ea însăși eretică. Această erezie, denumită patarină, era înrudită cu cea a bogomililor din Bizanț și Bulgaria, dar s-a observat că ea a fost influențată mai mult de ereziile dualiste occidentale

³² Grégoire 1945: 91.

³³ N. Miletic, *Reflets de l'influence byzantine dans les trouvailles paleoslaves en Bosnie-Herzégovine*, în CIAS III, vol. 2, 1980: 287-306. Hoffmann 1977: 472 observa că Bosnia a fost o zonă de interferență între civilizații.

³⁴ Vezi Guldescu 1964: 263-266.

(catarii, albigenzii). O mare parte a populației bosniace a trecut de partea acestei erezii — ceea ce a stârnit reacția bisericii catolice, încă din timpul papei Honorius al III-lea (1216–1227). Se apreciază că popularitatea pe care a căpătat-o erezia și în cele din urmă transformarea ei într-o religie de stat au fost determinate de dorința de independență față de Ungaria catolică și față de Serbia ortodoxă. Oricum, erezia a fost un factor dizolvant, fiindcă a stimulat împotrivirea față de autoritățile religioase și laice și a accentuat dezbinarea religioasă. Până la urmă, ereticii bosniaci vor rezista presiunilor catolice și vor sfârși prin a se converti de bunăvoie la islamism, după ce Bosnia va fi ocupată de Imperiul otoman³⁵.

Ereziile bogomilă și patarină au fost forme de manifestare ale credințelor dualiste, care au cunoscut o răspândire destul de mare în Orientul bizantin. În secolele VIII-IX, mulți adepți ai ereziei dualiste pauliciene din Asia Mică au fost deportați în Tracia și Macedonia. Aici, ei au făcut prozeiți, iar credința lor a fost dezvoltată într-o formă nouă de către secta bogomililor, apărută în secolul al X-lea în Bulgaria. S-a discutat foarte mult despre conotațiile sociale și politice ale ereziilor medievale, și în particular despre caracterul protestatar al bogomilismului, despre relația dintre erezie și marginalitate socială. Nu au lipsit punctele de vedere excesive, de inspirație marxistă, care au exagerat cauzele sociale ale ereziilor (văzute ca forme ale luptei de clasă)³⁶. În orice

---

³⁵ D. Dragojlović, *Bogomilisme et mouvements hérétiques dualistes du Moyen Âge*, „Balcanica”, 4, 1973: 121–143; M. Loos, „L'église bosnienne” dans le contexte du mouvement hérétique européen, *ibidem*: 145–161; J. V. A. Fine Jr., *The Bosnian Church. A New Interpretation*, New York, 1975. Vezi și Stavrianos 1959: 235; Hoffmann 1977: 473; Pop 1998: 118.

³⁶ Pentru bogomilism vezi în special: D. Obolensky, *The Bogomils. A Study in Balkan Neo-Manichaeism*, Cambridge, 1948; Fine 1983: 171–179; I. P. Culișanu, *Gnozele dualiste ale Occidentului*, București, 1995: 247–269; Y. Stoyanov, *Tradiția ascunsă a Europei: istoria secretă a ereziei creștine în Evul Mediu*, Iași, 1999.

caz, bogomilismul a contribuit într-o anumită măsură la destabilizarea autorității bizantine în Bulgaria și Macedonia, acesta fiind și motivul pentru care ne oprim asupra sa. Unele revolte antibizantine au fost provocate și întreținute de bogomili. Astfel, în 1078–1080, bogomilul Dobromir s-a răzvrătit la Mesembria (Nesebăr); concomitent, în zona Serdica (Sofia) se declanșase revolta altui bogomil, Leka. După câțiva ani (în 1086), alt rebel bogomil, Traulos, s-a aliat cu pecenegii care se înstăpâniseră peste o parte a Dobrogei (cei conduși de Tatos)³⁷.

O altă zonă de interferență între catolicism și ortodoxie a fost Albania. Convertirea la catolicism a unora dintre albanezi a avut loc în special în secolele XII–XIV. Anterior, populația albaneză fusese integral ortodoxă. Comunitățile catolice albaneze se concentrau pe litoralul Mării Adriatice, în partea de nord a Albaniei, dar și în Muntenegru și Kosovo. Dioceze catolice sunt atestate la Shkoder, Gjakova, Prizren, Kotorr, Breskova și în alte localități. Ele se aflau în subordinea arhiepiscopiei de Antivari. Un rol important în impunerea catolicismului l-a avut dominația venețiană exercitată în Albania între 1204–1213. Ulterior, Albania va fi ocupată de regatul de Napoli al dinastiei de Anjou (1271–1284, 1305–1345), ceea ce a contribuit la consolidarea catolicismului. Adoptarea catolicismului de către albanezii din nord a accentuat deosebirea dintre nordul și sudul Albaniei, rămas predominant ortodox (în cele două zone se vorbesc dialecte diferite, denumite gheg și tosk). Catolicismul s-a menținut destul de puternic și după cucerirea Albaniei de către Serbia (1343–1345) și a primit un impuls prin convertirea principelui Gjergj Balsha I în 1369, după desprinderea de Serbia a micului său stat din nordul Albaniei și Muntenegru³⁸.

³⁷ Iorga 1939: 31; Sacerdoțeanu 1940: 89, 98–99; Wolff 1949: 180; Barnea, Ștefănescu 1971: 146–147.

³⁸ Ducellier 1981: 108, 204–210, 427, 553–559; Pollo, Puto 1981: 60; Ducellier 1984: 8; Ćirković 1988: 351; Xhufi 1993: 49; Bogdani 1993: 56.

Acei albanezi catolici care au ajuns să trăiască în țaratul sârb au avut de suferit în secolul al XIV-lea persecuții pe motive religioase³⁹. Codul de legi al țarului Ștefan Dušan (1349) pedepsea cu o severitate extremă apartenența la catolicism (și la alte credințe decât cea ortodoxă). Această intoleranță este absolut atipică pentru ortodoxie. Ea seamănă mai mult cu acțiunile contemporane de purificare etnică. Iată un fragment din legiuirea lui Ștefan Dušan: „În privința ereziei latine, [...] dacă cineva nu urmează chemarea de a se converti și de a se întoarce la dreapta credință, el va fi condamnat la moarte, așa cum se scrie în cartea Sfinților Părinți. Dreptcredinciosul țar trebuie să stârpească din statul său orice urmă de erezie. [...] Clerul eretic al comunităților străine, care încearcă să facă prozeliti, va fi prins și trimis în mină, sau va fi izgonit. Bisericele eretice vor fi resfințite și acordate clerului ortodox. [...] Protopopii bisericilor catedrale trebuie să-i convertească pe latinii din fiecare oraș sau sat. Orice creștin trebuie convertit la dreapta credință, după cum spuneau Apostolii și Sfinții Părinți [...]. Dacă un cleric latin este descoperit că încearcă să convertească un creștin la credința latină, el va fi pedepsit cu moartea [...]. Dacă se află că un eretic s-a căsătorit în secret cu o soție ortodoxă, el trebuie botezat ortodox; dacă refuză să fie botezat, îi vor fi luate soția, copiii și casa, iar el va fi izgonit [...]. Dacă un eretic este descoperit trăind printre creștini, el va fi ars pe față și izgonit; cel care îl va ascunde va suferi aceeași pedeapsă”. Așadar, în vremea lui Ștefan Dušan, Serbia a dus o politică de convertire forțată la ortodoxie a albanezilor catolici. Ea se împlenea cu impunerea de nume sârbești pentru albanezii convertiți⁴⁰.

³⁹ Xhufi 1993: 48–54.

⁴⁰ Xhufi 1993: 48–50. Vezi și Pulaha 1993: 37.

Totuși, nu se poate considera că Dušan a efectuat persecuții pe criterii etnice contra albanezilor, așa cum afirmă în mod tendențios unii istorici albanezi⁴¹. Prigoana era îndreptată contra catolicilor, care întâmplător erau în majoritate albanezi de neam. În alte privințe, Ștefan Dušan i-a favorizat pe albanezii ortodocși, cu scopul de a crea zădărnici relații între ei și greci. El a acordat unor nobili albanezi domenii luate de la bizantini⁴².

Persecutarea catolicilor în Serbia a fost consemnată și de către un cleric catolic care plănuia declanșarea unei noi cruciade, Guillaume Adam (arhiepiscop de Antivari între 1324–1341). În raportul său către regele Franței Filip al VI-lea de Valois, din 1332, el scria despre populația din Macedonia că „aceste neamuri, atât latinii [occidentalii], cât și albanezii, se află sub jugul prințului slavilor [sârbilor], pe care ei îl condamnă și îl urăsc din toată inima, fiindcă ei sunt împovărați cu dări grele, iar clerul lor este batjocorit, episcopii și preoții sunt adesea puși în lanțuri, iar nobilii sunt expropriați”⁴³. Cu alte cuvinte, Guillaume Adam îl asigura pe regele Franței că o armată cruciată ar găsi în Macedonia un puternic sprijin. Mai reiese din acest pasaj că erau persecutați atât albanezii, cât și latinii, adică populația catolică, indiferent de etnie.

Când statul albanez condus de familia catolică Balsha a cucerit Kosovo, s-a produs fenomenul invers, al persecutării bisericii ortodoxe sârbe. Sediul patriarhiei a fost mutat de la Peć la Prizren în 1371, pentru a fi mai ușor ținut sub control, iar patriarh a fost numit un bulgar, Efrem. Ulterior, în 1380, noul patriarh Spiridon s-a mutat în Raška, la Žiça, adică în teritoriul

⁴¹ Xhufi 1993: 49–50.

⁴² Soulis 1984: 135–136.

⁴³ Ducellier 1993: 64; Xhufi 1993: 48.

stăpânit de cneazul sârb Lazăr. Patriarhia sârbă a revenit la Peć abia în 1397⁴⁴.

Cei mai mulți dintre albanezii catolici s-au convertit la islamism începând din secolul al XV-lea, dar mai ales din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Spre deosebire de ortodocși, care erau cooperanți cu puterea otomană, catolicii reprezentau un pericol potențial, căci se puteau alia cu puterile occidentale. De aceea, otomanii au declanșat unele persecuții după războiul venețiano-otoman din 1645–1669, la care au luat parte și catolicii albanezi⁴⁵. Biserica Romano-catolică nu mai putea să exercite un control temeinic asupra acestor comunități albaneze, deși parohiile continuau să existe și erau vizitate de trimișii papali. Din ce în ce mai izolați, cei mai mulți dintre catolicii albanezi au cedat ispitei și au optat pentru acea religie care le asigura un statut privilegiat în raport cu populațiile creștine cu care conlocuiau. De fapt, catolicismul decăzuse în poziția de rit tolerat în Albania și Muntenegru încă din 1403, când principele Balsha al III-lea a trecut la ortodoxie.

Catolicii albanezi au suferit unele persecuții din partea sârbilor ortodocși chiar și în timpul dominației otomane. Arhiepiscopul catolic de Shkup (Skopje), Andrei Bogdani, raporta în 1664 că albanezii sunt mai persecutați de biserica ortodoxă de Peć decât de către turci. Se pare că autoritățile otomane încurajau trecerea credincioșilor catolici sub jurisdicția patriarhului sârb de Peć⁴⁶.

Cu discutarea situației religioase din Bosnia și Albania trecem astfel la un nou aspect religios al genezei focarelor de conflict din Peninsula Balcanică: impactul islamismului.

⁴⁴ Bogdani 1993: 58–59.

⁴⁵ Stadtmüller 1955: 415; Vasić 1985: 6–7.

⁴⁶ Juka 1984: 22.

Răspândirea islamismului în Peninsula Balcanică. O nouă diferențiere

Cucerirea otomană a Peninsulei Balcanice a adus după sine și pătrunderea religiei islamice. Ea a fost adoptată de unii localnici, la scurtă vreme după instalarea puterii otomane. Extinderea religiei islamice în Peninsula Balcanică a fost mult înlesnită de disensiunile confesionale din sânul populațiilor locale (între catolici și ortodocși, sau între catolici și eretici).

În cazul Bosniei s-a demonstrat că musulmanii sunt în principal urmașii acelor sârbi și croați care în secolele XIII–XIV constituiau masiva comunitate eretică, persecutată de Biserica catolică. Islamizarea a fost în Bosnia o șansă de a scăpa de persecuții. Pentru bosniaci, islamismul a avut funcția de apărare a individualității lor, atât față de catolicism, cât și față de ortodoxie⁴⁷. În cei 25 de ani care au trecut între cucerirea Bosniei de către Imperiul otoman (1463) și recensământul făcut în 1488/1489, bosniacii s-au convertit în număr destul de mare la islamism, astfel că proporția populației musulmane din Bosnia atingea deja 18,4%⁴⁸. Procesul de convertire a continuat cu aceeași intensitate. Potrivit recensământului făcut de administrația otomană între 1520–1530, 46% dintre contribuabilii din *kaza*-ua Bosnia erau musulmani, iar orașul Sarajevo era integral musulman⁴⁹. În Bosnia a avut loc cea mai rapidă și mai intensă islamizare a populației locale, în primele decenii după cucerire. Ulterior, ortodocșii vor deveni iar majoritari pentru o vreme în Bosnia, datorită afluxului de sârbi creștini din Slavonia (în prima jumătate a secolului al XVI-lea

⁴⁷ Stavrianos 1959: 62–63; Carter 1977: 442, 473; Vasić 1985: 6–7; Braudel 1986: 311; Pippidi 1994: 20.

⁴⁸ Sugar 1977: 54.

⁴⁹ Vryonis 1972: 163–164.

comunitățile sârbești cu atribuții militare au fost mutate din Slavonia în Bosnia)⁵⁰. Se pare că și unii dintre bogomilii din Bulgaria au trecut la islamism. Un etnolog bulgar a constatat supraviețuiri ale unor elemente ale ereziei bogomile în practicile sectei musulmane a alianilor, care este răspândită în Bulgaria până în prezent⁵¹.

Paradoxul expansiunii otomane în Balcani — insuficient subliniat — a fost că otomanii au devenit protectorii ortodoxiei care era amenințată de ofensiva catolică. În anii premergători cuceririi Constantinopolului, ostilitatea bizantinilor contra catolicilor era atât de mare, încât pentru mulți nu turcii erau marele dușman, ci papalitatea. Un fapt care poate fi considerat emblematic pentru această stare de lucruri: Milița, văduva cneazului sârb Lazăr, cel care fusese înfrânt la Kosovopolje, îi spunea lui Baiazid că sârbii sunt aliații naturali ai turcilor contra Ungariei catolice⁵².

Sultanul Mehmed al II-lea a avut abilitatea să speculeze această ură contra latinilor și a creat o situație privilegiată bisericii ortodoxe. Imediat după cucerirea Constantinopolului, sultanul l-a numit patriarh pe Ghennadios, fruntașul grupului fundamentalist, care respingea orice concesie făcută catolicismului. Patriarhul de Constantinopol a deținut în perioada otomană o autoritate religioasă și seculară mai mare decât în epoca bizantină, deoarece nu mai era supus ingerințelor imperiale și în plus, păstorea peste un număr mai mare de credincioși (bisericele naționale bulgară și sârbă au fost desființate, iar acești ortodocși au fost incluși în comunitatea condusă de

⁵⁰ Samardžić 1989: 85.

⁵¹ R. Lipčev, *Bogomilski elementi, motivi i siujeti v svetogleda i običajno-obrednata sistema na bălgarskite Aliani*, „Dobrudža”, Varna, 6, 1989: 26–37.

⁵² Stavrianos 1959: 31; Arnakis 1963: 126–127; Spiridonakis 1990: 239–240.

patriarhul de Constantinopol). Prin biserică a supraviețuit identitatea națională și culturală a grecilor, deși biserica s-a opus în secolul al XVIII-lea mișcărilor de renaștere națională, fiindcă acestea erau inspirate de curentele de gândire occidentale, odioase pentru clericii greci⁵³.

Patriarhia ortodoxă sârbească de la Peć a reprezentat și ea un factor de rezistență spirituală pentru sârbi, sub dominația otomană. Ea a fost reînființată în 1557 și a durat până în 1766. Este interesant de remarcat că refacerea patriarhiei de Peć s-a datorat voinței unui pașă de origine sârbă (născut în estul Bosniei), și anume Mehmed Sokolović, care a devenit apoi mare vizir, între 1565–1579. Mai mult, el a extins jurisdicția Patriarhiei asupra întregului teritoriu populat de sârbi – ceea ce nu existase anterior. Solidaritatea etnică sârbă a funcționat, în acest caz, peste deosebirile religioase. Este drept că Mehmed Sokolović a avut și un interes personal, căci în fruntea patriarhiei a fost numit fratele său, Macarie. Patriarhia de Peć a fost desființată în 1766, dar nu din motive religioase, ci fiindcă devenise un factor de coagulare a panslavismului – instrument al expansiunii Rusiei în Europa de Sud-Est. Și mai înainte, patriarhia de Peć fusese implicată în acțiuni ostile anti-otomane, pe vremea ofensivei austriece din ultimii ani ai secolului al XVII-lea. Arhiepiscopia autocefală de Ohrida a fost și ea desființată, din motive similare, în 1767⁵⁴.

În perioada cuceririi, turcii au ajuns să fie priviți de o parte dintre creștinii ortodocși din Balcani (greci, sârbi) ca apărători contra catolicismului. Prin toleranța caracteristică lor, turcii au făcut posibilă o simbioză creștino-musulmană în Balcani. Nu au existat acțiuni de convertire forțată la Islam a comunităților

⁵³ Stavrianos 1959: 90, 103–104, 150–153.

⁵⁴ Cvijić 1918: 166, 353; Stavrianos 1959: 104–105; Arnakis 1963: 123, 128; Sugar 1977: 58; Vasić 1985: 9; Castellan 1991: 243; Bojović 1997: 37, 58; Bataković 1999: 45.

locale, deoarece acest lucru era contrar atât dogmelor islamice, cât și toleranței religioase specifice turcilor. Pe de altă parte, nici otomanilor nu le convenea ca populațiile cucerite să se islamizeze, căci astfel pierdeau o importantă sursă de venituri. Doar cei de altă religie decât cea islamică puteau fi supuși plății haraciului (impozitul pe persoană). Convertirile s-au petrecut în mod individual, iar multe s-au făcut de bună voie, fiindcă erau motivate de avantajele care decurgeau din trecerea la religia islamică. Este adevărat că un rol însemnat în convertirea la Islam l-a avut practica recrutării de băieți creștini din regiunile balcanice, în scopul instruirii lor ca ieniceri. Acest tribut de copii (*devşirmé*) a contribuit la sporirea numărului balcanicilor musulmani, dar nu poate fi considerat o convertire forțată a comunităților. În unele cazuri, familiile acceptau recrutarea copiilor, deoarece aceasta le asigura promovarea socială⁵⁵.

Convertirea în masă (și benevolă) a fost specifică pentru minoritățile religioase care fuseseră persecutate înaintea cuceririi otomane (albanezii catolici și bosniacii bogomili). Ea a avut o funcție de compensare a persecuțiilor anterioare și de promovare în piramida socială a statului otoman.

După ce în secolul al XV-lea luptaseră cu îndârjire contra turcilor, albanezii au început să se convertească masiv la islamism în secolele XVI-XVII. Recensământul din 1520–1530 nu a găsit decât 4,5 % și respectiv 5,5 % musulmani în kaza-
lele Skutari și Elbasan de pe teritoriul Albaniei actuale⁵⁶. În 1577 se consemna că nordul și centrul Albaniei erau încă zone catolice, deși în regiune începuse ofensiva patriarhiei sârbești de Peć contra catolicilor, după ce arhiepiscopia de Antivari fusese ocupată de turci, în 1571. Pe la 1600, doar 3–4% dintre

⁵⁵ Stavrianos 1959: 89–90, 105–107; Arnakis 1963: 120–121; Vasić 1985: 9; Spiridonakis 1990: 189–190, 221–222, 252–255.

⁵⁶ Vryonis 1972: 168.

albanezi erau musulmani⁵⁷. Lucrurile s-au schimbat în secolul al XVII-lea, când majoritatea albanezilor au trecut la islamism. Veneția a pierdut în 1571 orașul Antivari, care constituia punctul de rezistență al catolicismului în Albania. Arhiepiscopia și-a reluat activitatea în 1579, dar în condiții grele, care nu au mai permis susținerea comunităților catolice, din ce în ce mai reduse⁵⁸. Rapoartele clericilor catolici care inspectau Albania și Kosovo au consemnat schimbările intervenite în secolul al XVII-lea. Astfel, la Prizren, în 1624 trăiau 12 000 musulmani și doar 200 de catolici și 600 de ortodocși. Se apreciază că în prima jumătate a secolului al XVII-lea, numărul catolicilor a scăzut de la 350 000 la 50 000. Restul au devenit musulmani. Procesul de islamizare a continuat și în a doua jumătate a secolului al XVII-lea⁵⁹.

În Kosovo, islamizarea a făcut mari progrese în secolele XVI–XVII, atât printre albanezii catolici, cât și printre cei ortodocși (în orașele Peć, Prizren, Priștina, precum și în satele din împrejurimi). Sârbii au rămas creștini, fiindcă organizarea lor bisericească a rezistat cu bine sub dominația otomană și le-a asigurat un sprijin în fața tentației convertirii. Albanezii nu dispuneau de un asemenea factor de menținere a coeziunii religioase și etnice⁶⁰. Momentul decisiv în procesul de islamizare a regiunii Kosovo a intervenit în 1690–1691, când albanezii au luat locul sârbilor fugiți spre nord. Acei albanezi catolici care s-au stabilit în Kosovo venind din nordul Albaniei au fost constrânși să treacă la islamism⁶¹. Prin urmare, actuala situație etnică și religioasă din Kosovo este în principal rezultatul evenimentelor petrecute la sfârșitul secolului al XVII-lea.

⁵⁷ Stadtmüller 1955: 408–410.

⁵⁸ Stadtmüller 1955: 411–412.

⁵⁹ Stadtmüller 1955: 413–418; Skendi 1956: 316–318; Pulaha 1993: 39.

⁶⁰ Pulaha 1993: 38–40.

⁶¹ Stadtmüller 1955: 421; Skendi 1956: 317.

Spre deosebire de Bosnia, unde islamizarea rapidă s-a făcut la inițiativa populației locale, în Kosovo islamismul a ajuns predominant prin violență, ca urmare a prigonirii sârbilor care s-au revoltat în 1688, și ca urmare a convertirii albanezilor catolici.

Convertirea masivă a albanezilor la islamism a fost pusă în legătură și cu unele trăsături de psihologie colectivă. Alexandru Philippide nota: „cei mai mulți au părăsit credința creștină și au primit pe cea mahomedană, pentru că noua credință le oferea avantaje materiale. Pentru o simplă mustrare pe care le-a făcut-o o dată preotul, că nu vin destul de dimineată la biserică, a părăsit îndată un întreg sat creștinismul. Altă dată, locuitorii unui sat, care suferise din partea unui alt sat, care acela era turcit (cum se zice), neajunsuri, s-au turcit și ei, numai ca să-și poată răzbuna contra satului dușman; și, într-adevăr, îndată după turcire au intrat în acest din urmă și au făcut pârjol într-însul”⁶².

Dincolo de asemenea împrejurări particulare, se consideră că dorința de păstrare a privilegiilor economice și sociale a fost o cauză esențială a convertirii la islamism⁶³. Nu putem ignora însă și deosebirile culturale dintre, de exemplu, sârbi și albanezi. Primii au rezistat mai bine tentației musulmane, fiindcă aveau o biserică ortodoxă puternică, în timp ce albanezii catolici au rămas relativ izolați. În orice caz, *avantajele pe care le oferea convertirea la islamism explică răspândirea acestei noi religii printre mai multe populații balcanice* (albanezi, sârbi bosniaci, și, în mai mică măsură bulgari și greci).

Islamizarea s-a făcut de sus în jos. Primii care s-au convertit au fost feodalii locali, care își puteau astfel păstra proprietățile și privilegiile, în noile forme instituționale implantate de

⁶² Philippide 1927: 630.

⁶³ Arnakis 1963: 122; Palikruševa 1970: 141–142; Vryonis 1972: 167; Vasić 1985: 2–4, 8.

Imperiul otoman. Islamizarea clasei conducătoare (proprietari de pământuri și militari) a fost foarte accentuată încă din secolul al XV-lea. Al doilea nivel a fost cel al locuitorilor din orașe. Mai receptivi la schimbări și mai doritori de afirmare socială, aceștia încep să treacă la islamism de pe la sfârșitul secolului al XV-lea. În primele două decenii ale secolului următor, convertirile erau deja foarte numeroase. Orașele devin astfel centre de iradiere a religiei islamice (cu deosebire cele situate pe drumurile strategice Salonic–Belgrad și Salonic–Dyrrachion)⁶⁴.

Un studiu de caz efectuat asupra orașului Serres din Macedonia arată că deja în 1478 populația musulmană era mult mai numeroasă decât cea creștină (653 de familii, în comparație cu doar 354 de familii creștine de diferite etnii). Mai mult, această predominare a elementului musulman apare în același recensământ din 1478 și în orașele Skopje și Bitolia (Monastir). Se remarcă islamizarea mai accentuată a unor puncte strategice (cum erau toate aceste trei orașe). Deși a existat la început și o colonizare cu elemente turcești, o bună parte dintre musulmani erau creștini convertiți. În același oraș, Serres, în 1568, din cele 829 de familii musulmane, 308 proveneau dintre creștini. Tendința generală care poate fi constatată pentru Macedonia în secolul al XVI-lea a fost diminuarea constantă a ponderii creștinilor în mediul urban. Musulmanii devin astfel majoritari în cele mai importante orașe (Salonic, Tetovo, Kavala și altele)⁶⁵. Situația era aceeași și în alte mari orașe din Balcani. Potrivit recensământului din 1520–1530, la Sofia erau 66,4% musulmani, la Larissa, 74,8%, la Bitolia 75%, iar la Sarajevo toată populația era musulmană⁶⁶.

⁶⁴ Inalcik 1954: 116–117; Palikruševa 1970: 137; Vryonis 1972: 164; Vasić 1985: 4–5, 8–9.

⁶⁵ M. Sokolovski, *Le Vilaete de Serrès au XVe siècle*, în *Macedoine* 1981: 110.

⁶⁶ Vryonis 1972: 163.

Mediul rural a rămas cel mai conservator. Acolo, islamismul a câștigat teren mai ales prin mișcări de populație musulmană venită din alte părți, decât prin convertirea localnicilor. Doar în Bosnia se poate vorbi de o convertire masivă și rapidă a populației rurale la islamism. Satele din Albania și Kosovo s-au islamizat mai târziu și mai lent. Se apreciază că islamizarea masivă a Peninsulei Balcanice a luat amploare abia după 1480 și a atins apogeul sub domnia sultanului Soliman Magnificul (1520–1566). Astfel, multe dintre regiunile Peninsulei Balcanice au devenit majoritar islamice în secolul al XVII-lea (Bosnia, Macedonia, Albania, o parte din Bulgaria, Thessalia)⁶⁷.

Se poate lua în considerare și rolul pe care l-a avut în convertirea la islamism persistența a numeroase reminiscențe păgâne în religiozitatea populară a creștinilor balcanici și a turcilor musulmani. A rezultat o credință musulmană impregnată cu elemente creștine și precreștine, al cărei caracter sincretic făcea mai ușoară adaptarea noilor convertiți la ea. Gruparea dervișilor Bektashi a fost cea care a promovat în special acest sincretism islamico-creștin (secta a câștigat numeroși adepți în Albania). Este curios, dar se cunosc cazuri destul de numeroase de menținere a practicii botezului creștin și chiar a cultului icoanelor și sfinților în mediul musulman rural din Peninsula Balcanică și Asia Mică. Uneori, doar capul familiei trecea la islamism, iar soția și copiii rămăneau creștini⁶⁸.

Faptele expuse în acest capitol arată că în geneza focarelor de conflict din Peninsula Balcanică a contat și confruntarea

---

⁶⁷ Vasić 1985: 5–6.

⁶⁸ Stadtmüller 1955: 406; Arnakis 1963: 124–125; Vryonis 1972: 151–152, 155–162, 170–176; Vasić 1985: 4. Semnalăm în acest context și observațiile lui Dimitrie Cantemir, *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, ed. de V. Căndea, București, 1977: 213–218 (cultul unor sfinți creștini la musulmani). În general, pentru convertirea balcanicilor la islamism, vezi F. Babinger, *Der Islam in Südosteuropa*, în *Völker* 1959: 211–217.

dintre religii. Diversitatea religioasă din prezent este rezultatul unei evoluții îndelungate, care a început în secolele IX–X. Această evoluție nu a fost lineară. Nu a existat de la bun început o limită fermă între lumea catolică și cea ortodoxă. Frontiera dintre cele două tipuri de civilizație (ambele europene) s-a trasat în mod treptat prin mijlocul spațiului locuit de sârbo-croați. Expansiunea catolicismului din secolele XI–XIV a fost stopată de cucerirea otomană, care a scos Bosnia și parțial Albania din sfera de influență catolică. Regimul permisiv al dominației otomane a ocrotit identitatea ortodoxă a sârbilor și grecilor. Pe de altă parte, convertirea la islamism a fost o sursă de stabilitate în secolele XV–XVI. După constituirea statelor naționale în secolele XIX–XX, prezența musulmanilor în aceste state din Peninsula Balcanică a devenit însă generatoare de tensiuni interne și de conflicte interetnice. Nu este un secret pentru nimeni că războiul din Bosnia și conflictul sârbo-albanez din Kosovo au avut conotații religioase. Unii analiști le-au considerat chiar războaie religioase. De aceea, cunoașterea modului în care s-a ajuns la actuala configurație religioasă a Peninsulei Balcanice poate contribui la înțelegerea rațiunilor profunde ale recentelor evenimente sângeroase din spațiul ex-iugoslav.

Partea a II-a
**PREZENTUL. PROPAGANDA
ISTORICĂ ȘI IDEOLOGIILE
NAȚIONALISTE BALCANICE**

Capitolul 1
**TEORIILE ETNOGENETICE
CU IMPLICAȚII POLITICE**

Studiile asupra formării diferitelor popoare europene se numără printre cele mai dificile investigații istorice, fiindcă ele trebuie să studieze interdisciplinar izvoarele scrise, faptele de limbă, precum și acele mărturii arheologice care pot fi atribuite unei anumite etnii. În cazul popoarelor balcanice, aceste dificultăți sunt agravate de nivelul mai scăzut de informații (comparativ cu Europa Occidentală). De asemenea, se poate constata că, adeseori, teoriile istorice despre etnogeneză au fost viciate de interese politice, într-o măsură mai mare decât în alte părți ale Europei. Aceste teorii au slujit și încă mai slujesc drept arme în propaganda istorică, fiindcă ele pot legitima stăpânirea unor teritorii. Politizarea teoriilor despre etnogeneză este specifică tuturor popoarelor balcanice, ea fiind făcută atât din interior, cât și din exterior.

Grecii

Cea mai veche dispută istoriografică asupra originii unui popor balcanic se referă la grecii moderni. Istoria teoriilor despre etnogeneză reflectă, de fapt, istoria renașterii naționale a popoarelor balcanice. Cum grecii au făcut primul pas,

prin „Megale Idea” (refacerea Imperiului bizantin) și prin lupta „Eteriei”, era firesc ca și problema originii lor să fi intrat cel mai devreme în atenția istoricilor.

O carte apărută chiar în vremea renașterii statului național grec a provocat o imensă controversă, cu implicații care au depășit cu mult domeniul științei. Publicistul german Jakob Philipp Fallmerayer (1790–1861) a scris o lucrare despre Moreea în Evul Mediu (*Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters*, Stuttgart-Tübingen, 1830), în care a susținut că grecii moderni nu provin din cei vechi. Vechea populație elenă ar fi pierit în secolele întunecate ale Evului Mediu timpuriu, iar grecii actuali ar fi descendenți ai slavilor care s-au instalat în Grecia în secolul al VII-lea, precum și ai albanezilor care s-au întins în multe părți ale Greciei în secolele XIII–XV¹. Idei similare au fost enunțate și ceva mai înainte, de către arheologul W. M. Leake (*Researches in Greece*, London, 1914), dar fără a avea același impact asupra opiniei publice.

Teoria lui Fallmerayer a fost o reacție la exagerările filoele-nismului din perioada luptelor pentru eliberarea Greciei de sub dominația otomană. Întreaga Europă Apuseană, prin elitele sale culturale și politice, sprijinea acest ideal al eliberării mamei civilizației europene. Teoria lui Fallmerayer a fost percepută nu numai ca jignitoare, ci și ca dăunătoare intereselor naționale ale Greciei. Ea a fost combătută de istoricii greci, începând cu Emmanuel Vivilakis (1840). Marele istoric C. Paparrigopoulos (1815–1891) a atacat cu multă îndârjire, dar și cu argumente temeinice, teoria autorului german, mai întâi într-un studiu publicat în 1843 și apoi în marea sa sinteză de istorie a Greciei.

Teoria lui Fallmerayer a apărut în perioada de expansiune a Rusiei spre Balcani, imediat după tratatul de pace de la Adrianopol din 1829, care consacră nu doar independența

---

¹ Vezi o prezentare a autorului și operei la F. J. Frost, *Fallmerayer revisited*, în *Migrations* 1989: 109–114.

Greciei, ci și o mare creștere a influenței Rusiei în bazinul Mării Negre. Panslavismul mai făcuse un pas către Mediterana. Fallmerayer a crezut că prin teoria sa poate atrage atenția Europei asupra pericolului ca grecii ortodocși să devină unelte ale expansionismului Rusiei. Fiind slavi, după părerea sa, grecii ar fi putut fi ușor înglobați în marea familie slavă ocrotită de țarul Rusiei. Fallmerayer considera că Grecia nu poate fi un bastion împotriva panslavismului, care devenea tot mai amenințător. Pentru el, doar Imperiul otoman putea asigura această apărare. Cu toate acestea, teoria sa a produs îngrijorare printre greci, tocmai pentru că ea putea sluji expansiunii rusești — ceea ce este, credem, adevărat.

Până în prezent, teoria lui Fallmerayer este considerată neștiințifică și tendențioasă de istoricii greci. A fost combătută atât de mari specialiști în istoria secolelor VII–IX, precum Peter Charanis sau Phaeton Malingoudis, cât și de unii istorici care au urmărit să fundamenteze istoricește politica națională a Greciei moderne².

Ceva mai recent, bizantinologul Romilly Jenkins a crezut de cuviință că poate readuce în atenție ideile lui Fallmerayer, folosind noi argumente, inclusiv de natură arheologică³. Reacțiile au fost pe măsură. De exemplu, Peter Charanis aprecia că bizantinologul american greșește profund. Însuși faptul că slavii au fost în final asimilați dovedește că grecii rămăseseră în patria lor într-un număr suficient de mare⁴.

---

² Pentru teoria lui Fallmerayer și implicațiile sale politice, vezi Xydis 1968: 3; G. Veloudis, *Jakob Philipp Fallmerayer und die Entstehung der neugriechischen Historismus*, SOF, 29, 1970: 43–90; Fine 1983: 59–64; Traikov 1986: 247; Spiridonakis 1990: 27–29; Weithmann 1994: 85–86.

³ R. J. H. Jenkins, *Byzantium and Byzantinism*, University of Cincinnati, 1963: 21–42.

⁴ P. Charanis, *Observations on the Demography of the Byzantine Empire*, în *Proceedings of the XIIIth International Congress of Byzantine Studies*, London-Oxford, 1967: 462; Charanis 1970: 28–34; Charanis 1979: 216–218.

Pe de altă parte, și cartea filologului german Max Vasmer despre „Slavii în Grecia”⁵ a apărut atunci când Grecia era ocupată de naziști. Am văzut în capitolul I. 1 că acest studiu arăta, pe baza toponimiei, cât de puternică a fost slavizarea Greciei continentale în secolele VII–VIII. Desigur, Vasmer a lucrat la cartea sa înainte de ocuparea Greciei de către Wehrmacht, dar, publicată, ea se potrivea de minune cu imperativele momentului. Includerea pe jumătate a grecilor în lumea „sub-oamenilor” de rasă slavă era foarte convenabilă pentru interesele Germaniei (dar și ale Bulgariei, care ocupase și ea o zonă din nordul Greciei). În mod reciproc, unii istorici sovietici din anii '30-'40 au construit o teorie a rolului progresist al slavilor, care ar fi asigurat supraviețuirea Imperiului bizantin în secolele VII–IX. Sub ocupația germană a Greciei s-a dezvoltat o întreagă ideologie a slavizării Greciei, care venea să justifice politica față de această „rasă inferioară”⁶. De exemplu, în 1944 se tipărea la Athena studiul lui G. Stadtmüller despre Pelopones (*Der Peloponnes. Landschaft, Geschichte, Kunststätten*). Deși nu a mers până la a susține exterminarea grecilor (precum Fallmerayer), Stadtmüller considera că aportul slavilor la etnogeneza grecilor moderni a fost foarte mare⁷. Același Stadtmüller a contestat în alte ocazii și continuitatea românilor la nord de Dunăre. Nu este inutil să amintim în acest context că în 1940, un alt lingvist german (altfel un mare om de știință), a publicat un studiu în care se accentua importanța componentei slave în etnogeneza românilor. Este vorba de Ernst Gamillscheg (care a fost și director al Institutului German de la București între 1940–1944)⁸. Studiul său cuprinde mai

⁵ M. Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*, Berlin, 1941.

⁶ G. G. Arnakis, *Byzantium and Greece. A review article. A propos of Romilly Jenkins, Byzantium and Byzantinism*, BS, 4, 1963, 2: 396–397; Weithmann 1994: 86.

⁷ Vezi Charanis 1970: 27, nota 96.

⁸ E. Gamillscheg, *Über die Herkunft der Rumänen*, Berlin, 1940.

multe idei care își mențin valoarea, dar aceasta nu ne împiedică să remarcăm și conotațiile sale politice.

Să revenim însă la problema slavizării Greciei în Evul Mediu timpuriu. Am văzut în capitolul I. 1 că unele studii mai recente confirmă totuși slavizarea destul de serioasă a Peloponesului, care anterior fusese depopulat de invaziile succesive, cutremurele și epidemiile din secolul al VI-lea. Slavii s-au instalat în număr mare și în Thessalia, precum și mai la nord, în Macedonia. Pe de altă parte, orașele care au rezistat în zonele mai ferite au rămas grecești, și au devenit nucleele din care s-a făcut ulterior regrecizarea, cu sprijinul autorităților bizantine. Asimilarea slavilor din Macedonia și Grecia a fost posibilă după recucerirea bizantină desfășurată în secolele VIII-IX. Slavii au fost grecizați și creștinați și s-au integrat în societatea bizantină. Cât timp au rămas păgâni, ei nu au putut fi asimilați și au trăit în general separat de greci⁹.

Teoria lui Fallmerayer nu este pe deplin greșită, în sensul că o parte din actuala populație vorbitoare de limbă greacă provine, într-adevăr, din slavii care au fost asimilați în secolele IX-X. A admite acest fapt nu înseamnă însă a contesta continuitatea etnică și culturală dintre vechii greci și cei moderni. Practic, toate popoarele europene sunt rezultatul unor multiple sinteze. În compoziția etnică a actualului popor grec există o componentă slavă similară cu cea existentă în etnia românească. La fel cum poporul român este romanic în pofida acestui adstrat slav, tot așa, grecii moderni sunt urmași ai vechilor eleni, prin limbă și civilizație, dar și din punct de vedere strict etnic. De fapt, chiar datorită vigorii acestui elenism care a rezistat în Evul Mediu timpuriu în Grecia, a fost posibilă asimilarea unui număr destul de mare de slavi.

---

⁹ Charanis 1970: 33-34; Koder 1978: 315-331; Graebner 1978: 48-54; Charanis 1979: 193-218; Weithmann 1994: 91-93, 104.

Savantul grec Peter Charanis aprecia că „ar putea fi corect să se spună că rasa greacă nu a supraviețuit în toată puritatea sa, dacă se poate într-adevăr vorbi de puritate rasială chiar și printre grecii vechi, dar nu este corect a spune că rasa elenă a fost complet exterminată în Europa. În plus, nu este de fapt o chestiune de rasă, ci de supraviețuire a culturii grecești [...]”¹⁰.

Teoria elaborată de Fallmerayer a devenit, deci, un instrument al politicii expansioniste duse de puteri din afara Peninsulei Balcanice (Rusia, Germania). Deși s-a născut într-un context istoric de mult dispărut, ea a fost combătută în mod neîncetat de istoricii greci, fiindcă ea pune sub semnul întrebării legătura dintre grecii moderni și cei vechi. Din păcate, unii autori greci au ajuns la exagerări în sens contrar, minimalizând contribuția alogenilor la formarea poporului grec, medieval și modern. Afirmarea continuității dintre grecii vechi și cei moderni a servit politica națională a Greciei. Pe de altă parte, combaterea teoriei lui Phalmerayer a stimulat o tendință contrară, dar la fel de falsă: atribuirea unei origini grecești aromânilor care trăiesc între hotarele Greciei. Ultimul subcapitol va examina acest subiect.

Albanezii

Una dintre cele mai controversate probleme ale istoriei Europei de Sud-Est este cea a originii albanezilor. În aparență, este o chestiune de interes strict științific. În realitate, ea are și consecințe politico-propagandistice, fiindcă a studia etnogeneza albanezilor înseamnă a stabili teritoriul unde s-a format acest popor. Teoria etnogenezei devine astfel un argument în favoarea sau împotriva drepturilor Albaniei asupra teritoriului

---

¹⁰ Charanis 1979: 218.

său actual și/sau asupra zonelor vecine. Dacă istoricii și lingviștii susțin autohtonia albanezilor în actualul stat Albania și, eventual, pe teritoriul provinciei Kosovo, atunci aceste concluzii sunt însoțite de propaganda albaneză, indiferent dacă autorii ideilor respective au urmărit sau nu acest lucru. Invers, dacă datele furnizate de lingvistică și istorie se opun unei prezențe timpurii a albanezilor în Kosovo, atunci asemenea puncte de vedere vor fi favorizate de istoriografia oficială sârbă.

Noi nu putem și nici nu ne propunem să dăm aici o soluție a complicatei probleme a originii albanezilor. În orice caz, lingvistica oferă două certitudini de care trebuie să țină seama orice demers serios. Mai întâi, numărul mic de cuvinte grecești din vocabularul de bază al limbii albaneze și, pe de altă parte, prezența a numeroase cuvinte latine, arată că albanezii s-au format într-o zonă situată relativ departe de regiunea unde se vorbea greaca și că această zonă a suferit influența romană, dar nu a fost romanizată până la capăt. În al doilea rând, acum se poate afirma cu siguranță că albaneza este o limbă de origine tracică, nu iliră, chiar dacă există și elemente de origine iliră în lexic și onomastică¹¹. Faptul a fost arătat de multă vreme de către unul dintre cei mai mari specialiști în limbile balcanice, Gustav Weigand¹². Eforturile mai multor lingviști (nu doar albanezi), de a defini albaneza ca urmașă a limbii ilire nu au dus la rezultate clare. În realitate, trăsăturile fonetice și vocabularul sunt tipic tracice, și prin aceasta se înrudesce cu substratul dacic al limbii române¹³. De la aceste premise ale originii tracice și ale existenței unei romanizări

---

¹¹ Vezi prezentări minuțioase ale istoriografiei problemei la Çabej 1972: 71–82; Mihăescu 1993: 78–88; Russu 1995: 21–36.

¹² G. Weigand, *Sind die Albaner die Nachkommen der Illyrer oder der Thraker?*, „Balkan-Archiv”, Leipzig, 3, 1927: 227–251.

¹³ Russu 1995: 29–36 (cu bibliografia anterioară).

parțiale trebuie să plece ipotezele care își propun stabilirea originii albanezilor și, implicit, amplasarea teritoriului lor de etnogeneză.

Există două mari teorii referitoare la obârșia albanezilor: descendența tracă și descendența iliră. Teoria iliră este susținută până în prezent în mod practic unanim de specialiștii albanezi, deoarece ea ar asigura autohtonía albanezilor în actualul lor stat și, în plus, și în provincia Kosovo. Impactul politic al ideii autohtoniei albanezilor în Kosovo, eventual și în vestul Macedoniei, este evident. Un lingvist observa recent că „mulți cercetători de la Tirana au fost tentați să plece de la teoria preconcepută a continuității ilire și a autohtoniei albaneze, și apoi să caute cum să o dovedească, lucrând în mod conștient în acest scop”¹⁴. La rândul său, unul dintre savanții care s-au preocupat de problema originii albanezilor avertiza: „Cei care au optat pentru permanență și autohtonie iliră în cazul albanezilor au vrut să dea uitării fenomenul social-istoric aproape general în viața popoarelor din perioada prefeudală și din migrații, cu deplasările de populații care, mai ales la sfârșitul epocii antice, au împins din zona pontică și nord-danubiană spre sud și sud-vest multe valuri de triburi și popoare”¹⁵. Adăugăm că această observație nu este valabilă doar pentru albanezi. Atunci când studiem istoria Peninsulei Balcanice, trebuie să ținem seama de permanentele mișcări de populație, determinate de cauze economice, politice și militare dintre cele mai diverse.

Argumentele principale ale teoriei formării albanezilor în actuala lor patrie și la nord-est de aceasta sunt:

— presupusa origine ilirică a limbii albaneze;

---

¹⁴ Elsie 1994: 3.

¹⁵ Russu 1995: 27.

- prezența în Antichitate a unui trib denumit *Albanoi* pe teritoriul actualei Albanii;
- slaba romanizare a teritoriului actual al Albaniei și provinciei Kosovo;
- existența în Albania, Kosovo și sudul Serbiei a unor toponime și hidronime care transmit denumiri antice prin filieră albaneză;
- existența unei culturi arheologice din secolele VII–VIII care ar face legătura între iliri și albanezi.

Am văzut deja că originea iliră a limbii albaneze nu este deloc sigură. Celelalte argumente par la prima vedere imbatabile, dar examinarea lor atentă arată că originea albanezilor rămâne o problemă deschisă. Astfel, tribul iliric *Albanoi* și localitatea *Albanopolis* (denumiri transmise de Ptolemeu, *Geographia*, III. 12. 20) se pot localiza în apropiere de Krujë¹⁶, dar nu există nici o dovadă că ar avea vreo legătură cu albanezii de mai târziu, al căror nume *Arbanon* apare abia în secolul al XI-lea, și anume la autorii bizantini. Albanezii își dau numele de *Shkipëtar* („vulturii”), dar ei apar în izvoarele medievale cu numele de *Arbanitai*, *Arberi*. Numele *Arbër* („albanez”) și *Arbëri* („Albania”) sunt folosite până în prezent de albanezii stabiliți în sudul Italiei, dar nu și de cei din Albania. Originea etnonimului este cuvântul *arbër*, care a fost derivat din rădăcina indo-europeană *alb* = „munte, platou”¹⁷.

Teritoriul actualei Albanii nu a putut fi integral romanizat, deși a fost inclus de timpuriu în statul roman (în 168 î.Hr.). Zonele montane nu au fost atinse de romanizare, dar există unele regiuni de câmpie și de pe litoral unde s-au descoperit inscripții latine și unde s-a dezvoltat urbanismul roman. Nu

¹⁶ E. Çabej, *L'ancien nom national des Albanais*, SA, 9, 1972, 1: 33–34; Bozhori 1975: 308; Mihăescu 1993: 68.

¹⁷ Tadin 1980: 315; Mihăescu 1993: 69; Russu 1995: 29.

există dovezi pentru supraviețuirea limbii ilire în Antichitatea târzie (postulată de unii lingviști albanezi, tocmai pentru a asigura o legătură cu albaneza de mai târziu). Prezența unor antroponime de origine iliră și a reprezentărilor costumului popular ilir pe monumentele funerare nu este relevantă pentru o așa-zisă rezistență la romanizare¹⁸. Utilizarea în continuare a denumirilor *Illyricum* și *illyri* în scrierile din antichitatea târzie nu dovedește supraviețuirea ilirilor neromanizați, așa cum s-a afirmat uneori¹⁹. Pur și simplu, exista obiceiul de a aplica denumiri arhaizante. De altfel, și autorii bizantini din secolele X-XII au utilizat numele de *illyri* (pentru sârbi). Este sigur, pe de altă parte, că zona străbătută de *Via Egnatia* (chiar prin mijlocul Albaniei) a fost puternic romanizată, deoarece prezenta o mare importanță strategică, fiind astfel necesară împânzirea ei cu așezări ale coloniștilor romani. Ca importantă arteră comercială, *Via Egnatia* a atras locuitori din diverse provincii, vorbitori de limbă latină. Repartizarea inscripțiilor latine și a așezărilor romane dovedește cu prisosință romanizarea acestei zone²⁰. Prin urmare, se poate admite că doar regiunea muntoasă din nordul Albaniei (podîșul Mati) s-a aflat în afara procesului de romanizare. Acolo amplasează unii cercetători locul de formare al albanezilor (vezi mai jos).

La capătul unei minuțioase investigații, filologul român H. Mihăescu a ajuns la concluzia că influența latină s-a exercitat asupra limbii albaneze în altă regiune decât în cea unde s-a format limba română. Numărul elementelor latine comune albanezei și românei este mult mai mic decât cel al cuvintelor care există doar în albaneză și limbile romanice occidentale (45, în comparație cu 163). Se poate conchide astfel că limba albaneză s-a format într-o regiune mai apropiată de Occident,

¹⁸ Cum consideră **Anamali 1972**: 109–111.

¹⁹ **Anamali 1993**: 11.

²⁰ **Mihăescu 1993**: 70–78; **Poghirc 1996**: 28–29.

cu care aria de formare a limbii române nu a avut un contact direct. Această regiune este plasată de H. Mihăescu aproximativ pe teritoriul actualei Albanii, precum și în Kosovo și vestul Macedoniei, până spre Priştina și Bitolia²¹.

Pe baza comparației lexicului latin din limbile română și albaneză, lingvista Cătălina Vătășescu a ajuns la concluzia că albaneza a fost influențată de o limbă romanică dispărută, diferită de dalmată și română. Analiza sa a infirmat teoria simbiozei albanoromâne, căci elementele comune sunt mai puțin semnificative decât divergențele dintre cele două limbi²².

În orice caz, este sigur că în Albania există toponime și hidronime păstrate din antichitatea romană. Filiera slavă este exclusă în cazul lor, dar rămâne posibilitatea ca albanezii să le fi preluat de la vorbitorii unei limbi romanice, într-o perioadă destul de târzie. La această soluție s-a gândit lingvistul iugoslav Ivan Popović; acesta a afirmat că, dimpotrivă, toponimele antice din Albania au fost transmise albanezilor de către slavi, care le-au aflat de la romanicii care mai supraviețuiau²³. Argumentele sale au fost respinse de lingviștii albanezi²⁴, dar s-a dovedit mai recent că în Albania există și toponime de origine latină transmise de o populație latinofonă, care a trăit acolo cel puțin până în secolul al VII-lea. Este vorba și de toponime minore (nume de dealuri, de mici râuri), între care unele sunt foarte semnificative pentru poziția intermediară a acestei limbi, între română și limbile romanice occidentale. Astfel, toponimele *Shkortull* (din lat. *curtus*) și *Volpul* (din lat. *vulpes*) au sufixul *-ul* specific limbii române, dar prezintă

²¹ Mihăescu 1993: 66–68, 90.

²² Vătășescu 1997.

²³ I. Popović, *Slaven und Albaner in Albanien und Montenegro. Zum Problem der slavisch-albanischen Sprachchronologie*, „Zeitschrift für slavische Philologie”, 26, 1957–1958: 301–324.

²⁴ Vezi Çabej 1972: 91–92.

evoluția de la *u* la *o* petrecută în aria romanică occidentală²⁵. Această populație latinofonă ar putea fi cea care a transmis elementele latine limbii albaneze.

Nu trebuie să se înțeleagă de aici că în Albania ar predomina toponimia de origine latină. Un studiu recent asupra numelor de râuri din Albania a demonstrat că majoritatea acestora sunt de origine albaneză. Hidronimele slave se concentrează în special în jumătatea de sud a Albaniei, în zona de câmpie care anterior fusese romanizată și unde slavii au preferat să se așeze în secolul al VII-lea. Această zonă de sud a suferit o influență slavă profundă, care contrastează cu foarte puținele elemente slave din lexicul albanez. În schimb, podișul Mati din nordul Albaniei se caracterizează printr-o mare densitate de denumiri de origine albaneză. Numele de arbori specifici pentru zonele montane sunt tot albaneze, în timp ce acele denumiri legate de arborii din zonele de câmpie sunt preponderent străine în albaneză²⁶. În fond, ceea ce se dovedește prin aceste investigații este locuirea îndelungată a albanezilor în podișul Mati; acolo ei au impus toponimia proprie, în vreme ce slavii au lăsat moștenire toponimia lor în zonele de câmpie ale Albaniei.

Problema este dacă albanezii au trăit în zona Mati încă din epoca romană. S-a încercat să se dovedească acest lucru prin apelul la arheologie, căutându-se elemente de continuitate între ilirii antici și albanezi. Potrivit istoricilor albanezi, veriga dintre vechii iliri și albanezi este reprezentată de cultura Komani-Krujë.

Cultura Komani-Krujë, datată în secolele VII–VIII, este reprezentată de descoperiri făcute în fortificații, așezări deschise și necropole (Krujë, Durrës, Dalmace, Shurdhah,

²⁵ Popović 1988: 275–276.

²⁶ Elsie 1994: 3–43.

Aphiona etc.). Cimitirele culturii Komani-Krujë sunt de înhumăție și conțin numeroase obiecte de inventar de factură bizantină (cataramă, fibule, cercei, monede), importate din Imperiu sau produse în ateliere locale. Caracterul creștin este sigur cel puțin pentru o parte dintre morminte. Orientarea V-E (creștină) este predominantă. Multe morminte sunt protejate cu pietre și cărămizi refolosite (ritual de origine romană). Cimitirele sunt de obicei situate lângă fortificații și biserici. Cultura Komani-Krujë a fost răspândită în special în nordul Albaniei, cu unele prelungiri în Kosovo, în sudul Albaniei și în Epir²⁷.

Pe baza atribuirii etnice a culturii Komani-Krujë, vatra de supraviețuire a albanezilor a fost amplasată în apropiere de Krujë, în zona foarte accidentată străbătută de râul Mati, care în epoca romană nu a fost urbanizată și colonizată. Acolo a fost localizată de către unii cercetători și regiunea *Arbanon*, care este menționată de mai mulți autori bizantini, începând din secolul al XI-lea²⁸. În realitate, regiunea *Arbanon* se afla ceva mai la sud, de-a lungul văii Shkumbin. Alain Ducellier, care a clarificat amplasarea regiunii *Arbanon*, consideră că

---

²⁷ Vezi în special: S. Anamali, *La nécropole de Krujë et la civilisation du Haut Moyen Âge en Albanie du Nord*, SA, 1, 1964: 149–181; *Idem*, *Le problème de la civilisation haute-médiévale albanaise à la lumière des nouvelles découvertes archéologiques*, SA, 3, 1966, 1: 199–211; *Idem*, *De la civilisation haute-médiévale albanaise*, în *Les Illyriens et la genèse des Albanais. Travaux de la session du 3–4 mars 1969*, Tirana, 1971: 183–189; S. Anamali, H. Spahiu, *Une nécropole albanaise à Krujë*, „Iliria”, 9–10, 1979–1980: 79–92; F. Tartari, *Un cimetière du Haut Moyen Âge à Durrës*, „Iliria”, 14, 1984, 1: 227–250; H. Spahiu, *Éléments de la tradition antique dans la culture des nécropoles du Haut Moyen Âge albanaise*, „Iliria”, 16, 1986, 1: 268–269.

²⁸ G. Stadtmüller, *Forschungen zur albanischen Frühgeschichte*, AECO, 7, 1941, 1–3: 1–196; Anamali 1972: 127; W. Zeitler, *Das lateinische Erbe im Albanischen und die älteren Wohnsitze der Albaner*, ZB, 14, 1978: 205–206.

acolo au putut supraviețui strămoșii albanezilor, pe vremea când regiunea înconjurătoare era ocupată de slavi. Acolo au putut recepta într-o anumită măsură și influențele bizantine²⁹. Prin urmare, albanezii ar fi autohtoni în actuala lor patrie, a cărei zonă centrală ar fi chiar vatra de unde această populație s-a răspândit.

În privința culturii Komani-Kruij, situația este mai complicată decât o prezintă istoriografia albaneză. Arheologul sârb Vladislav Popović³⁰ a formulat teoria că această cultură a fost creată de o populație creștină, romanică și urbană, din care nu pot descinde albanezii care vor fi atestați după 3–4 secole în aceeași zonă geografică. Potrivit lui Popović, cultura Komani-Kruij a aparținut populației romanizate care trăia de mai multe secole în zona străbătută de *Via Egnatia* și care în secolele VII–VIII era încă sub o puternică influență bizantină. Teritoriul de răspândire al culturii Komani-Kruij coincide parțial cu cel în care în Antichitate se vorbea latina (fapt cunoscut pe baza inscripțiilor). Așadar, zona a fost romanizată. Pe de altă parte, în aceeași zonă există și o concentrare de toponime actuale de origine latină (cele la care ne-am referit mai sus). Este posibil, deci, ca purtătorii culturii Komani-Kruij să nu fi fost strămoșii albanezilor, ci o populație de origine romanică³¹.

Evident, teoria lui Popović a provocat riposta virulentă a arheologilor albanezi, dar contraargumentele avansate, de

²⁹ Duceilier 1968: 365–368.

³⁰ Popović 1988: 251–283. Vezi și *Idem*, *Byzantins, Slaves et autochtones dans les provinces de Prévalitaine et Nouvelle Epire*, în *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin. Actes du colloque organisé par l'École Française de Rome*, Roma, 1984: 211–224. Unele îndoieli asupra caracterului proto-albanez al culturii Komani-Kruij fuseseră exprimate deja de către Kovačević 1973: 151.

³¹ Dacă din această populație romanizată se trag și unii dintre strămoșii aromânilor de mai târziu, este o problemă care va fi lămurită, poate, de cercetările viitoare. Vezi și Madgearu 1997: 135.

exemplu, de S. Anamali³², nu au reușit să explice prezența masivă a obiectelor de factură bizantină și creștină în mediul acestei culturi. O populație pastorală care nu a participat nici mai târziu la viața urbană nu putea fi purtătoarea acestei culturi de factură bizantină urbană. Afirmatia³³ că albanezii ar fi dezvoltat o civilizație urbană în Evul Mediu timpuriu și că ar fi populat așezările fortificate din epoca romano-bizantină de pe teritoriul Albaniei este fantezistă.

Punctul de vedere cel mai frecvent susținut de istoricii și lingviștii albanezi este că aria de etnogeneză a albanezilor ar fi fost mult mai vastă decât podișul Mati. Ea ar fi cuprins întreaga Albanie actuală, precum și Kosovo și părți din Macedonia și Muntenegru. În Evul Mediu timpuriu, strămoșii albanezilor ar fi creat cultura Komani-Krujë, dezvoltată pe baza unor elemente ilire. Albanезii ar fi deci urmașii ilirilor, care au locuit fără întrerupere în actuala Albanie și în celelalte regiuni populate de albanezi³⁴. Formarea albanezilor în Albania, Kosovo și vestul Macedoniei (adică în provinciile romane Epirus Nova, Epirus Vetus, Praevalitana, Dardania, Macedonia) a fost susținută și de alți lingviști și istorici³⁵.

Unele toponime majore din Antichitatea romană din Albania, Kosovo și sudul Serbiei au fost transmise prin intermediul limbii albaneze, nu prin limbile slave. De exemplu: *Dyrrachion*, *Durrës*, *Lissus*, *Lesh*, *Scodra*, *Shkodër*, *Isamnus*,

³² Anamali 1993: 13–15.

³³ A. Buda, *Les Illyriens du sud, un problème d'historiographie*, AIESEE, 10, 1972, 2: 68.

³⁴ Vezi îndeosebi: Anamali 1972: 118–122; Çabej 1972: 85–99; Çabej 1993: 22–24.

³⁵ N. Joldi, *Albaner*, în Eberts *Reallexikon für Vorgeschichte*, I (1924): 84–94; Gyóni 1951: 41–42; Mič 1972: 70; Tagliavini 1977: 145; Pollo, Puto 1981: 31; Rosetti 1986: 197; H. Barić, *Some Thoughts on the Early Habitat of the Albanians in the Balkan Peninsula*, în Kosovo 1993: 31–32.

Ishëm, Mathis, Mati, Drinus, Drin, Naissus, Nis, Scupi, Shkup, Scardus, Shar, Astibos, Shtip. Ele dovedesc faptul că strămoșii albanezilor trăiau în zone din sudul Serbiei și din Macedonia, cel mai târziu în secolele VI–VII, și că slavii le-au preluat de la aceștia. Acesta este motivul pentru care unii cercetători invocă aceste toponime în sprijinul ideii că aria de formare a albanezilor s-ar fi întins și spre nord de patria lor actuală, și că ei trăiau acolo înaintea venirii slavilor³⁶.

În Antichitate, pe teritoriul regiunii Kosovo se aflau Dardania și Paeonia. Dardania a fost o zonă de interferență între traci și iliri. Paeonii erau traci. I. I. Russu a delimitat cu multă precizie ariile de răspândire ale tracilor și ilirilor. Studiind harta pe care el a marcat localitățile cu toponime și antroponime ilirice și respectiv tracice, se poate observa că partea de vest a actualei provincii Kosovo era populată de iliri, în timp ce estul provinciei era tracic. Localități actuale precum Pristina și Tetovo se află chiar pe linia de demarcație (care, firește, poate fi trasată doar cu o anumită relativitate)³⁷. Se consideră chiar că dardanii erau o populație aparte, intermediară între traci și iliri³⁸.

S-a afirmat că în Dardania s-au format viitorii albanezi și că în această zonă, adică în Kosovo, a existat o continuitate albaneză³⁹. Mai mult, numele dardanilor a fost pus în legătură cu cuvântul albanez *dardhë* („pară”), care ar supraviețui tradus în toponimul slav *Kruševac*. Dardanii erau cunoscuți în Antichitate ca păstori și ca producători ai unui anumit soi de brânză, *caseus dardanicus* (la fel ca aromânii din Evul Mediu,

³⁶ Çabej 1972: 80, 85–89; Reiter 1987: 74; Mihăescu 1993: 86; Çabej 1993: 22–23.

³⁷ Russu 1944: 73–147. Vezi și Mihăescu 1993: 68.

³⁸ F. Papazoglu, *The Central Balkan Tribes in Preroman Times*, Amsterdam, 1978: 195–200.

³⁹ Gyóni 1951: 42; Mîc 1972: 70; Anamali 1993: 5–18 (în special 6–7).

a căror brânză vlahă era foarte căutată în Bizanț, în Dalmația și chiar mai departe)⁴⁰. Continuitatea ocupațiilor tradiționale în această zonă montană este indiscutabilă, dar ea nu are caracter specific etnic. Dardania, a fost într-adevăr, o regiune ceva mai slab romanizată, din cauza condițiilor geografice mai puțin favorabile urbanizării, dar este exagerată contestarea oricărei romanizări în Dardania. În orice caz, există posibilitatea ca în Dardania să fi trăit strămoșii albanezilor. Prin urmare, această teorie face din Kosovo chiar vatra etniei albaneze. Este însă doar una dintre teoriile care încearcă elucidarea originii albanezilor.

Romanizarea zonelor de câmpie și depresionare din provinciile ilirice se opune tuturor ipotezelor care afirmă descendența albanezilor dintr-o populație care trăia în aceste regiuni. Patria lor nu poate fi căutată decât într-o zonă mai izolată, unde romanizarea nu s-a putut desăvârși, și unde mediul geografic a înlesnit supraviețuirea unei populații pastorale, aflate sub influență romană, dar neromanizate până la capăt. Această zonă s-ar putea afla în cele mai muntoase părți ale Peninsulei Balcanice, sau, după cum vom vedea mai jos, în afara Imperiului roman. Teoria etnogenezei albaneze în partea muntoasă a Albaniei ar corespunde acestei exigențe, dar este pusă la îndoială de anumite argumente, prezentate mai sus.

Cu mult timp în urmă, lingvistul român Alexandru Philippide a ajuns la concluzia că albanezii nu se puteau forma decât în enclava care nu a fost romanizată, situată între râurile Vrbas (la vest), și Drina (la est), adică în Bosnia de astăzi. Potrivit lui Philippide, albanezii ar fi urmașii pannonilor, populație din grupul ilir, care trăiau și în zona respectivă⁴¹. În realitate, pannonii trăiau mai la nord. Este adevărat însă că în zona

⁴⁰ Gyóni 1951: 41; Z. Mirdita, *À propos de la romanisation des Dardaniens*, SA, 9, 1972, 2: 287-298.

⁴¹ Philippide 1927: 761-802.

propusă romanizarea a fost mai slabă. Teoria lui Philippide, astăzi uitată, nu se baza decât pe identificarea unei zone care a scăpat romanizării. Nu există argumente pozitive în sprijinul ei.

Lingvistul german Gottfried Schramm a susținut recent că albanezii sunt urmașii bessilor – un trib tracic care a rezistat romanizării, fiindcă trăia în zonele muntoase, greu accesibile, din provinciile romane Dacia Mediterranea și Dardania. Așadar, patria strămoșilor albanezilor s-ar fi aflat în sudul Serbiei, Kosovo și vestul Macedoniei. Supraviețuirea limbii bessilor ar fi fost facilitată de creștinarea lor timpurie, în secolul al IV-lea (de către Sf. Niceta de Remesiana, care ar fi tradus chiar Sfânta Scriptură în limba bessilor!). Potrivit teoriei lui Schramm, bessii au fost strămutați din Bulgaria în centrul Albaniei actuale de către bizantini, la începutul secolului al IX-lea, pentru a lupta contra Bulgariei și pentru a consolida apărarea themei Dyrrachion. Ei ar fi fost persecutați de către bulgari din cauza religiei lor creștine. Ajunși în actuala lor patrie, strămoșii albanezilor ar fi preluat ca nume etnic denumirea geografică *Arbanon* și ar fi asimilat populațiile locale de origine greacă, romanică și slavă⁴².

Descendența albanezilor din bessii a mai fost susținută, concomitent cu Schramm, și de către un lingvist polonez, într-un scurt articol care s-a dorit mai mult o invitație la o dezbatere a acestei probleme⁴³.

---

⁴² G. Schramm, *Anfänge des albanischen Christentums. Die frühe Bekehrung der Bessen und ihre langen Folgen*, Freiburg im Briesgau, 1994. Teoria fusese schițată deja în Schramm 1986: 115–122. Vezi și critica făcută de C. Vătășescu, *Les débuts de la christianisation des Albanais. À propos du livre de Gottfried Schramm...*, RESEE, 33, 1995, 3–4: 315–321. Nici lingvistul albanez G. Hoxha nu admite teoria lui Schramm (vezi recenzie din „Iliria”, 23, 1998, 1–2: 328–333).

⁴³ K. T. Witczak, *Were the Bessians Ancestors of the Albanians? A New Opinion on the Ethnogenesis of the Albanian Nation*, „Thraco-Dacica”, 16, 1995: 309–312.

Este adevărat că se cunosc unele informații destul de confuze despre supraviețuirea limbii bessilor până în secolul al VI-lea⁴⁴, dar nu există și suficiente dovezi pentru a admite existența unei mase compacte de bessii neromanizați, din care să provină albanezii. După cum observa lingvista Cătălina Vătășescu, este imposibilă menținerea limbii autohtone ca urmare a evanghelizării. În toate cazurile cunoscute, creștinarea a înlesnit și întărit romanizarea. De aceea, cel puțin o parte a teoriei lui Schramm nu rezistă. În limba albaneză există unii termeni creștini de origine latină (mai mulți decât în limba română), care atestă o vechime considerabilă a evanghelizării, dar care aparțin și unor influențe ulterioare, care sunt dificil de separat cronologic⁴⁵. Un exemplu interesant este cel al cuvântului albanez *qishë* „biserică”, derivat de Schramm din latinul *ecclesia*⁴⁶. Or, după alte opinii, cuvântul albanez ar proveni din italianul *chiesa*⁴⁷, ceea ce s-ar explica foarte bine (și mai simplu) prin convertirea la catolicism a unora dintre albanezi, în secolele XI-XII.

De asemenea, nu este valabilă nici ideea simbiozei albanoromâne în munții dintre Shtip și granița de vest a Bulgariei (idee inspirată din teoria lui R. Roesler, preluată și dezvoltată de G. Weigand și împărtășită și de alți lingviști de-a lungul timpului). Deși de multă vreme s-a demonstrat că lexicul comun româno-albanez este moștenit din limba dacă în limba română, G. Schramm persistă în ideea că termenii respectivi ar indica o perioadă de conviețuire româno-albaneză, în Evul Mediu timpuriu. (Se cuvine să amintim că, în alte lucrări, acest

⁴⁴ Russu 1976: 161–162.

⁴⁵ Vezi Vătășescu 1997: 496–497.

⁴⁶ G. Schramm, *Ein Damm bricht. Die römische Donaugrenze und die Invasionen des 5.–7. Jahrhunderts im Lichte von Namen und Wörtern*, München, 1997: 344–362. Vezi și Banfi 1987: 7.

⁴⁷ Mihăescu 1993: 46.

autor a încercat să aducă noi argumente în sprijinul teoriei formării poporului român exclusiv la sudul Dunării).

Un punct de vedere oarecum similar cu cel al lui G. Schramm a fost susținut cu mai multă vreme în urmă de către lingvistul bulgar Vladimir Georgiev. Pe baza concordanțelor dintre română și albaneză, el a ajuns la concluzia că albaneza provine din limba getică vorbită în Moesia. Albanezii ar fi venit din bazinul Moravei, eventual și din Banat⁴⁸. Teoria lui Georgiev se bazează doar pe argumente lingvistice îndoielnice și nu are nici un suport în izvoarele istorice.

O teorie mai veche, reluată recent de I. I. Russu într-o carte postumă, susține că albanezii se trag din carpii (daci liberi din Moldova) care au fost colonizați în Imperiul roman la cumpăna secolelor III–IV. Ipoteza a fost formulată prima oară de către B. P. Hasdeu (în 1876 și 1901), apoi de către Vasile Pârvan (în 1906) și Sextil Pușcariu (în 1910), și a fost dezvoltată de către I. I. Russu⁴⁹. Ideea esențială a acestei teorii este că pe teritoriul Imperiului roman nu putea supraviețui un grup numeros romanizat; deci albanezii ar putea proveni doar dintr-o populație pătrunsă târziu la sud de Dunăre. Descendența carpică ar explica foarte bine concordanțele dintre limbile română și albaneză, dar și influența latină asupra limbii albaneze, care a început să se exercite încă de pe vremea când acești carpi trăiau în Moldova, în apropierea Imperiului roman. Colonizați la sud de Dunăre, carpii ar fi suferit în continuare influența romană, dar fără a-și pierde limba. Migrația lor spre sud-vestul Moesiei Superior și spre Dardania s-ar fi petrecut în secolele IV–VI, adică înaintea venirii slavilor. În noua lor patrie, urmașii carpilor au asimilat unele elemente ilire, și au dobândit un nou

---

⁴⁸ V. Georgiev, *Sur l'éthnogenèse des peuples balkaniques. Le Dace, l'Albanais et le Roumain*, „Studii clasice”, 3, 1961: 23–37; *Idem*, *The Genesis of the Balkan Peoples*, SEER, 44, 1966, 103: 285–297.

⁴⁹ Russu 1995.

nume etnic. Deplasarea strămoșilor albanezilor a fost, potrivit lui I. I. Russu, o migrație lentă și pașnică a unor comunități sedentare⁵⁰.

Dificultatea teoriei lui I. I. Russu este că nu există date despre etapele intermediare parcurse de strămoșii albanezilor între Dunăre și habitatul lor actual. În schimb, această teorie reușește să explice foarte bine concordanțele albanezei cu limba română. Nu mai este nevoie să se recurgă la ipotetica simbioză albano-română în triumghiul Niș-Skopje-Sofia. Elementele comune româno-albaneze sunt, în acest caz, rezultatul ascendenței comune a celor două popoare (albanezii ar fi urmașii unor daci liberi, parțial romanizați). Ajunși în Dardania (Kosovo) și în vestul Macedoniei prin secolul al VI-lea, strămoșii albanezilor au putut prelua aici atât termeni grecești, cât și, mai ales, termeni latini, împreună cu toponimia locală, înaintea instalării masive a slavilor. Așa se poate explica și transmiterea unor nume antice de localități și de râuri prin limba albaneză, fără intermediar slav. Ulterior, albanezii s-au putut retrage spre vest și sud-vest, în zonele mai înalte, tocmai din cauza înaintării slavilor în regiunile mai joase din Macedonia și Kosovo. Lingvistul G. Ivănescu aprecia că se poate ajunge la un compromis între teoria etnogenezei albanezilor, într-o lacună de romanizare, și cea a formării în Dardania (Kosovo): strămoșii albanezilor ar fi ajuns dintr-o zonă neromanizată în Dardania într-o perioadă anterioară sau contemporană instalării slavilor⁵¹.

---

⁵⁰ Atragem atenția asupra frecvenței confuzii dintre nomazi și migratori. Nomadismul presupune un mod de viață permanent instabil, pe când migrațiile antrenează și populații sedentare, agricole, în căutarea de terenuri libere sau mai fertile. Cazul cel mai elocvent este cel al triburilor germanice, aflate în migrație, dar ducând un mod de viață sedentar (fundamental diferit de al hunilor sau ungarilor).

⁵¹ Ivănescu 1980: 58–59.

Chiar și în ipoteza că I. I. Russu ar avea dreptate, se poate admite că albanezii au alcătuit o parte a populației din zona centrală a Peninsulei Balcanice în perioada imediat premergătoare invaziilor slave. Fiind traci sau daci parțial romanizați, ei sunt înrudiți cu românii. Este posibil ca strămoșii albanezilor să fi trăit în Kosovo în Antichitate, dar acest fapt necesită încă dovezi. Supraviețuirea lor ca etnie s-a datorat însă retragerii în zonele care au scăpat slavizării, adică în munții din nordul Albaniei actuale, acolo unde ei sunt atestați începând din secolul al XI-lea. În orice caz, ei erau prezenți în nordul Albaniei în secolul al IX-lea, fiindcă doar așa se poate explica atestarea toponimului *Kroiai* în 879 (episcopul David de Kroiai a participat la un sinod ținut în acel an). Kroiai este Krujë de mai târziu, iar denumirea *Krujë* este albaneză (înseamnă „Izvoarele”)⁵². Nu este exclus ca începuturile coborârii spre câmpie a albanezilor să se fi petrecut atunci, în secolul al IX-lea. V. Popović presupunea că trecerea treptată a albanezilor la o viață sedentară a fost legată de nevoile economice și militare ale noii provincii bizantine înființate la Dyrrachion, la începutul secolului al IX-lea⁵³.

Începând din secolul al VII-lea, în Macedonia, Kosovo și în regiunile de câmpie din Albania, populația a devenit predominant slavă. Mai trăiau acolo și romanici (vorbitori ai unei limbi romanice dispărute, dar și aromâni, atestați începând din secolul al X-lea în aceste zone). Ulterior, în aceste regiuni mai joase au revenit și triburile albaneze, care au dobândit o pondere din ce în ce mai mare în ansamblul populației, profitând de diverse evenimente și de conjunctura economică.

---

⁵² Vezi Tadin 1980: 316; Pollo, Puto 1981: 38. Totuși, Ducellier 1981: 12–13, 108 susține că episcopia de Krujë apare prima oară în listele de episcopate de la mijlocul secolului al X-lea.

⁵³ Popović 1988: 279.

În cazul albanezilor, controversile științifice (rămase încă deschise) au lăsat mult loc speculațiilor mai mult sau mai puțin interesate. Problema etnogenezei albanezilor este folosită ca armă propagandistică de către ambele tabere, cu o intensitate proporțională cu cea a tensiunilor dintre sârbi și albanezi. În capitolul următor vom prezenta pe larg modul în care conflictul interetnic din Kosovo a stimulat utilizarea acestei arme propagandistice.

Bulgarii

Una dintre cele mai fanteziste teorii etnogenetice cu substrat politic este cea a autohtoniei bulgarilor în Peninsula Balcanică. Este realmente greu de crezut că s-a putut afirma faptul că în Antichitatea clasică Macedonia era populată de bulgari, că Zeus purta un nume de origine bulgară (!) și că Sf. Pavel i-a creștinat pe bulgarii macedonenii. Și totuși, unul dintre întemeietorii istoriografiei bulgare, Gheorghi Sava Rakovski (1821–1867), a construit această teorie a prezenței bulgarilor în Macedonia încă dinaintea erei noastre, într-o carte publicată în 1859. Desigur, istoriografia romantică a produs peste tot numeroase fantezii și a recurs chiar la falsuri pentru a demonstra unele idei preconcepuate. Cam în aceeași vreme (în 1856), în Moldova se „fabrica” așa-numita „Cronică a lui Huru”, care încerca să umple golul de informație din epoca migrațiilor⁵⁴. Dacă ținem seama de epoca lor, putem privi cu indulgență ideile lui Rakovski.

Mai grav este că idei similare au fost reluate și dezvoltate în perioada interbelică, și încă într-o carte publicată în Germania.

---

⁵⁴ Vezi L. Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, 1997: 34–35.

Este vorba de lucrarea lui Gantscho Tzenoff, *Die Abstammung der Bulgaren und die Urheimat der Slaven* (Berlin–Leipzig, 1930). Potrivit lui Tzenoff (1875–1952), bulgarii ar fi descendenții tracilor și macedonenilor. Scopul evident al acestei teorii era de a demonstra anterioritatea bulgarilor față de greci în Macedonia și, în general, legitimarea politicii revizioniste a Bulgariei din acea vreme. Bineînțeles că teoria a fost privită cu uimire de către oamenii de știință. Din punctul nostru de vedere, este însă important faptul că teoria a fost formulată într-o perioadă în care Macedonia constituia obiect de dispută între Bulgaria, Serbia și Grecia. Ea venea să justifice revendicările bulgare asupra întregii Macedonii⁵⁵. Tot în perioada interbelică, savantul bulgar Vladimir Georgiev publica o lucrare de tinerețe, în care afirma că ionienii și aheii nu erau greci, ci traci. Era o idee eronată, care va fi ulterior contrazisă de descifrarea scrierii miceniene în anii '50 (inscripțiile respective atestă o formă arhaică a limbii grecești). Se apreciază că studiul lui Georgiev era de natură a fundamenta pretențiile Bulgariei asupra Macedoniei, fiindcă teoria descendenței trace a bulgarilor era deja în vogă⁵⁶.

Teoria lui Rakovski și Tzenoff era prea exagerată pentru a deveni oficială. Istoriografia bulgară a construit însă în anii '60–'80 o întreagă ideologie a continuității traco-bulgare, care, dincolo de aspectele sale corecte din punct de vedere științific, prezintă și o seamă de exagerări cu substrat politic. Este o variantă moderată a teoriei autohtoniei bulgare, care susține că bulgarii sunt în principal urmașii tracilor slavizați, la care s-a adăugat după 680 elementul protobulgar de origine turcică. Această teorie a ajuns oficială și este prezentă în cele

⁵⁵ Kyriakides 1955: 13–15; Tanașoca 1989: 159, nota 13.

⁵⁶ V. Georgiev, *Die Träger der kretisch-mykenischen Kultur, ihre Herkunft und ihre Sprache*, Sofia, 1937. Vezi N. Andriotes, *The Language and the Greek Origin of the Ancient Macedonians*, Thessaloniki, 1978: 18.

mai importante opere istorice bulgare din anii '60–'90. Marea ei greșeală este că trece sub tăcere sau minimalizează romanizarea tracilor. În general, istoriografia bulgară din perioada Jivkov s-a caracterizat prin naționalism și prin glorificarea istoriei medievale a Bulgariei, cu numeroase accente exagerate (de exemplu, contestarea originii românești a fraților Asănești și a rolului românilor în crearea celui de-al doilea țarat bulgar). După o scurtă perioadă în care s-au aplicat fără ezitare tezele „internaționalismului proletar”, istoricii bulgari au primit cale liberă pentru reluarea ideilor naționaliste ilustrate înainte vreme de autori precum Peter Mutaftchiev⁵⁷. Spre deosebire însă de perioada interbelică, în epoca Jivkov și după căderea comunismului s-a pus accentul pe o iluzorie continuitate traco-bulgară. În realitate, tracii au fost romanizați și doar așa pot fi socotiți printre strămoșii poporului bulgar (care a asimilat elementele romanice rămase în Moesia).

Tracologia a devenit în Bulgaria o problemă națională. Bulgaria s-a străduit să organizeze în 1972 primul congres internațional de tracologie și ulterior a fost creat un institut de tracologie, care a ajuns la rezultate științifice valoroase. Au fost publicate multe lucrări de istorie, arheologie și lingvistică din domeniul tracologiei. Nu putem ignora însă faptul că toată această atenție acordată tracilor are scopul de a legitima stăpânirea Bulgariei, nu doar în fosta provincie romană Moesia, ci și în Tracia și Macedonia, adică în regiuni aflate în dispută. După căderea regimului comunist, ideologia traco-bulgară nu a pierit. Scăpată de constrângerile marxismului, ea continuă să fie susținută prin diverse lucrări și manifestări științifice, contribuind la fundamentarea istorică a ideologiei naționaliste a Bulgariei Mari, întinse de la Gurile Dunării până la Marea Egee.

---

⁵⁷ Pentru manipularea politică a istoriei medievale în Bulgaria comunistă, vezi Pundeff 1970: 161–162.

Prin 1601–1604, preotul croat Ivan Tomko Marnavić a ajuns la ideea bizară că împăratul Justinian era de obârșie slavă. Acest cleric catolic a fost un personaj interesant. Devenit ulterior episcop al Bosniei și consilier al împăratului Ferdinand al II-lea de Habsburg (1619–1637), el a avut și un hobby: falsificarea de cronică și documente. Unul dintre aceste texte apocrife slavone era atribuit unui oarecare Bogomil, care ar fi fost dascălul lui Justinian; se afirma că împăratul bizantin era și el slav de neam și că s-ar fi numit inițial Upravda. Abia în 1887 a putut fi demonstrat falsul, după ce mai multe lucrări ale savanților de origine slavă au admis fără rezerve obârșia slavă a împăratului Justinian⁵⁸. Aceste fantezii nu erau lipsite de intenții. Se atribuia slavilor o vechime mai mare și un prestigiu sporit, prin originea pretins slavă a lui Justinian.

De fapt, încă din epoca lui Ștefan Dušan s-au căutat origini antice dătătoare de legitimitate pentru poporul sârb. Într-o traducere slavă a istoriei universale a lui Zonaras, făcută în jur de 1350, dacii și Decebal erau considerați sârbi, iar despre împăratul roman Licinius se afirma că era de origine sârbă (fiindcă el se născuse în zonă)⁵⁹. Această inventare a unei origini antice a coincis, nu întâmplător, cu epoca imperială a Serbiei.

Alți cărturari croați din secolele XVI–XVIII susțineau că poporul lor descinde din iliri. Motivul era același: căutarea unei origini antice, nobile. În *Oratio de origini successibusque Slavorum* (1525), călugărul dominican Vinko Pribojević (Vincentius Priboevius) a formulat pentru prima oară teoria pan-ilirismului, potrivit căreia o mulțime de personaje ale istoriei

⁵⁸ Kyriakides 1955: 14; Russu 1976: 90–91.

⁵⁹ Bojović 1992: 44, nota 56.

antice, de la Alexandru cel Mare și până la Sf. Hieronim, ar fi fost iliri, adică slavi (croați). Slavii erau în viziunea sa autohtoni în Peninsula Balcanică, iar Dalmația a fost vatra slavilor. Ideile lui Pribojević au fost preluate și dezvoltate de alți autori croați, între care și acel Marnavić amintit mai sus. Interesant este că un alt călugăr dominican a folosit teoria originii ilire a slavilor pentru a furniza o bază ideologiei panslaviste. Juraj Križanić a scris în 1663 o carte în care afirma că originea nobilă a slavilor trebuie să-i îndemne să se unească, pentru a scăpa atât de dominația otomană, cât și de influența culturală germană. El preconiza unirea tuturor slavilor sub conducerea țarului rușilor, cu condiția ca acesta să treacă la catolicism.

În toate cazurile, funcția antiotomană a teoriei originii ilire a slavilor de sud este evidentă. În 1839, ideologia iliră a fost reînviată de Ljudevit Gaj (1809–1872), de această dată însă în slujba panslavismului rusesc. El considera că slavii se trag din iliri și că ei sunt astfel băștinași în Peninsula Balcanică. Potrivit lui, ar exista două grupuri de slavi: iliro-rușii și ceho-polonezii. Cu alte cuvinte, era oferit un „argument” pentru expansiunea Rusiei în Peninsula Balcanică. L. Gaj visa la înființarea unui stat Iliria Mare, care i-ar fi cuprins pe toți slavii din Balcani, de la sloveni până la bulgari⁶⁰.

Desigur, ilirii romanizați au contribuit la etnogeneza sârbo-croaților, dar aceasta nu înseamnă că sârbii și croații sunt iliri. Știința istorică a renunțat de multă vreme la asemenea teorii, care aparțin perioadei premoderne. Ideile fanteziste asupra autohtoniei slavilor în Peninsula Balcanică sunt similare cu cele pe care le-am amintit în legătură cu bulgarii (dar mult anterioare).

---

⁶⁰ R. Lauer, *Genese und Funktion des Illyrischen Ideologems in den süd-slawischen Literaturen (16. bis Anfang des 19. Jahrhunderts)*, în *Ethnogenese und Staatsbildung in Südosteuropa*, ed. de K.-D. Grothusen, Göttingen, 1974: 116–143; Juka 1984: nota 1; Traikov 1986: 162–168; Stipcević.

Ele nu au fundamentat istoricește confruntarea dintre sârbi și croați, dar au deschis o întreagă tradiție a revendicării moștenirii ilire. După cum am văzut mai sus, ștafeta a fost preluată în secolul nostru de către albanezi, care s-au proclamat unicii urmași veritabili ai ilirilor. În cazul sârbilor și croaților, politizarea teoriilor despre etnogeneză trebuia să meargă pe alte căi în secolul al XX-lea, deoarece ideologia „iliră” legitima unitatea sârbo-croată, nu dezbinarea dintre aceste două ramuri ale aceluiași popor.

După ce unificarea spațiului sârbo-croat a fost realizată în 1918, tensiunile politice, religioase și culturale dintre sârbi și croați au devenit din ce în ce mai accentuate și s-a căutat fundamentarea lor pe cale istorică, inclusiv prin contestarea etnogenezei comune. Este o iluzie, deoarece croații vorbesc practic aceeași limbă cu sârbii (deosebiri sunt doar de natură dialectală). Această ideologie care urmărește să-i separe pe croați de sârbi din punctul de vedere al etnogenezei s-a manifestat mai întâi în perioada interbelică și a revenit în actualitate după 1989. Prima dintre teoriile care se încadrează în această ideologie a separatismului a încercat să demonstreze descendența croaților din ostrogoții care au locuit pe teritoriul acualei Croații în secolul al V-lea. Ea a fost formulată pentru prima oară și într-o formă minimală în 1908, de către G. Ruggeri, care se baza pe un studiu de antropologie fizică a populației croate. Obârșia acesteia nu ar fi slavă, ci germanică. Putem bănuși că în epocă, o asemenea teorie putea justifica apartenența croaților la monarhia austro-ungară. Ideea a rămas însă, și a fost dezvoltată după ce Croația a intrat în compunerea regatului sârbilor, croaților și slovenilor (din 1929, Iugoslavia). Astfel, istoricul croat G. Rus a susținut, în mai multe lucrări publicate între anii 1931–1932, că poporul croat descinde din goți. Teoria originii germanice a fost propagată în acea vreme mai ales de către istoricul croat Milan Šufflay, care pentru

această „crimă” contra ideii iugoslave a fost ucis în mod bestial de organizația teroristă sârbă „Tânăra Iugoslavie”, în 1931⁶¹.

Din punct de vedere științific, teoria „gotică” nu dispune de argumente serioase. Informațiile preluate din unele izvoare din secolele XI–XII sunt confuze. În privința argumentelor de natură antropologică, acestea nu sunt suficient de relevante, atâta timp cât, de-a lungul Evului Mediu și Epocii Moderne, croații s-au amestecat cu elemente germanice, în mult mai mare măsură decât sârbii. Că în secolul al VII-lea mai puteau exista în Croația resturi ale ostrogoților, este posibil, dar aceasta nu înseamnă că poporul croat este de origine germanică, la fel cum nu este de origine iliră.

Teoria originii germanice a croaților era în măsură să justifice și apartenența Croației la spațiul cultural și politic germanic. În perioada interbelică, ea servea perfect expansionismul Germaniei spre sud-est, care era fundamentat și pe manipularea istoriei⁶². Evident, teoria crea și o falie profundă între croați și sârbii. Astfel, sârbii puteau fi percepuți ca reprezentanți ai „rasei inferioare” slave, în opoziție cu croații germanici.

A doua dintre teoriile care susțin o origine neslavă a croaților este mai demnă de luat în considerare, deoarece se întemeiază pe fapte discutabile, dar nu improbabile. Fiind destul de plauzibilă, ea a căpătat un caracter semi-oficial în istoriografia și propaganda istorică din Croația și din diaspora

---

⁶¹ Guldescu 1964: 317–320.

⁶² Aceasta a fost rațiunea înființării revistei „Südost-Deutsche Forschungen” în 1936 la München (viitoarea „Südost Forschungen”). Valoarea științifică indiscutabilă a publicației nu exclude rosturile ei politice. Altă revistă de acest gen a fost „Deutsche Forschung im Südosten” (apărută în 1942). Pippidi 1999: 103 remarcă și el legătura dintre această utilizare a termenului „sud-est” și teoria spațiului vital german.

croată. Totul a pornit de la descoperirea asemănării frapante între numele *hrvati* (croați) și *harahvati*. Acesta din urmă aparține unui trib iranian. Deoarece se știe că în stepa nord-pontică au existat populații de origine iraniană (sciți, sarmați, alani), s-a avansat ideea că etnia croată ar putea fi de obârșie iraniană. Mai precis, croații din secolul al VII-lea ar fi fost un amestec de elemente iraniene, gotice, slave, uralo-altaice, care ar fi venit în actuala lor patrie din acea „Croatie Albă”, din zona Carpaților Nordici, pe care o amintea Constantin Porfirogenetul. Acei iranieni (alani) au sfârșit prin a fi asimilați de slavii care se instalaseră în Dalmația cu câteva decenii înaintea croaților. Se afirmă că acești slavi care au fost cucerii de croați erau mai apropiați de sloveni și erau diferiți de strămoșii sârbilor⁶³.

Teoria originii iraniene are scopul de a fundamenta deosebirea dintre sârbi și croați. Ea se bazează pe ipoteza existenței unui grup conducător de etnie iraniană care și-a subordonat un trib slav în stepa nord-pontică. În prezent se știe că anții menționați de mai multe izvoare din secolul al VI-lea erau un amestec de populații slave, gotice și alane, numele lor fiind de origine iraniană. Anții nu erau, așadar, o ramură a slavilor, ci o confederație de triburi războinice conduse de grupul iranian⁶⁴.

---

⁶³ Legătura dintre numele *Hrvati* și *Harahvati* a fost propusă de S. Sakač, *Iranische Herkunft des kroatischen Volksnamen*, „Orientalia Christiana Periodica”, 15, 1949: 313–340. Pentru întreaga teorie, vezi Guldenscu 1964: 33–42. O ipoteză similară a fost susținută de G. Vernadsky, *The Origin of the Name Rus'*, SOF, 15, 1956: 171 (din iranianul *xvarva*, „soare”).

⁶⁴ I. Sorlin, *Slaves et Sklavènes avant et dans les „Miracles de St. Démétrius”*, în P. Lemerle, *Les plus anciens recueils des Miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans*, vol. II, *Le commentaire*, Paris, 1981: 224 admite că numele croaților reflectă influența iraniană. D. Gh. Teodor, *Unele considerații privind originea și cultura anților*, „Arheologia Moldovei”, 16, 1993: 205–213 arată eterogenitatea etnică a anților și rolul pe care l-au avut elementele iraniene.

Se pare că și protobulgarii au fost însoțiți de un grup de alani, în migrația lor din 680⁶⁵. Astfel, originea parțial iraniană a croaților nu ar fi ceva surprinzător. Ipoteza rămâne însă neconfirmată. Specialiștii serioși, chiar cei de naționalitate croată, sunt sceptici⁶⁶.

Potrivit lui Constantin Porfirogenetul, croații ar fi fost conduși de un șef pe nume Chrovatos, al cărui nume a fost moștenit de popor. Bizantinologul Henri Grégoire a încercat să-l identifice pe acest Chrovatos cu Kuvrat, conducătorul proto-bulgarilor, amintit de alte surse în prima treime a secolului al VII-lea⁶⁷. În realitate, acum se știe cu siguranță că acel Kuvrat care s-a revoltat contra avarilor nu se afla în Pannonia, ci în stepele nord-pontice. El a fost tatăl lui Asparuch, conducătorul proto-bulgarilor care vor emigra de acolo la sud de Dunăre⁶⁸. Cât despre eroul eponim *Chrovatos*, acesta este, ca și în alte cazuri, o invenție. Multe popoare medievale își căutau originile prin apelul la asemenea strămoși mitici, din ale căror nume fictive ar deriva etnonimele⁶⁹.

Se pare că soluția originii numelui croaților a fost oferită recent de cercetătorii Otto Kronsteiner, Andreas Titze și Walter Pohl. Având în vedere că numele croaților nu a fost semnalat de izvoare decât după dispariția caganatului avar, deși croații ca atare existau anterior, s-a avansat ideea că această populație a preluat numele unui grup de războinici nomazi din confederația avară. Acei *chrovatoi* purtau un nume turcic,

---

⁶⁵ E. Angelova, *Sarmatski elementi v ezičeskite nekropoli ot severoiztočna Bălgarija i severna Dobruđa*, „Arheologija”, Sofia, 37, 1995, 2: 5–17.

⁶⁶ Katičić 1985: 309 consideră improbabilă originea iraniană a croaților.

⁶⁷ Grégoire 1945: 91–116.

⁶⁸ Popović, V. 1986: 127–128; W. Pohl, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa, 567–822 n. Chr.*, München, 1988: 261–268.

⁶⁹ Cazurile sunt numeroase. Fiindcă problema iese din preocupările acestei cărți, trimitem doar la cele câteva exemple date de Pop 1998: 52.

char-vata, care însemna „războinici liberi”. Ei au devenit conducătorii unui grup de slavi de la periferia caganatului avar, care ulterior au devenit independenți. Numele *chrovatoī* a fost apoi preluat de întreaga populație⁷⁰.

Chiar dacă admitem că numele croaților este turcic sau iranian, aceasta tot nu ar însemna că actualii croați nu sunt slavi și frați cu sârbii (din punct de vedere etnic și lingvistic). Bulgarii poartă și ei numele unui grup de războinici de origine turcică, dispăruți însă de multă vreme ca etnie. Ei au fost asimilați de către slavii și romanicii pe care i-au cucerit. După cum bulgarii actuali nu pot fi socotiți o populație turcică, nici croații nu sunt altceva decât o parte a grupului slav de sud.

Teoriile care atribuie croaților o altă origine decât cea slavă au fost elaborate pentru a legitima confruntarea dintre sârbi și croați. Falsitatea lor decurge din ignorarea sau minimalizarea unui fapt evident: folosirea aceleiași limbi de către cele două popoare. Teoria originii iraniene a ajuns să fie promovată și pe Internet, pentru ca propaganda să capete eficiență maximă. Astfel, pe *site-ul* www.dalmatia.net/croatia, sunt prezentate informații despre originea iraniană a croaților, bazate în principal pe cercetările lui Andrija-Željko Lovrić de la Institutul Bosković din Zagreb. Pe lângă obișnuitele considerații asupra legăturii dintre numele croaților și cel al tribului iranian *harah-vati*, se invocă rezultatele unor cercetări antropologice, care ar arăta că trei sferturi dintre croați ar avea legături genetice cu populațiile din sud-vestul Asiei (afirmații făcute la un simpozion ale cărui lucrări au fost relatate în *Croatia Weekly*, din 24 decembrie 1999). Autorul paginii Web (Željko Lupić) afirmă că „astăzi, când globalizarea amenință cu distrugerea culturilor, limbilor și ființei popoarelor, nu trebuie să uităm cine suntem și

⁷⁰ W. Pohl, *Das Awarenreich und die „kroatischen“ Ethnogenesen*, în *Die Bayern und ihre Nachbarn*, ed. H. Friesinger, F. Daim, I (DAW, 179, 1985): 293–298. Vezi și Budak 1990: 134.

de unde am venit”. Așa este, dar nu putem să nu remarcăm că această insistență cu care este afirmată originea neslavă a croaților are rostul de a legitima ostilitatea față de sârbi.

Ca o posibilă replică la teoriile amintite mai sus poate fi privită încercarea de a dovedi că sârbii au venit în actuala lor patrie înaintea croaților, adică înaintea secolului al VII-lea. O recentă teorie formulată de arheologul sârb Djordje Janković în cartea *Srpske gromile* (Belgrad, 1998) are ambiția de a demonstra că sârbii s-ar fi instalat încă din secolul al IV-lea și chiar că s-ar fi creștinat în secolul al VI-lea. Unii tumuli descoperiți nu doar în Serbia, ci și în Banat, sunt atribuiți acestui grup slav, fără a oferi însă argumente demne de luat în seamă⁷¹. Chiar dacă descoperirile arheologice respective ar fi slave (ceea ce nu este adevărat), pentru secolele IV–VI nu se poate vorbi de diferențieri atât de nete în sânul populației slave. Este de notat și sprijinul de care se pare că se bucură această teorie fantezistă din partea puterii politice de la Belgrad.

Aromânii

Aromânilor le este contestată originea romană, pentru a putea fi justificată politica Greciei de asimilare a acestei minorități. Cum aromânii vorbesc o limbă care este evident de origine latină, s-a avansat ideea că ei ar fi tot greci, dar romanizați. Se pare că primul învățat grec care a emis teoria descendenței aromânilor din eleni romanizați a fost Constantin Koumas (*Historiai ton anthroponon praxeon, Istoria acțiunilor omenești*, Viena, 1832)⁷². Anterior, cărturarii bizantini — care nu aveau interesul politic de a susține asimilarea aromânilor de

⁷¹ Îi mulțumesc colegului Florin Curta de la Universitatea Gainesville (Florida) pentru semnalarea informațiilor despre teoria lui Janković.

⁷² Lazarou 1986: 103.

către greci – recunoșteau că aromânii sunt o altă etnie decât grecii și știau că originea lor este latină. Desigur, ideile lor reflectau nivelul cunoștințelor epocii, dar sunt în esență corecte. Astfel, Ioannes Kinnamos a consemnat în jurul anului 1180 tradiția că vlahii se trag din coloniștii romani veniți din Italia⁷³. La rândul său, Laonic Chalcocondyles (circa 1423–1490) cunoștea originea romană a acelui neam vlah „care locuiește din Dacia până în Pind și care se întinde în Thessalia”⁷⁴.

Ideea originii grecești a aromânilor a fost în continuare susținută de mai mulți istorici și lingviști greci din secolele XIX–XX. În principal, este vorba de M. Chrysochoos (“Vlahii și cuțovlahii”, Athena, 1909) și de A. Keramopoulos (“Cine sunt cuțovlahii”, Athena, 1939)⁷⁵. La vremea sa, teoria propusă de Keramopoulos a fost imediat combătută de învățatul de origine aromână Theodor Capidan⁷⁶. Acesta arăta rațiunile politice ale teoriei lui Keramopoulos, dar și netemeinicia ei. Argumentele lui Keramopoulos sunt șubrede. Astfel, el presupunea că garnizoanele fortificațiilor din Macedonia atestate în secolul al VI-lea ar fi fost formate din greci, și că acești soldați au devenit apoi păstori, ei fiind strămoșii aromânilor. Nu există nici o dovadă în sprijinul acestei idei. Mai mult, Keramopoulos credea că numele de vlah derivă din cel de *fe llah* (!). Această teorie aparține preistoriei lingvisticii. În schimb, numele de *armân*, *aromân* ar reda, după autorul grec, doar sensul politic al numelui de *Romanus* (de *cives Romanus*).

---

⁷³ FHDR, III: 239.

⁷⁴ FHDR, IV: 453, 455.

⁷⁵ Vezi Winnifrith 1987: 42.

⁷⁶ Th. Capidan, *L'origine des Macédo-Roumains. Réponse à M. le professeur Kéramopoulos de l'Académie d'Athènes*, Bucarest, 1939. De notat că A. Keramopoulos a continuat să-și susțină teoria și în lucrări ulterioare, în anii 1945–1953.

În realitate, numele *român/aramân* are semnificație etnică, chiar dacă derivă din *Romanus*. Aceeași evoluție s-a petrecut pe ambele maluri ale Dunării.

În ultimii ani, autorul grec Achille Lazarou a publicat un volum și mai multe studii, în care readuce în actualitate mai vechea teorie a descendenței aromânilor din unii greci care ar fi fost romanizați în Antichitate⁷⁷. În teza sa de doctorat, Lazarou dezvoltă ideile lui Keramopoulos într-o manieră care la prima vedere este convingătoare. El prezintă în mod corect romanizarea Macedoniei, dar pe de altă parte, nu spune nimic despre posibilitatea ca aromânii să descindă din grupuri care nu aparțineau etniei grecești (traci, iliri sau coloniști veniți din alte provincii). Lazarou a făcut o amplă analiză a dialectului aromân (pe care el îl consideră o limbă separată, soră cu româna și dalmata), dar această analiză a fost la scurt timp desființată de lingvista Matilda Caragiu-Marioțeanu. Cele mai multe dintre cuvintele de origine greacă din aromână sunt preluate din greaca modernă, ca rezultat al conviețuirii celor două populații⁷⁸. Cât privește numele de *armâni*, Lazarou aprecia că el nu dovedește legătura cu românii nord-dunăreni, ci moștenește denumirea politică de *Romani*, care în epoca bizantină a dat forma *Romaioi*. Este, de fapt, o reluare a opiniei lui Keramopoulos, care a fost la vremea ei respinsă de Capidan.

Ideile lui A. Lazarou au în mod evident conotații politice, fiindcă ele justifică politica oficială a Greciei contemporane de nerecunoaștere a existenței minorității aromânilor. Fiind, chipurile, tot greci, aromânii (vlahii) nu ar reprezenta o minoritate etnică. Singurul merit al cărții sale este că trece în revistă numeroase informații referitoare la bibliografia problemei.

---

⁷⁷ Lazarou 1986.

⁷⁸ M. Caragiu-Marioțeanu, *À propos de la latinité de l'aroumain (à la lumière des dernières recherches)*, „Revue Roumaine de Linguistique”, 33, 1988, 4: 237-250.

După cum s-a observat, această lucrare nu și-a atins scopul enunțat în titlu, fiindcă Lazarou nu a stabilit nici originea aromânei, nici raporturile ei cu greaca⁷⁹.

Nu lipsesc nici alte exagerări, în sens contrar, venite din partea unor autori de origine aromână. Am parcurs cu stupoare teza de doctorat a lui N. Caranica, susținută cu mențiunea „très honorable” la Universitatea din Besançon în 1990, sub conducerea lui Pierre Lévêque (reputat specialist în istoria Greciei antice). Autorul construiește o teorie absurdă a descendenței vlahilor din pelasgi, pe urmele ideilor fanteziste ale lui N. Densusianu. Aromânii ar fi astfel urmașii celor mai vechi locuitori ai Europei. În antichitate, ei vorbeau o limbă proto-latină, din care descind limbile indo-europene⁸⁰. Este de mirare cum a fost acceptată o asemenea teză. Desigur, idei precum cele de mai sus nu pot fi luate în serios. Ele pot fi privite însă și prin prisma tendinței de căutare a unei legitimități istorice cât mai vechi pentru drepturile aromânilor. Această lucrare face însă un deserviciu studierii și afirmării istoriei aromânilor, prin ridicolul ei.

Ideile lui Caranica se regăsesc aproximativ în aceeași formă în scrierile unui diletant din Republica Macedonia, pe nume C. Branislav Stefanoski, publicate atât în FYROM, cât și în România. Inginer electronist, poet, pictor, apicultor și... istoric, acest autor și-a propus să demonstreze lumii că aromânii sunt traci curați și că ei sunt astfel cea mai veche populație balcanică. Argumentele sunt deduse din același pretins caracter „proto-latin” al limbii (a)române, care ar fi mama limbilor indo-europene. Aromânii sunt, în viziunea sa, urmașii macedonenilor antici, care erau traci curați. Ei nu s-au romanizat, ci și-au păstrat peste milenii limba tracă strămoșească. Într-o carte

⁷⁹ Poghirc 1996: 47.

⁸⁰ N. Caranica, *Les Aroumains: recherche sur l'identité d'une ethnie*, Besançon, 1990.

ulterioară, Stefanoski a adoptat teoria pelasgică (poate influențat de Caranica). Dincolo de umorul involuntar pe care aceste texte îl trezesc printre cititorii cât de cât avizați, trebuie să remarcăm că ne aflăm în fața unei încercări (inabile) de a legitima drepturile aromânilor asupra Macedoniei istorice⁸¹.

Diletantul grec de origine aromână Sokrates N. Liakos (de profesie topograf militar) a publicat pe cheltuiala sa mai multe mici studii prin care a încercat și el să acrediteze ideea că aromânii sunt urmașii macedonenilor antici (de origine traco-iliră), care s-au romanizat. Argumentele sale nu rezistă însă, căci se bazează pe diverse etimologii fanteziste. Pe de altă parte, el contestă total continuitatea romanică în Dacia și afirmă că românii nord-dunăreni au venit cu toții din Macedonia⁸².

Pe lângă asemenea scrieri lipsite de valoare științifică, există și studii serioase ale unor lingviști și istorici care susțin originea locală (parțială sau totală) a aromânilor din Macedonia. Cele mai multe aparțin unor autori de origine aromână. Ne gândim în special la studiile și volumele scrise de Theodor Capidan în perioada interbelică, precum și la lucrările mai recente ale lui Neagu Djuvara, Cicerone Poghirc, Matilda Caragiu-Marioțeanu. În general, concepția despre autohtonia aromânilor în Macedonia admite și comunitatea de origine cu românii nord-dunăreni, precum și caracterul de dialect al aromânei, nu de limbă romanică separată. Este punctul de vedere pe care îl

---

⁸¹ C. B. Stefanoski, *Limba traco-dacă, fundal al limbilor indo-europene*, Casa Gramosta, Tetova, 1993; *Idem*, *Geneza limbii armâne-macedonene*, Ed. Mirton, Timișoara, 1995 (traducerea celei dintâi); *Idem*, *Pelasghyi. Limbă, carte, numă*, Casa Gramosta, Tetova, 1998. Îi mulțumesc domnului prof. univ. dr. Gheorghe Zbucă pentru semnalarea acestor cărți.

⁸² S. N. Liakos, *L'origine des Albanais et Roumains. Complement (Daco-geto-slavinica)*, Thessaloniki, 1972. Alte broșuri ale sale se referă la „Originea aromânilor” (1965), „Originea traco-dacă a albanezilor” (1973), „Originea iliră a vechilor macedoneni” (1980) etc.

împărtășim și noi⁸³. Teoria autohtoniei aromânilor nu este însă un instrument al unei propagande politice, deoarece aromânii din Grecia, FYROM, Iugoslavia, Bulgaria sau Albania nu au intenția de a constitui un stat propriu, sau de a declanșa mișcări separatiste. Funcția acestei teorii se limitează la apărarea identității culturale a minorității aromâne din statele balcanice.

Am văzut în acest capitol cum politizarea teoriilor despre etnogeneză a îmbrăcat mai multe forme. Se poate observa că albanezii, bulgarii, grecii și aromânii insistă pe ideea continuității lor în teritoriile disputate (Macedonia și Kosovo), în timp ce croații au încercat să justifice conflictele cu sârbii, prin căutarea altei origini etnice. Aromânilor le este contestată originea etnică negrească, pentru a fi justificată politica de asimilare practică de Grecia.

---

⁸³ Vezi capitolul I. 1, nota 48, precum și M. Caragiu-Marioțeanu, *Un dodecalog al aromânilor*, în *Aromânii 1996*: 168–183.

Capitolul 2

LEGITIMAREA EXPANSIONISMULUI PRIN APELUL LA ISTORIE

Victor Papacostea aprecia că istoriografiile balcanice au devenit instrumente de legitimare a expansiunii politice¹. Desigur, această observație nu privește totalitatea producției istoriografice din statele balcanice. Există și lucrări serioase, care nu fac concesii spiritului propagandistic. Chiar și acestea însă pot fi utilizate de propagandă, devenind arme foarte eficiente, tocmai datorită credibilității lor.

Iredentismul și revendicările autonomiste invocă adesea drepturile istorice ale părților implicate. Vom analiza în continuare modul în care Albania, Bulgaria, Grecia și Iugoslavia au recurs la istoria medievală pentru a-și argumenta politica față de Kosovo și Macedonia. Unul dintre cei mai buni cunoscători ai istoriei balcanice în epoca otomană (el însuși un balcanic, dar trăind în SUA) găsea de cuviință să atragă atenția că: „guvernele și popoarele, în special intelectualii din Peninsula Balcanică, își bazează atitudinile și acțiunile pe ceea ce s-a întâmplat, sau pe ceea ce cred ei că s-a întâmplat cu secole în urmă. Motivul este că timp de aproape cinci secole de dominație turcească, popoarele balcanice nu au avut istorie”. De aceea, renașterea națională și-a bazat ideologia pe istoria

---

¹ Papacostea 1943: XI.

premergătoare cuceririi otomane, în cazul grecilor, dar și al sârbilor, bulgarilor, albanezilor. „Această obsesie a trecutului are și aspecte ridicole. Alexandru cel Mare este revendicat de greci ca un macedonean grec. El este în același timp revendicat de albanezi, care au emis monede cu imaginea sa și este revendicat și de bulgari, care îi îndemnau pe soldați în primul război mondial „să reînvie gloria marelui bulgar, Alexandru cel Mare.” Mai serioase sunt urmările politice ale acestei trăiri în trecut. Relațiile pașnice interbalcanice sunt puțin probabile în condițiile unor încercări simultane de a reînvia imperiile medievale grecesc, bulgar și sârb. Astfel, tradiția istorică a fost un factor important, și, de obicei, un factor generator de conflicte, în afacerile balcanice în epoca modernă”. Același autor amintea cum Serbia își întemeiază pretențiile pe epoca de maximă expansiune din vremea lui Ștefan Dușan, în timp ce Bulgaria acordă același rol țarului Simeon. Făcând o paralelă, el se adresa cititorului occidental, invitându-l să-și imagineze un om politic britanic care ar pretinde jumătate din Franța actuală pe baza stăpânirii acestor teritorii de către regele Angliei Eduard al III-lea (1327–1377)².

Înțelesul acestui exemplu este că *diversele cuceriri făcute de statele medievale nu pot justifica pretențiile teritoriale ale unor state moderne*. În același timp, exemplul este revelator pentru deosebirea dintre mentalitatea occidentală și cea balcanică. *Doar în Balcani mai este posibil ca istoria medievală să fie percepută ca un instrument al politicii contemporane*. De aceea, occidentalul mediu înțelege cu greu realitățile balcanice. *O cunoaștere mai bună a modului în care Evul Mediu legitimează ideologia și acțiunea politică a statelor balcanice*

---

² Stavrianos 1959: 13–15. Vezi și considerațiile similare ale altui istoric grec, specialist însă în istorie contemporană (Kofos 1989: 229).

contemporane ar putea să elimine unele neînțelegeri și să spulbere unele iluzii ale politicii internaționale.

În disputele interstatale și interetnice pentru Kosovo și Macedonia, istoria medievală joacă un rol esențial. Deși nici problema bosniacă nu a fost lipsită de apelul la fapte medievale³, aceste două cazuri sunt cele mai elocvente pentru modul în care politica statelor contemporane găsește argumente în istoria mai îndepărtată a teritoriilor disputate.

Kosovo – teritoriu sârb sau albanez?

Regiunea Kosovo este un platou cu altitudinea de 300–500 de metri, situat între munții Šar (la sud), Morava de Sud (la est), munții Kopaonik (la nord), munții Prokletije (la vest). Suprafața totală este de 10 887 km². De fapt, regiunea cunoscută în prezent sub numele de Kosovo este compusă din zona Kosovo propriu-zisă și din Metohija (care a primit numele după numeroasele proprietăți mănăstirești – metohuri – existente în Evul Mediu). Metohija (partea de vest) este o regiune preponderent agricolă, în timp ce în Kosovo (partea de est) există și resurse minerale importante (cărbune, argint, plumb), care au fost exploatate și în Evul Mediu. Numele albanez al câmpiei Metohija este Dukagjini⁴.

Drepturile sârbilor sau ale albanezilor asupra regiunii Kosovo au fost și sunt argumentate pe baza istoriei antice și medievale. Sârbii invocă valoarea indiscutabilă a patrimoniului

---

³ Vezi, de exemplu, observațiile pe care le făcea istoricul maghiar L. Hadrovics, *Les problèmes de la Bosnie médiévale*, „Revue d'Histoire Comparée”, 23, 1945, n.s., III: 217–222, pe marginea unor studii de istorie a Bosniei, publicate de istorici croați și, respectiv, sârbi.

⁴ Bojović 1997: 31.

lor cultural din Kosovo⁵, în timp ce albanezii afirmă că au locuit acolo înainte de instalarea slavilor în Peninsula Balcanică și, în orice caz, înaintea cuceririi regiunii Kosovo de către Serbia. Deci, disputa pleacă de la problema etnogenezei albanezilor și a teritoriului unde se aflau strămoșii lor în perioada migrațiilor slavilor.

Am văzut deja că problema originii albanezilor constituie nu numai o preocupare strict științifică a istoricilor și lingviștilor, ci și un element al disputelor propagandistice dintre sârbi și albanezi. Unele lucrări care o tratează nu pot fi bănuite de tendențiozitate, mai ales atunci când sunt vechi, precum cea a lui Hașdeu. Alte studii sunt, în mod categoric, de cea mai înaltă ținută științifică, dar contextul în care au fost publicate (am putea spune, comanda socială) este semnificativ din punct de vedere politic. Cel mai bun exemplu este studiul reputatului istoric și arheolog iugoslav Vladislav Popović despre Albania în Antichitatea târzie⁶. Este o lucrare care aduce argumente foarte serioase contra atribuirii culturii Komani-Kruij albanezilor. Or, am văzut în capitolul anterior că această cultură din secolele VII-VIII este socotită de istoriografia albaneză expresia civilizației proto-albaneze și dovada etnogenezei albanezilor pe teritoriul actualului lor stat. Teoria caracterului proto-albanez al culturii Komani-Kruij s-a transformat dintr-o idee științifică într-o dogmă a regimului comunist din Albania, împărtășită însă și de unii cercetători occidentali precum A. Ducellier.

Studiul lui V. Popović este în sine demn de toată încrederea și nu poate fi bănuie de rea-credință. Cu toate acestea, trebuie să remarcăm că el a apărut în anul 1988, într-o culegere de comunicări ținute în 1986 la o sesiune a Academiei Sârbe de

---

⁵ Este vorba în principal de mănăstirile și bisericile de la Peć (1250), Gračanica (1321), Dečani (1327).

⁶ Popović 1988: 251–283.

Științe și Arte, al cărei scop mărturisit era contracararea propagandei albaneze și contestarea apartenenței provinciei Kosovo la spațiul de etnogeneză albanez (susținută de istoriografia oficială din Albania). Contextul politic în care a fost organizată această manifestare științifică este cel al debutului conflictului interetnic din Kosovo sub forma protestelor albanezilor din 1981. Deja din anii '80, acest focar de conflict a dat ocazia unei confruntări între istoriografiile iugoslavă și albaneză. Evenimentele din 1981 au determinat declanșarea unei adevărate campanii, în care istoricii iugoslavi s-au străduit să conteste apartenența provinciei Kosovo la aria de etnogeneză a albanezilor, negând originea iliră a dardanilor, sau, pe de altă parte, negând originea iliră a albanezilor. Istoricul croat Aleksander Stipčević aprecia că: „De fapt, teoria autohtoniei albaneze nu a fost niciodată disputată cu atâta patimă și răutate ca acum, în ciuda numeroaselor dovezi științifice aduse în sprijinul ei [...]. Arheologii și istoricii sârbi au început să discute de multă vreme teoria autohtoniei, dar această opoziție a crescut în special după marea revoltă a albanezilor din Kosovo, din 1981. A fost deci mai mult o consecință a unui eveniment politic, decât a unor noi date științifice”. [...] Nici un cercetător sârb nu-și poate exprima liber opinia asupra problemei iliro-albaneze, fără a se expune pericolului de a fi acuzat de înaltă trădare”⁷.

În cuvântul introductiv la volumul mai sus menționat, vicepreședintele Academiei Sârbe (A. Isaković), aprecia că istoricii iugoslavi trebuie să readucă studiul problemei originii albanezilor în cadrul științific, din care s-a îndepărtat din cauza lipsei de obiectivitate și de spirit critic a istoricilor albanezi. Mai mult, el ținea să remarce că în Albania se duce o campanie hotărâtă contra iugoslaviei și amintea „evenimentele îndeajuns

---

⁷ Stipčević. Acest autor a publicat mai multe volume despre iliri, între care *The Illyrians, History and Culture*, New Jersey, 1977.

de cunoscute din Kosovo”⁸. La rândul său, marele arheolog sârb Milutin Garašanin, care a tras concluziile reuniunii științifice, considera că albanezii nu au nici un drept istoric asupra provinciei Kosovo⁹. Garašanin a susținut în comunicarea sa că dardanii erau traci, deși anterior se pronunțase pentru teoria originii lor ilire¹⁰. Comunicările prezentate au avut, într-adevăr, un înalt nivel științific, dar scopul pentru care a fost organizată sesiunea a fost la fel de politic ca și cel al manifestărilor organizate de albanezi în anii '70 și '80. De altfel, problema originii albanezilor și a continuității lor în Kosovo a fost atinsă și la congresul Partidului Comunist din Serbia, din iunie 1982, unde s-a ajuns să se afirme că teoria originii ilire a albanezilor este rasistă.

Istoricii iugoslavi au desfășurat o campanie susținută de convingere a publicului occidental, în anii care au precedat izbucnirea conflictului din Kosovo. De exemplu, în 1990 apărea la Lausanne un volum intitulat *Le Kosovo-Metohija dans l'histoire serbe*, în care erau afirmate drepturile istorice ale Iugoslaviei asupra provinciei Kosovo. În plină criză, istoricii iugoslavi au reușit să publice un impresionant catalog-album de descoperiri arheologice din Kosovo, datând din neolitic până în secolele XI–XII¹¹. Dincolo de valoarea științifică incontestabilă, cele două volume ale acestei lucrări au și o evidentă funcție propagandistică, căci ele își propun să demonstreze vechimea și strălucirea civilizației slave create în Kosovo.

Istoria medievală a Serbiei este prezentă și pe Internet. Astfel, în timpul conflictului din Kosovo, dar și după aceea, s-au putut accesa *site-uri* iugoslave care reproduceau textele unor monografii

⁸ A. Isaković, în *Les Illyriens* 1988: 7–8.

⁹ M. Garašanin, în *Les Illyriens* 1988: 369–375.

¹⁰ Stipčević.

¹¹ *The Archaeological Treasures of Kosovo and Metohija from Neolithic to the Early Middle Ages*, Belgrad, 1998.

scrise de autori occidentali, favorabile punctului de vedere sârbesc (de exemplu: www.kosovo.com, www.decani.yunet.com). Între aceste lucrări se remarcă mai ales cea a lui Hugo Roth, „Kosovo Origins”, publicată inițial de editura „Nikola Pasić”, Belgrad, 1996 — o prezentare obiectivă a problemelor pe care le pune istoria provinciei, de la originea albanezilor până la tulburările din anii '80. Aceste *site-uri* iugoslave, sau create de emigrația sârbă, oferă diverse informații despre istoria provinciei Kosovo, accentuând importanța glorioasei perioade medievale.

De partea cealaltă, istoricii și lingviștii albanezi au căutat să ofere un sprijin explicit pentru politica de autonomie a provinciei Kosovo. În perioada comunistă, dar și ulterior, s-a încercat demonstrarea autohtoniei albanezilor în Kosovo (provincia romană Dardania), prin apelul la argumente de natură lingvistică și arheologică. Dogma originii ilire a albanezilor are în mod evident acest scop. Istoricul sârb Dušan Bataković a surprins foarte bine substratul preocupărilor specialiștilor albanezi de a demonstra continuitatea iliro-albaneză:

„Teoria asupra originii ilire a albanezilor — cum că albanezii de astăzi ar fi descendenți ai anticilor iliri — una dintre multele teorii ale etnogenezei lor, insuficient confirmată de surse, a devenit stâlp de susținere al identității naționale moderne a populației albaneze. Această teorie — între timp instrumentalizată încă din secolul al XIX-lea pentru nevoile Cabinetului de la Viena, care cerea un numitor comun clienților din Balcani, separați de religie, alfabet, dialecte și obiceiuri — a pus bazele identității naționale moderne. Acest mit a reprezentat teoria oficială a regimului lui Enver Hodja, dar, depășind adevărul istoric, a devenit liantul unității naționale și al aspirației spre unificare”.

„Aplicarea acestui mit în Kosovo a devenit sloganul cel mai ucigător: sârbii, care au venit în secolul al VI-lea după Hristos [sic!], la vreo zece secole după iliri (adică, albanezi), ar fi doar

intruși pe „teritoriul albanez autohton”. Toate statele și toate regimurile din spațiul acesta, de la cel roman și bizantin la cel sârb, otoman și din nou sârb, sunt doar — conform acestei proiecții — regimuri de ocupație a teritoriului albanez. Apoi iarăși, după citirea selectivă a documentelor istorice, este înregistrată „continuitatea” prezenței albaneze în acest spațiu, din vremuri străvechi și până în zilele noastre. Deși materialul arheologic și onomastic nu confirmă acest lucru în procent mai mare de 5%, prin teoria continuității albaneze în Kosovo, argumentele istorice sârbești sunt scoase din legitimitate”¹².

Emigrația albaneză din Europa Occidentală și SUA a trecut peste opoziția față de regimul comunist din Albania și s-a implicat și ea în propaganda pentru Kosovo, imediat după revoltele de la Priștina, din 1981. Astfel, comunitatea albaneză din New York a organizat în noiembrie 1982 un simpozion dedicat problemei albanezilor din Kosovo, ale cărui lucrări au fost publicate în 1984. Au participat numeroși specialiști albanezi din exil, dar și istorici francezi, germani, americani. În mod semnificativ, volumul se deschide cu un studiu al cunoscutului bizantinolog și albanolog (și albanofil) Alain Ducellier, în care se explică de ce albanezii nu au reușit să fondeze un stat puternic în Evul Mediu, dar în care se subliniază și prezența albaneză în Kosovo¹³. Editorii volumului (Arshi Pipa și Sami Repishti) arătau în mod profetic că problema Kosovo „poate provoca serioase tulburări în Balcani, amenințând astfel stabilitatea europeană”¹⁴. Volumul analizează atât trecutul provinciei Kosovo, care ar legitima drepturile la autonomie ale albanezilor, cât și situația ei în cadrul federației iugoslave comuniste, din punct de vedere politic, demografic și economic.

¹² Bataković 1999: 4–5.

¹³ Ducellier 1984: 3–22.

¹⁴ *Studies on Kosova*, ed. by A. Pipa, S. Repishti, Boulder, New York, 1984: V.

Deși un rezultat al unei manifestări științifice, volumul are un vădit mesaj propagandistic, adresat unor eventuale grupuri de influență capabile de a sprijini ideea autonomiei sau secesiunii provinciei Kosovo. Tot în 1984 a fost publicată la New York și monografia unui autor albanez, în care este explicată marelui public evoluția raporturilor sârbo-albaneze în Kosovo, pornind de la ideea autohtoniei albanezilor. Cartea a fost ulterior reprodusă pe Internet¹⁵.

În ultimii ani, emigrația albaneză a devenit foarte activă în SUA și în Europa Occidentală. A fost fondată și o revistă științifică, *The International Journal of Albanian Studies*, al cărei prim număr a apărut în toamna anului 1997. Ea este editată de un comitet de istorici albanezi, în frunte cu Shinasi A. Rama, de la Columbia University, New York. În revistă apar în special studii de istorie modernă și contemporană, dar nu lipsesc nici cele de istorie medievală, precum cel foarte documentat al lui Selami Pulaha, *On the Autochthony of Albanians in Kosova and the Postulated Massive Serb Migration at the End of the XVIIth Century*, din numărul 2, 1998, 1, în care este susținută continuitatea albanezilor în Kosovo, din Antichitate și până la începutul Epocii Moderne (cunoaștem doar versiunea electronică a revistei: www.albanian.com/ijas).

De altfel, se poate observa că propaganda istorică albaneză a devenit și mai virulentă după 1990, ea beneficiind de o deschidere mai mare către publicul internațional după căderea regimului comunist. Dintre volumele reprezentative pentru această propagandă, ținem să semnalăm în primul rând culegerea de studii, documente și articole de presă intitulată *Adevărul despre Kosovo*¹⁶. Această carte a fost editată de către Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Albaniei, în

---

¹⁵ Juka 1984.

¹⁶ Kosova 1993.

1989, în limba albaneză, iar apoi și în engleză, la începutul anului 1993. Ea se dorea o replică la un volum publicat la Belgrad în 1989, despre *Kosovo – trecut și prezent*. Printre cei care au colaborat cu studii științifice se numără autori de prestigiu, precum Skënder Anamali, Eqrem Çabej, Alain Ducellier. Au fost reproduse și fragmente din lucrări mai vechi, aparținând, de exemplu, lui Constantin Jireček (din *Istoria Serbiei*). În partea finală a volumului sunt publicate diferite texte din anii '80, care exprimă luări de poziție în sprijinul autonomiei provinciei Kosovo (inclusiv un interviu al lui Ibrahim Rugova).

Acest amestec de știință și politică este tipic pentru modul în care este înțeleasă propaganda la Tirana. Se observă o deosebire fundamentală față de volumul publicat la Belgrad, în 1988. Acesta din urmă nu cuprinde decât unele scurte referiri la situația contemporană din Kosovo, în cuvântul înainte și în concluziile dezbaterilor. Dincolo de aceste observații, trebuie să remarcăm că studiile istorice și lingvistice cuprinse în volumul publicat la Tirana în 1989 și 1993 aduc contribuții reale la elucidarea istoriei medievale a provinciei Kosovo. Ele nu sunt texte propagandistice, ci lucrări științifice utilizabile în scop propagandistic.

Același lucru se poate spune și despre un volum similar, publicat anterior, în 1986, tot la Tirana: *Die Albaner und ihre Gebiete (Albanezii și teritoriile lor)*. Studiile sunt semnate mai ales de istorici și lingviști albanezi (S. Anamali, A. Buda, E. Çabej, dar există și un studiu al lui Alain Ducellier, *Haben die Albaner Kosovo besetzt? (Au locuit albanezii în Kosovo?)* – cel apărut și în culegerea din 1989. Prin autoritatea sa de reputat bizantinolog, istoricul francez Alain Ducellier a dat greutate punctelor de vedere exprimate de istoriografia albaneză. El este autorul unor foarte serioase studii asupra Albaniei în secolele XI–XIV, publicate începând din anii '60. În privința problemei Kosovo, A. Ducellier susține drepturile populației

albaneze, pe baza autohtoniei și pe baza faptului că albanezii au ajuns din nou majoritari acolo, în cursul dominației otomane¹⁷.

Nici albanezii nu neglijează imensele posibilități de propagandă pe care le oferă Internetul. În această privință, poate fi consultat cu folos *site-ul* www.albanian.com, unde se prezintă și informații despre istoria albanezilor din Kosovo, Macedonia și Muntenegru. Este semnificativ că studiul lui A. Ducellier despre Kosovo este reprodus și aici în formă electronică.

Exemplele ar putea continua. Este clar, în orice caz, că istoricii și lingviștii din ambele tabere (iugoslavă și albaneză) s-au străduit să fundamenteze acțiunile politice prin argumente legate de etnogeneză și de istoria medievală a regiunii Kosovo.

Este indiscutabil faptul că sârbii nu sunt autohtoni în Kosovo, fiindcă, în general, slavii nu sunt autohtoni în nici o regiune din Peninsula Balcanică. În cazul particular al provinciei Kosovo, aceasta a intrat în componența Serbiei relativ târziu, în secolul al XIII-lea, când, este drept, a devenit centrul politic și spiritual al statului sârb, până la sfârșitul secolului al XIV-lea. Serbia a cucerit Kosovo în cadrul politicii sale expansioniste, dar provincia Kosovo a căpătat o poziție simbolică în mitologia națională sârbă și iugoslavă, fiindcă acolo a stăpânit țarul Ștefan Dušan, acolo au fost ridicate cele mai importante monumente religioase sârbești și fiindcă tot acolo s-a desfășurat eroica bătălie antiotomană din 1389. Cineva remarcă însă că bătălia din 1389 „care a hrănit mitul sârb al victimizării nu a fost bătălia sârbilor pentru «salvarea creștinătății», cum se zice mereu. Bătălia de la Kosovo a fost purtată în 1389, de către o coaliție regională în care albanezii participau în număr mare. Unul dintre triumvirii care au condus armata de coaliție, împreună cu prințul sârb Lazăr Hrebeljanović și regele Tvrtko

---

¹⁷ Ducellier 1993: 63–68.

al Bosniei, era «stăpânul» albanezilor Gjergji al II-lea Balsha, iar Theodor al II-lea Muzaka, prințul de Berat din Albania de Sud, a pierdut peste 4 000 de oameni pe câmpul de luptă”¹⁸.

Este pe de altă parte adevărat că albanezii s-au înmulțit în Kosovo, în timpul dominației otomane. Ei au ajuns în final majoritari fiindcă au fost beneficiarii regimului otoman – adică ai celui stat care a preluat de la Serbia hegemonia în Balcani. Mai putem observa că, în toată această dispută, nimeni nu pomenește nimic despre aromâni, deși chiar documentele sârbești atestă existența lor încă din primii ani ai dominației Serbiei în Kosovo. Se vede astfel că, dacă pornim de la istoria medievală, este greu de hotărât cine are mai multe drepturi asupra provinciei Kosovo.

Aceasta este realitatea istorică. *Realitatea poate fi însă manipulată în cele mai diferite moduri, în funcție de interesele fiecărei părți, tocmai fiindcă se pot găsi argumente potrivite pentru fiecare concluzie care se cere a fi demonstrată.* De aceea, apelul la istoria medievală nu poate sluji la soluționarea conflictului interetnic din Kosovo.

Macedonia istorică, măr al discordiei între Grecia, Bulgaria și Serbia

Istoria atât de agitată a Macedoniei a făcut ca însăși definirea acestei regiuni să nu fie foarte ușoară. În Antichitatea greacă, Macedonia era regiunea din centrul Peninsulei Balcanice situată aproximativ între lacul Lychnidis (Ohrida) și râul Strymon (Struma). Provincia romană timpurie Macedonia era mai întinsă, fiindcă îngloba și o zonă de la nord (Paeonia). În epoca bizantină, denumirea „Macedonia” a fost

---

¹⁸ Doja 1999: 37.

dată unei provincii (theme) care corespundea în linii mari Macedoniei din epoca greacă. Zonele de vest ale actualei Republici Macedonia (FYROM) nu au aparținut însă Macedoniei romane târzii și bizantine. Orașul Skopje se afla în provincia romană târzie Dardania, iar în epoca bizantină era reședința themei Bulgaria. Pe de altă parte, FYROM (cu o suprafață de 25 713 km²) nu cuprinde zonele de sud și de nord-est ale Macedoniei, aflate în prezent în Grecia (34 602,5 km²) și, respectiv, Bulgaria (6 789,2 km²). Propaganda istorică s-a folosit de această ambiguitate a denumirii „Macedonia”, care poate fi aplicată atât zonei de nord a Greciei actuale, cât și statului care poartă numele oficial de „Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei”.

Un mare istoric grec contemporan aprecia că Macedonia a fost de-a lungul istoriei, și în special în Evul Mediu „o pavăză a elenismului, asaltată de valurile succesive de invadatori de la nord”¹⁹. Indiscutabil, Macedonia a fost din secolul al V-lea î.Hr. o parte a lumii grecești, din punct de vedere cultural. Etnic vorbind, situația era mai complexă, deoarece Macedonia s-a aflat la intersecția regiunilor populate de traci, iliri și greci. Macedonenii antici aveau o limbă proprie, pe care o vorbea și Alexandru cel Mare când li se adresa soldaților săi²⁰. Dacă unii istorici consideră că macedonenii erau o ramură a poporului elen, în schimb alții au ajuns la concluzia că macedonenii formau o etnie aparte, diferită de greci, dar și de traci sau iliri. Astfel, potrivit lui I. I. Russu, macedonenii formau un grup de populații central-balcanice, împreună cu epiroții, dardanii și paeonii. Cum dardanii erau, eventual, un trib cu trăsături etnolingvistice intermediare între traci și iliri, se poate admite

¹⁹ Vacalopoulos 1973: 5.

²⁰ Vezi Plutarh, *Alexandru*, LI, în *Vieți paralele*, vol. IX, București, 1967: 73 (trad. N. I. Barbu).

ipoteza că macedonenii ocupau o poziție de mijloc în ansamblul celor trei mari grupe etnice din Europa de Sud-Est (traci, iliri, greci)²¹. În orice caz, nu există dovezi în privința originii pur grecești a macedonenilor – așa cum ar dori unii istorici și lingviști greci contemporani. În plus, cucerirea romană a condus la apariția unei arii romanizate în Macedonia, ceea ce a contribuit la diminuarea ponderii elementului grecesc. De aceea, Macedonia nu poate fi privită ca un teritoriu propriu-zis grecesc, din punct de vedere etnic. Diversitatea etnică a fost dintotdeauna caracteristică pentru această regiune.

Revendicările Iugoslaviei și Bulgariei asupra întregii Macedonii s-au întemeiat pe faptul că fiecare dintre aceste state a stăpânit Macedonia în diferite momente ale istoriei medievale. Ambele state accentuează și dimensiunea culturală a prezenței lor în Macedonia (bulgarii se raportează la Sf. Clement de Ohrida, creatorul slavonismului cultural bulgar, iar sârbii invocă epoca de strălucire a lui Ștefan Dušan).

Stăpânirea de odinioară a Serbiei sau Bulgariei asupra Macedoniei nu este însă suficientă pentru a legitima ambițiile expansioniste ale statelor contemporane. De aceea, s-a recurs și la alte argumente de natură istorică, mai eficiente, fiindcă aduc în discuție principiul etnic.

Unul dintre cele mai elocvente cazuri de manipulare a istoriei medievale în folosul politicii contemporane este cel al „națiunii slave macedonene”. La 2 august 1944 se constituia în cadrul federației iugoslave „Republica Populară Macedonia” – un stat nou, pe un teritoriu care anterior nu era o entitate distinctă în cuprinsul Serbiei (ulterior, denumirea s-a schimbat în „Republica Socialistă Macedonia”).

---

²¹ I. I. Russu, *Macedonica. Osservazioni sulla lingua e l'etnografia degli antichi Macedoni*, „Ephemeris Dacoromana”, 8, 1938: 105–232. Vezi și Russu 1944: 79–95.

Această carte nu tratează istoria contemporană a Peninsulei Balcanice, dar sunt necesare unele considerații pe marginea evenimentelor care au condus la imaginarea unei așa-zise națiuni macedonene și la înzestrarea ei cu o istorie milenară²². Între 1943–1944, partizanii comuniști iugoslavi au reușit să obțină controlul asupra unei mari părți din teritoriul de sud-est al Iugoslaviei. La 2 august, 1943 s-a înființat la Prespa Comitetul Central al Partidului Comunist Macedonean. Fiindcă Bulgaria era în acel moment în stare de război cu forțele sârbe, comuniștii iugoslavi au căutat să-și consolideze pozițiile prin atragerea de partea lor a populației din sud-vestul Bulgariei, din regiunea Pirin. Deja în octombrie 1943 s-a proclamat intenția de înglobare a acestei regiuni într-o Macedonie Mare, care urma să cuprindă și nordul Greciei. Consiliul Antifascist al Eliberării Naționale a recunoscut națiunea macedoneană la 29 noiembrie 1943. Se preconiza ca viitorul stat macedonean să beneficieze de o poziție egală cu celelalte componente ale federației iugoslave. După cum spuneam, Republica Populară Macedonia a fost proclamată la 2 august 1944, cu ocazia unei adunări ținute la mănăstirea Prohor Pcinjski (fapt semnificativ pentru dorința de a găsi o legitimare istorică medievală pentru acest stat artificial). Este evident că se urmărea ca noul stat să devină un fel de magnet care să atragă teritoriile limitrofe deținute de Bulgaria și Grecia. Conducătorii iugoslavi în frunte cu Tito au cerut Macedonia greacă și au încurajat mișcarea separatistă a populației

---

²² Pentru evenimentele din anii 1943–1948 și pentru situația actuală, vezi: E. Kofos, *The Making of Yugoslavia's People's Republic of Macedonia*, BS, 3, 1962, 2: 375–396; Kostanick 1963: 14–15; Kofos 1964: 66–191; Martis 1984: 83–84; Kofos 1986: 157–172; B. Kondis, *The Macedonian Question as a Balkan Problem in the 1940's*, BS, 28, 1987, 151–160; Kofos 1989: 229–267; O. Popa, *At the Dawn of the Hope: the Building of Macedonian National Identity*, „Central European Issues”, 3, 1997, 2: 132–159.

slavofone de acolo. Astfel, într-un discurs ținut la Skopje, în 11 octombrie 1945, Tito declara că: „Nu vom renunța niciodată la dreptul poporului macedonean de a fi unit. [...] Nu suntem indiferenți la soarta fraților noștri din Macedonia Egeeană (cea deținută de Grecia — n.n.), iar gândurile noastre sunt de partea lor. Vom apăra în mod neîncetat principiul că macedonenii trebuie să fie uniți în țara lor”.

Cucerirea părții grecești a Macedoniei fusese dorită anterior și de primul-ministru iugoslav, Milan Stoiadinović. Între anii 1937–1938, acesta i-a declarat în mai multe rânduri ministrului italian de externe Ciano că „spațiul vital” al Iugoslaviei se întinde până la Marea Egee și cuprinde și Salonicul. Ulterior, guvernul Cvetković, care a aderat la Axă pe 18 martie 1941, a obținut acordul Germaniei pentru o extindere a Iugoslaviei la Marea Egee (inclusiv Salonicul), în cadrul „noii ordini europene”. Răsturnarea guvernului progerman la 27 martie a zădărnicit acest plan²³.

Evenimentele din 1943–1945 reprezentau de fapt aplicarea în altă formă a unui vis mai vechi al comuniștilor bulgari din perioada interbelică. Cominternul a preconizat constituirea unei Federații Comuniste Balcanice, în care Macedonia urma să se separe de Iugoslavia burgheză și naționalistă; pe de altă parte, era urmărită o hegemonie bulgară în cadrul acestei federații (se cunoaște rolul extrem de important pe care l-a avut Gheorghi Dimitrov în Internaționala Comunistă). Comuniștii bulgari acționau pentru realizarea aspirațiilor iredentiste ale Bulgariei, care erau mult mai vechi. De fapt, încă din 1893 se constituise Organizația Revoluționară Macedoneană, care urmărea alipirea Macedoniei la Bulgaria, și care a desfășurat acțiuni teroriste înaintea și în timpul războaielor balcanice din 1912–1913.

---

²³ Vezi Kofos 1964: 95–97.

Așa-zisa etnie macedoneană este o creație rezultată din aceste planuri comuniste de reorganizare a Balcanilor într-o federație de republici comuniste și de aducere a întregii regiuni în sfera de influență a Moscovei. Tito a preluat însă ideea autonomiei Macedoniei, transformând-o într-un instrument al planurilor proprii de hegemonie a Belgradului în Balcani (o federație comunistă a slavilor balcanici). Toate acestea seamănă foarte bine cu rolul acordat de puterea sovietică și de Internaționala Comunistă Republicii Socialiste Sovietice Autonome Moldovenești, care a fost înființată în 1924 la Tiraspol, cu scopul desprinderii Basarabiei de România. În 1940, administrația sa s-a extins asupra teritoriului răpit de la România. De la bun început, la Tiraspol a fost construită o întreagă ideologie a identității moldovenești, a unui pretins popor vorbitor al limbii moldovenești, care ar fi diferită de limba română. În 1944, Republica Populară Macedonia a avut pentru Belgrad aceeași funcție pe care a avut-o Republica Sovietică Socialistă Autonomă Moldovenească pentru Moscova, în perioada interbelică.

După ce Bulgaria a fost ocupată de armata sovietică, s-au desfășurat tratative între Tito și liderii comuniști bulgari (în septembrie–octombrie 1944), prin care se urmărea ca însăși Bulgaria să devină o a șaptea republică în cadrul federației iugoslave. Planul a eșuat, fiindcă el nu convenea nici sovieticilor și nici anglo-americanilor, dar Iugoslavia a continuat politica de expansiune spre sud, implicându-se militar în războiul civil din Grecia, din 1945–1946. Perioada tulbure a acestui război civil dădea comuniștilor iugoslavi speranța că Macedonia „democratică”, înființată în 1944, ar putea deveni centrul în jurul căruia se va unifica întreaga Macedonie istorică, până la Salonic. S-a format și un Front de Eliberare a Poporului Slav Macedonean, care însă a intrat în conflict cu Armata de Eliberare Națională din Grecia (în vara și toamna

anului 1944). Eșecul rebeliunii comuniste din Grecia a pus capăt și acestei tentative de expansiune iugoslavă spre sud. Totuși, Iugoslavia a îndrăznit să ceară la Conferința de Pace de la Paris (la 6 septembrie 1946) ca Macedonia să fie unificată, prin aceasta înțelegându-se revendicarea teritoriului care aparținea Greciei.

Pe de altă parte, Bulgaria a acordat autonomie culturală populației din regiunea Pirin, recunoscându-i identitatea de popor macedonean, solicitată de Belgrad. Inițial, în septembrie 1944, Iugoslavia ceruse unirea regiunii Pirin cu Republica Macedonia. La recensământul din februarie 1947, majoritatea populației din Pirin s-a declarat de etnie macedoneană, fiindcă sesiza avantajele care puteau decurge din acest statut de autonomie. După ruptura dintre Tito și Stalin, Bulgaria a abandonat această politică de încurajare a particularismului macedonean, revenind la relații tensionate cu Iugoslavia.

Pentru ca noul stat să dobândească legitimitate și un statut egal în cadrul federației iugoslave, a fost inventată o nouă limbă slavă, zisă macedoneană (anterior, necunoscută lingviștilor). De fapt, în Republica Socialistă Macedonia (actuala FYROM) se vorbește un dialect bulgar apusean, iar populația slavă este în principal de origine bulgărească. Serbia medievală nu s-a extins decât târziu și în mod efemer asupra Macedoniei (vezi capitolul I. 2). Înaintea cuceririi sârbești, Macedonia a aparținut Imperiului bizantin, apoi Bulgariei, iar apoi din nou Imperiului bizantin. În timpul dominației bizantine, teritoriul în discuție și-a menținut populația bulgară. Este de remarcat însă că bulgarii nu erau singurii locuitori. Pe lângă grecii aduși de revenirea puterii bizantine, mai trăiau și aromâni, iar ulterior au pătruns și albanezi. Cuceririle lui Ștefan Dušan au condus la apariția unei populații sârbești, care a sporit în perioada următoare. În fine, intrarea Macedoniei sub dominație otomană a provocat noi schimbări etnice, prin

colonizări de turci anatolieni și prin deznaționalizarea albanezilor și sârbilor convertiți la islamism. În orice caz, în nici o perioadă a istoriei medievale și moderne nu se poate vorbi de omogenitate etnică în Macedonia, și nici măcar de preponderența unei anumite etnii. Termenul de „macedonean” nu poate fi înțeles altfel decât în sens geografic. Sunt în egală măsură macedoneni locuitorii acestei regiuni, indiferent de originea lor etnică (bulgari, sârbi, aromâni, greci, albanezi, turci, țigani, evrei, armeni)²⁴.

Acesta este adevărul istoric, așa cum poate fi el reconstituit pe baza surselor medievale și moderne. În pofida evidenței, autoritățile fostei Republici Socialiste Macedonene din componența federației iugoslave au inițiat construirea unei întregi teorii a individualității poporului macedonean slav, diferit de sârbi și de bulgari, dar mai apropiat de sârbi prin tradiții, limbă și istorie. Cât de multă importanță s-a acordat legitimării istorice a noului stat al Macedoniei iugoslave, reiese din faptul că deja în august 1944 Adunarea Antifascistă de Eliberare Națională a Macedoniei a luat decizia înființării unui Institut de Istorie Națională (care va fi realizat în 1948)²⁵. Războiul antifascist nu se încheiase încă, dar liderii comuniști iugoslavi căutau deja armele ideologice pentru viitoarea luptă pentru supremație în Peninsula Balcanică.

În deceniile care au urmat, istoricii și lingviștii de la Skopje au rescris istoria acestei regiuni, pentru a se potrivi cu teoria oficială. S-au editat numeroase cărți și studii și s-a încercat să se creeze o limbă literară macedoneană. Punctul de vedere oficial este că istoria statului macedonenan slav își are începuturile în secolele VI–VII, atunci când s-au așezat primele triburi slave. Pentru ca slavii macedoneni să poată fi considerați singurii

²⁴ Martis 1984: 86; Kofos 1986: 170.

²⁵ M. Apostolski, în Macédoine 1981: 6.

autohtoni din zonă, este exclusă orice posibilitate a unei prezențe timpurii a vlahilor (aromânilor) în Macedonia. Aceștia ar fi venit din Albania, ca și albanezii²⁶.

În Evul Mediu timpuriu, slavii din Macedonia ar fi evoluat către forme statale proprii, dar acest proces a fost întrerupt de recucerirea bizantină din secolul al IX-lea, iar apoi de către cea bulgară, care a urmat la scurt timp după aceea. În mod cu totul fantezist se consideră că după 976 (sau chiar din 969) s-ar fi creat un stat macedonean, diferit de cel bulgar. Această teorie consideră că stabilirea capitalei țarului bulgar Samuel la Ohrida ar reprezenta constituirea unui nou stat, diferit de cel bulgar, care a fost înfrânt de împăratul bizantin Ioan Tzimiskes în 971. Limba slavonă bisericească pe care au folosit-o sfinții apostoli Chiril și Metodie a fost proclamată „limbă macedoneană veche”. Toate aceste reinterpretări ale istoriei din perioada comunistă s-au menținut și după 1990; pe de altă parte, ele au antecedente în propaganda sârbească de la începutul secolului al XX-lea, care avea scopul de a legitima confruntarea cu Bulgaria²⁷. Nu lipsesc nici fantasmagoriile despre descendența slavo-macedonenilor din macedonenii antici, care pot fi întâlnite în unele publicații propagandistice ale diasporei, dar și în Republica Macedonia²⁸.

---

²⁶ J. Trifunovski, *Die Aromunen in Mazedonien*, „Balcanica”, 2, 1971: 337–347.

²⁷ Kofos 1986: 159; Kofos 1989: 239–245. Teoria oficială asupra etnogenezei slavilor macedoneni este prezentată în numeroase lucrări, dintre care amintim: D. Taškovski, *The Macedonian Nation*, Skopje, 1976; Panov 1981: 37–47.

²⁸ Kofos 1989: 260–261 și nota 64. De exemplu, un grup de diletanți afirma în 1992 că limba pe care o vorbea Alexandru cel Mare e strămoașa a-șă-zisei limbi macedonene. Vezi D. M. Perry, *Crisis in the Making? Macedonia and its Neighbors*, „Südost-Europa. Zeitschrift für Gegenwartsforschung”, 43, 1994, 1–2: 41–42.

Izvoarele istorice se opun însă acestor interpretări. Samuel și urmașii săi Gavril Radomir și Ioan Vladislav au fost țari bulgari (așa se și intitulau). Țaratul bulgar care a avut capitala la Skopje și Ohrida nu era un stat național al unui inexistent popor macedonean. Revolta unor conducători locali din Macedonia contra puterii bizantine nu poate fi interpretată în sensul apariției unei entități statale macedonene. De altfel, Samuel a acționat în mod sistematic pentru refacerea Bulgariei în frontierele sale anterioare, reocupând teritorii care nu aveau nici o legătură cu Macedonia. Centrul acțiunii sale a fost în vestul Macedoniei din simplul motiv că acea zonă era mai ușor de apărat. Țarul Samuel era absolut necesar pentru a conferi o legitimitate capitalei republicii iugoslave, Skopje.

Mai mult, în 1958 s-a reînființat vechea arhiepiscopie de Ohrida, pentru a da și o legitimitate bisericească noului stat, ca o urmare firească a punerii statului țarului Samuel în slujba intereselor Republicii Socialiste Macedonia. În iulie 1967, prin decizia autorităților de stat iugoslave, Biserica Ortodoxă Macedoneană a fost declarată autocefală, în pofida opoziției patriarhiilor sârbă și bulgară. Aceasta din urmă era deranjată de confiscarea de către slavo-macedoneni a centrului spiritual bulgar creat de Sf. Clement la finele secolului al IX-lea²⁹. Reînființarea arhiepiscopiei autocefale de Ohrida la inițiativa unui stat comunist este unul dintre cele mai frapante exemple de manipulare a istoriei medievale în folosul politicii contemporane. A fost afirmată explicit legătura cu arhiepiscopia medievală de Ohrida, care, să ne reamintim, a fost creată prin voința unui împărat, Vasile al II-lea; Tito își asuma astfel o prerogativă imperială bizantină. Este interesant că aceeași idee a reconstituirii arhiepiscopiei de Ohrida a fost folosită cu un

---

²⁹ C. Papastathis, *L'autocéphalie de l'Église de la Macédoine Yougoslave*, BS, 7, 1968, 1: 151-154; Pundeff 1970: 165; Martis 1984: 83, 91; Kofos 1989: 245.

secol mai devreme pentru a legitima revendicările bulgare asupra Macedoniei. În 1870, Imperiul otoman a permis înființarea unei biserici bulgare separate de Patriarhia de Constantinopol (exarhatul bulgar), care acoperea toate teritoriile populate de bulgari. Acest exarhat a reprezentat un punct de sprijin pentru mișcarea națională bulgară, fiind prezentat ca o eparhie care continua patriarhia de Ohrida din vremea țarului Samuel³⁰.

În 1969, cu prilejul împlinirii a 25 de ani de la proclamarea Macedoniei iugoslave, s-a decis publicarea unei culegeri de studii (care a apărut în 1970)³¹, în care era evidențiată receptarea istoriei acestui stat în istoriografia țărilor slave, în cea occidentală, precum și în producțiile istoricilor din cele două state pentru care Macedonia rămânea o problemă deschisă (Grecia și Bulgaria). Dincolo de interesul evident al bilanțului unor cercetări de istorie medie, modernă și contemporană întreprinse în URSS, Polonia, Cehoslovacia, Bulgaria sau Grecia, volumul la care ne referim ne oferă imaginea strădaniei de a construi o istorie milenară pentru un stat artificial. Se disting în acest sens prezentările făcute studiilor istorice bulgărești și grecești, considerate de autori ca fiind în mod constant tendențioase³². Despre istoriografia bulgară se afirmă că aceasta a justificat politica de subjugare a Macedoniei de către Bulgaria, și în timpul regimului burghez, și în timpul celui comunist (cu excepția unei scurte perioade între 1944–1948, în care „comandamentele” politicii

³⁰ Kofos 1964: 13–16; Traikov 1986: 335–337; Kofos 1989: 238.

³¹ *The Foreign and Yugoslav Historiography of Macedonia and the Macedonian People*, Institute of National History, Skopje, 1970.

³² L. Doklešić, O. Ivanoski, V. Brezoski, *Bulgarian Post-War Historiography about the History of the Macedonian Peoples*, *ibidem*: 59–101; K. Bitoski, T. Simovski, *Greek Historiography on Macedonia published after the Second World War*, *ibidem*: 121–145.

Partidului Comunist Bulgar cereau tratarea istoriei Macedoniei într-un spirit „internaționalist”). Schisma produsă în lagărul socialist în 1948 de către Tito a condus și la reluarea tendințelor anti-sârbești în istoriografia și propaganda bulgară. Producțiile istoriografiei grecești sunt judecate și mai aspru (de observat că aceasta se întâmpla în vremea când tensiunile dintre Macedonia iugoslavă și Grecia erau potențate și de existența în Grecia a unui regim politic autoritar, considerat fascist de către propaganda comunistă).

Tot în 1970 a fost publicat la Skopje și alt volum dedicat aniversării Macedoniei socialiste. De această dată, este vorba de o culegere de studii științifice care privesc diferite aspecte particulare ale istoriei Macedoniei³³. În general, sunt lucrări de înaltă ținută științifică, datorate — unele dintre ele — unor specialiști recunoscuți. Nu este însă mai puțin adevărat că publicarea acestui volum a avut un scop propagandistic. Prezentarea unor momente mai deosebite din istoria Macedoniei a fost pusă în slujba ideii că această regiune a reprezentat o entitate distinctă în cadrul lumii slave balcanice, încă din secolul al VII-lea.

Cu ocazia împlinirii a 30 de ani de activitate a Institutului de Istorie Națională din Skopje (1948–1978), s-a realizat un volum (care a apărut abia în 1981). Cartea cuprinde versiuni în limbi de circulație internațională ale unor studii apărute în anii '50–'70 în reviste locale. Multe dintre studii sunt rodul unor cercetări oneste, chiar dacă volumul în ansamblul său are un scop propagandistic (legitimarea istorică a existenței Republicii Socialiste Macedonia). Remarcăm în această privință cele două studii dedicate Macedoniei în epoca otomană, semnate de Aleksandar Stojanovski (o autoritate în materie) și de M. Sokolovski. Există însă și texte care pot fi luate ca exemple de cum

---

³³ Macédoine 1970.

nu trebuie scrisă istoria. Astfel, Branko Panov³⁴ a încercat să demonstreze că poporul macedonean s-a format în secolele VI–X, în teritoriul care a fost ocupat de slavi la sfârșitul secolului al VI-lea. Etnogeneza macedonenilor s-ar fi desăvârșit prin crearea aceluși stat condus de țarul Samuel, la care ne-am referit mai sus. Întregul studiu abundă în interpretări forțate, care sunt determinate de dorința autorului de a demonstra o teorie preconcepțată.

Mai subtil, Stjepan Antoljak a încercat să impună ideea existenței unei prime revolte a aristocrației locale din Macedonia împotriva Bulgariei, în anul 969. Această revoltă ar fi precedat-o pe cea din 976, pe care aceiași conducători locali, în frunte cu Samuel, au declanșat-o contra stăpânirii bizantine³⁵. Teoria este mai veche. Ea se bazează pe unele informații destul de confuze din cronică lui Ioannes Skylitzes și a fost respinsă de bizantinologul croat Jadran Ferluga într-un studiu publicat inițial în 1966³⁶. Contextul în care această teorie a fost reluată în volumul din 1981 sugerează că ea a devenit un mijloc de legitimare a particularismului macedonean în raport cu Bulgaria, ea răspunzând astfel comandamentelor politice.

Se cuvine să mai adăugăm că volumul publicat la Skopje în 1981 se deschide cu reproducerea discursului ținut la aniversarea institutului, de către președintele prezidiului Republicii Socialiste Macedonia, Vidoe Smilevski. Oficialul iugoslav sublinia importanța acestui institut pentru studierea istoriei poporului macedonean, de la începuturi până în prezent, precum și atenția pe care Partidul Comunist a acordat-o institutului, încă de la fondarea sa. Era amintită, evident, crearea

³⁴ Panov 1981: 37–47.

³⁵ S. Antoljak, *Die Schaffung und Erweiterung des Kerns des Staates Samuels in der Periode von 969 bis 976*, în *Macédoine* 1981: 49–66 (cu bibliografia anterioară).

³⁶ Ferluga 1976: 345–354.

institutului în urma deciziei luate în august 1944 (la care ne-am referit mai sus).

Istoricii și lingviștii din instituțiile de cultură de la Skopje au încercat să impună în lumea științifică internațională teoriile lor despre istoria Macedoniei. În același timp, propaganda slavo-macedoneană a acționat și la nivelul marelui public, prin difuzarea de hărți ale Macedoniei Mari, în care era inclusă și partea de nord a Greciei. Diaspora slavilor macedoneni este și ea foarte activă. Există publicații și asociații în diverse state ale lumii, din Germania până în S.U.A și Australia, care încă din anii '60 militează pentru crearea Macedoniei Mari (adică pentru anexarea teritoriilor deținute de Grecia și Bulgaria). De asemenea, în Republica Socialistă Macedonia a ființat și organizația „Matitsa”, care își propunea menținerea legăturilor cu emigrația și care contribuia și ea la difuzarea teoriilor istorice create la Skopje³⁷. Bineînțeles că teoriile slavo-macedonene sunt difuzate acum și pe Internet (de exemplu, pe pagina www.geocities.com/~makedonija).

Pentru Grecia contemporană, Macedonia din afara frontierelor sale constituie o problemă foarte sensibilă, care generează și o propagandă întemeiată pe argumente istorice. Un exemplu reprezentativ este cartea lui Nikolaos Martis despre „falsificarea istoriei macedonene”. Autorul (avocat și om politic, fost ministru pentru Grecia de Nord și născut în Macedonia) a ținut să o dedice „președintelui macedonean al Republicii Elene, Constantin Caramanlis”³⁸. Mesajul politic al întregii cărți este explicit. Autorul prezintă locul Macedoniei antice în istoria și civilizația greacă și insistă asupra faptului că slavii sunt nou-veniți în Macedonia. El atrage atenția asupra diverselor exagerări ale unor istorici sârbi și bulgari, cum ar fi aceea că statul bulgar reconstituit de

³⁷ Kofos 1986: 162–163, 171.

³⁸ Martis 1984: 11.

Samuel era un stat „național” macedonean. N. Martis denunță iredentismul manifestat încă din anii '70-'80 de Republica Socialistă Macedonia față de zona de nord a Greciei — o politică bazată pe argumente istorice false, adică pe ficțiunea așa-numitei „națiuni macedonene”.

Istoricii greci au fost și sunt în continuare preocupați de „problema macedoneană”. De fapt, Macedonia a avut întotdeauna o poziție de prim rang în ideologia națională a Greciei moderne, deoarece era provincia cea mai amenințată. Unul dintre scopurile pentru care funcționează la Salonic Institutul de Studii Balcanice este tocmai acela de a contracara propaganda slavo-macedoneană, printr-o activitate științifică temeinică și intensă.

La scurt timp după înființarea Republicii Populare Macedonia, Societatea de Studii Macedonene de la Salonic a organizat o conferință istorico-propagandistică, susținută de S. P. Kyriakides (în octombrie 1945). Textul a fost ulterior publicat și apoi a fost și tradus în engleză, în 1955, fiind inclus ca volum în colecția Institutului de Studii Balcanice³⁹. Lucrarea este valoroasă, deoarece reușește să împărtășească unui public mai larg datele esențiale ale istoriei Macedoniei, prezentate în general obiectiv. Scopul său propagandistic este însă manifest. Lucrarea lui Kyriakides reprezintă o reacție la deformările și falsificările istoricilor bulgari și sârbi, dar este în același timp și o formă de afirmare a pretențiilor Greciei asupra întregii Macedonii, prilejuită de înființarea republicii iugoslave.

Pe lângă o serie de volume monografice cu teme dintre cele mai diverse, Institutul de Studii Balcanice de la Salonic editează din 1960 și o revistă de prestigiu internațional, „Balkan Studies”. Încă din primii ani de apariție, revista a publicat studii care ating într-un fel sau în altul problema macedoneană.

---

³⁹ Kyriakides 1955.

Chiar în primul număr, lingvistul N. P. Andriotes consacră câteva pagini dense istoriei numelui de *Macedonia*, în ideea de a respinge uzurparea acestui nume de către slavi⁴⁰. Alte studii au prezentat împrejurările în care s-a constituit Republica Populară Macedonia, precum și obiectivele urmărite de Iugoslavia în politica balcanică a anilor 1944–1948. Unele dintre studiile dedicate problemei macedonene au fost retipărite într-o culegere, de către același institut de la Salonic, în 1992 (când diferendul s-a accentuat după proclamarea independenței Macedoniei). În prefața volumului, Basil Kondis (directorul Institutului de Studii Balcanice) observă că este necesară o reacție la falsificarea sistematică a istoriei Macedoniei care se întreprinde la Skopje⁴¹.

Faptul că Grecia a reușit să impună lumii denumirea atât de bizară de „Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei” după proclamarea independenței Macedoniei în ianuarie 1991, demonstrează cât de sensibilă este această problemă pentru opinia publică greacă. Istoria antică și medievală a avut în acest caz un impact considerabil asupra politicii internaționale. Pentru Grecia, numele Macedonia nu poate fi decât o parte a patrimoniului istoric și cultural elen, un nume care nu poate fi uzurpat de slavi (ceea ce este corect). De aceea, este considerată inadmisibilă recunoașterea denumirii oficiale „Macedonia” pentru acest stat apărut prin destrămarea Iugoslaviei.

Când o cercetătoare greacă a afirmat că slavii din nordul Greciei sunt supuși asimilării forțate de către statul grec contemporan, și că acești slavi alcătuiesc o etnie slavă macedoneană, răspunsul a venit imediat. Faptul s-a petrecut chiar în vremea scandalului provocat de revendicarea denumirii „Macedonia” de către autoritățile de la Skopje. Este vorba de studiul publicat de

⁴⁰ N. P. Andriotes, *History of the Name 'Macedonia'*, BS, 1, 1960: 143–148.

⁴¹ B. Kondis, în *Macedonia: Past and Present*, Thessaloniki, 1992: 9–10.

Anastasia Karakasidou în „Journal of Modern Greek Studies”, XI, 1993, 1:1-28 (*Politicizing Culture: Negating Ethnic Identity in Greek Macedonia*). Chiar în același an, afirmațiile din acest studiu au fost combătute cu o deosebită virulență într-un lung și bine documentat articol apărut în „Balkan Studies”⁴². Se arată cum A. Karakasidou a abandonat orice pretenție de obiectivitate științifică și a devenit un avocat al intereselor unei anumite tendințe politice. De asemenea, sunt evidențiate marile lacune în informația istorică a autoarei. Promptitudinea cu care Institutul de Studii Balcanice a răspuns arată pe de altă parte câtă importanță se acordă argumentelor istorice în controversa asupra Macedoniei. Anastasia Karakasidou și-a menținut însă punctul de vedere iconoclast în volumul *Fields of Wheat, Hills of Blood: Passages to Nationhood in Greek Macedonia, 1870–1990* (Chicago, 1997), care a apărut după lupte grele cu diaspora greacă din SUA.

Războiul propagandistic se duce și pe Internet, la fel ca în cazul Kosovo. Există, de exemplu, un site www.real.macedonia.gr, dedicat combaterii falsificării istoriei Macedoniei de către macedonenii slavi. Locul acordat istoriei medievale este foarte important.

Un loc important în propaganda greacă îl deține sublinierea caracterului elen al Macedoniei lui Alexandru cel Mare. Descoperirea fastuoaselor morminte regale de la Vergina (fosta capitală a Macedoniei) în 1977 și în anii următori a furnizat argumente spectaculoase și a stimulat mândria națională a grecilor⁴³. Un volum coordonat de M. B. Sakellariou își propunea să ilustreze continuitatea de patru ori milenară a elenismului

⁴² C. G. Hatzidimitriou, *Distorting History: concerning a recent article on ethnic identity in Greek Macedonia*, BS, 34, 1993, 2: 315–351.

⁴³ Kofos 1989: 262. De remarcat că Martis 1984 acordă în cartea sa despre falsificarea istoriei Macedoniei un mare număr de pagini (20–71) istoriei pre-romane.

în Macedonia⁴⁴ — ceea ce este totuși o exagerare propagandistică (dar nu la fel de mare ca ideile absurde ale descendenței slavilor macedoneni sau bulgari din macedonenii lui Alexandru cel Mare).

Bulgaria a fost și ea deranjată de uzurparea istoriei macedonene practică la Skopje. În acest caz, se poate constata cum atitudinea față de Macedonia a evoluat în funcție de raporturile din cadrul lagărului socialist. În anii 1944–1948, politica promovată de Gheorghi Dimitrov a condus la tolerarea și chiar la încurajarea autonomiei culturale a populației din Macedonia bulgară (regiunea Pirin). Ulterior, dizidența lui Tito a provocat reluarea rivalității bulgaro-iugoslave, inclusiv în problema Macedoniei. Începând din anii '60, regimul comunist de la Sofia a jucat tot mai mult pe cartea naționalismului, căutându-și o legitimitate în trecutul medieval al Bulgariei și chiar în istoria antică (vezi capitolul precedent). În acest context, Macedonia a devenit în teoria oficială o parte a teritoriului în care s-a format și dezvoltat poporul bulgar (ceea ce este doar parțial adevărat). La fel ca Grecia, Bulgaria nu a manifestat în perioada postbelică pretenții teritoriale fățișe în privința Macedoniei iugoslave, dar a ținut să-și afirme drepturile sale istorice, prin intensificarea preocupărilor de studiere a trecutului Macedoniei.

Desigur, adevărul istoric se află de partea Bulgariei atunci când este subliniat caracterul bulgar al țaratului reconstituit de Samuel în Macedonia, dar acest adevăr este utilizat ca un mijloc de legitimare a ideologiei Bulgariei Mari, la fel ca și epoca de maximă extindere a Bulgariei țaratului Simeon. Pe de altă parte, unii istorici și lingviști bulgari au încercat să demonstreze că toponimele de origine slavă din întreaga Grece sunt bulgare și că ele ar atesta extinderea populației bulgare până în

---

⁴⁴ *Greek Lands in History: Macedonia, 4000 Years of Greek History and Civilization*, Athena, 1983.

Pelopones. Falsitatea acestei teorii a fost evidențiată de filologul grec Phaëdon Malingoudis, care aprecia (just) că slavii așezați în Grecia în secolul al VII-lea au evoluat separat de cei care au dat naștere poporului bulgar până ce au fost asimilați de greci⁴⁵.

Teoria oficială a ariei în care s-a desfășurat etnogeneza bulgară este expusă, de exemplu, în cartea (valoroasă, în multe privințe) a istoricului Dimităr Angelov — un corifeu al istoriografiei bulgare din perioada comunistă, autor și al unor studii în care este respinsă cu vehemență (dar fără argumente serioase) originea românească a Asăneștilor. În monografia care s-a bucurat și de o traducere germană în fosta „țară frățească” RDG, el afirma că Macedonia a reprezentat una dintre cele trei vetre de formare a poporului bulgar (alături de Moesia și Tracia). În fiecare dintre aceste regiuni s-a desăvârșit sinteza dintre populația proto-bulgară și cea slavă. Nu se spune nimic despre participarea la etnogeneză a unor elemente romanice și grecești. Se subliniază în schimb faptul că alipirea Macedoniei de către Boris-Mihail a încheiat procesul de unificare a teritoriului de etnogeneză. Activitatea misionară a Sf. Clement de Ohrida a conferit Macedoniei un rol foarte important în istoria Bulgariei medievale⁴⁶. Astfel, ca și în cazul propagandei sârbe, Macedoniei i se acordă în mod simbolic o poziție centrală, deși, din punct de vedere geografic, Macedonia este excentrică și față de Serbia, și față de Bulgaria (ca și față de Grecia).

De fapt, chiar poziția Macedoniei este cauza ultimă a confruntărilor dintre greci, bulgari și sârbi. Situată în centrul spațiului balcanic, la răscrucea celor mai importante căi de comunicație, Macedonia (în ansamblul ei) este dorită de toți vecinii. Ca stat independent, Macedonia își caută acum o identitate, dar o face prin menținerea falsificării istoriei care a fost practică înainte de destrămarea Iugoslaviei. Pe falsuri și pe iluzii nu se poate întemeia nimic durabil.

⁴⁵ Malingoudis 1983: 109–110.

⁴⁶ Angelov 1980: 95.

CONCLUZII

Marea obsesie a politicii și a propagandei balcanice a fost și este puritatea etnică (a sârbilor, croaților, bulgarilor, albanezilor, grecilor). Această puritate etnică este iluzorie în cea mai amestecată regiune a Europei, în care nu există etnii sau rase pure, și care este rezultatul unei succesiuni de sinteze etnice și culturale. Încă din Antichitatea târzie și Evul Mediu timpuriu, zonele centrale ale Peninsulei Balcanice au fost cele mai amestecate din punct de vedere lingvistic și etnic. Un lingvist aprecia că Macedonia și Kosovo au fost la fel de eterogene în secolele V-VIII, ca și în epoca modernă¹. *Între regiunile Peninsulei Balcanice, acelea care constituie focare de conflict au fost cel mai mult afectate de transformările etnice, demografice și religioase.*

Bosnia a avut încă din perioada anterioară cuceririi otomane o populație pestriță. Acolo a fost o zonă de interferență între croații catolici și sârbii ortodocși. Românii apuseni erau și ei prezenți în Bosnia. Instalarea administrației otomane a complicat și mai mult situația, prin formarea unei comunități musulmane puternice, care din punct de vedere etnic era alcătuită mai ales din sârbi și croați convertiți. Istoricii sârbi și croați au căutat să argumenteze dreptul fiecărei părți asupra Bosniei. De fapt, Bosnia a fost dintotdeauna o zonă de contact între Occident și Orient. Ea nu aparține pe deplin nici uneia

---

¹ Reiter 1987: 75.

dintre cele două jumătăți ale Europei. Cineva o denumea o „border area” și o compara cu provinciile franco-germane Alsacia și Lorena².

În Kosovo, raportul demografic dintre albanezi și sârbi a variat mult de-a lungul timpului. Este posibil ca, în secolele VI–VII, acolo să fi trăit strămoși ai albanezilor, dar tot în secolul al VII-lea a început instalarea slavilor în Kosovo. Mult mai târziu, albanezii au început expansiunea lor în regiune, în secolele XII–XIII, în vremea când și Serbia își extindea autoritatea în Kosovo. Albanezii au devenit din ce în ce mai numeroși, fiindcă au fost *profitorii dominației otomane*. Punctul critic al schimbării raportului demografic albanezi/sârbi a fost depășit la sfârșitul secolului al XVII-lea, când mulți sârbi au plecat în bejenie. Nu trebuie să uităm însă că în Kosovo nu au existat doar două etnii. Nimeni nu vorbește despre aromâni, atunci când este discutată compoziția etnică a acestui focar de conflict. Poate pentru că aceștia nu au la ce stat să se alipească. Am văzut în capitolul I. 1 că românii sunt atestați în Kosovo încă din cele mai vechi documente sârbești referitoare la această regiune. Este de așteptat ca ei să fi avut o vechime considerabilă în Kosovo.

Macedonia a suferit cea mai mare bulversare etnică, deoarece din Antichitate și până în prezent, toate puterile balcanice sau implicate în regiunea balcanică au dorit stăpânirea ei. Macedonia este o cheie a Peninsulei Balcanice. A deține Macedonia înseamnă a controla principalele drumuri care străbat peninsula de la vest la est și de la nord la sud, drumuri care se intersectează în Macedonia, și care la Salonic au și deschidere la Marea Egee, adică la Mediterana. Faptul este valabil și astăzi, când culoarul Morava-Vardar își păstrează valoarea strategică și economică. De aceea, românii, bulgarii,

² Stavrianos 1959: 235.

bizantinii, sârbii și otomanii au căutat, rând pe rând, să-și asigure și apoi să-și consolideze stăpânirea asupra Macedoniei, prin colonizări forțate sau benevole, prin deportarea localnicilor și prin fortificarea regiunii. Se vede din toată desfășurarea istoriei antice, medievale și moderne cum *cucerirea Macedoniei a deschis calea către dominarea întregii Peninsule Balcanice*. Romanii au avut Macedonia ca bază pentru expansiunea spre nord³, Imperiul otoman a putut cuceri cu ușurință Serbia și Bulgaria după ce a ocupat Macedonia, iar în Primul Război Mondial deschiderea unui front la Salonic a permis înaintarea forțelor Antantei spre Bulgaria și Austro-Ungaria.

Situarea Macedoniei la intersecția sferelor de influență a condus la mozaicul etnic cunoscut, iar acesta a generat un potențial conflictual. Pentru prima oară în secolul al XX-lea, acest potențial conflictual a izbucnit sub forma războaielor balcanice din 1912–1913, care au implicat toate statele vecine și, în plus, România, care a urmărit să se asigure drepturi naționale pentru aromâni. Reflecțiile lui Iorga amintite la începutul cărții noastre au fost prilejuite de aceste războaie. Evenimentele ulterioare au confirmat tendințele trasate de întreaga istorie medievală a Macedoniei.

Spre deosebire de Occident, unde s-a mers de la fărâmițare feudală spre centralizare și apoi spre formarea de state naționale, *statele balcanice medievale au evoluat spre separatism. Aceste tendințe centrifuge sunt specifice regiunii. Rând pe rând, toate statele balcanice care au atins o anumită întindere au ajuns în faza destrămării*. Tendințele centrifuge au fost adesea stimulate de politica severă a autorității centrale, în special în plan fiscal. S-a remarcat că „autoritatea centrală puternică este specifică tuturor societăților de tip bizantin, bazate pe sistemul complicat al impunerilor și pe lipsa de privilegii a

³ Cum a observat și Lazarou 1986: 33–34.

păturilor orășenești”⁴. *Centralismul excesiv, înrudit în diferite grade cu despotismul oriental, a stimulat însă revolta periferiei și a celor care se simțeau marginalizați politic, religios și economic.* Cadrul geografic și o întreagă tradiție istorică favorizau în Peninsula Balcanică mișcările centrifuge și particularismul, pe care Bulgaria și Serbia le-au moștenit de la Bizanț. Am expus de-a lungul capitolului I. 2 mai multe situații de acest gen, care se referă atât la rebeliuni, cât și la desprinderea de teritorii. Este unul dintre învățămintele profunde pe care le putem dobândi din studierea istoriei balcanice medievale și care se poate aplica și la înțelegerea istoriei mai recente.

Atât în epoca romană, cât și în cea otomană, *unificările au fost opera unor puteri venite din afara spațiului balcanic.* După cum foarte bine observa un istoric american de origine greacă, „în trecut, unificarea balcanică nu a izvorât din interior, ci a fost săvârșită din afară de către cuceritori străini, mai întâi de către romani, iar apoi de către turci”⁵. O idee asemănătoare fusese expusă anterior de către Nicolae Iorga: unificările spațiului balcanic făcute din afară de către romani, bizantini și otomani au urmărit pacificarea acestui spațiu, în scopul asigurării securității drumurilor comerciale care-l străbăteau⁶. Tentativele de unificare întreprinse de Bulgaria și Serbia au eșuat.

Într-o comunicare ținută la o masă rotundă dedicată „originilor istorice ale crizei iugoslave”, organizată de Institutul de Studii Sud-Est Europene din București în februarie 1991, Andrei Pippidi ajungea la concluzia că la destrămarea fostei federații iugoslave a contribuit și ceea ce domnia-sa numește „instrumentalizarea istoriei”. Cu alte cuvinte, manipularea unor elemente disparate ale trecutului (de obicei, medieval),

---

⁴ Teoteoi 1989: 81.

⁵ Stavrianos 1959: 4.

⁶ N. Iorga, *Ce este Sud-Estul European*, București, 1940: 11.

care au fost folosite ca surse de legitimitate pentru politica separatistă și pentru conflictele cu statele vecine: „În căutarea legitimității, Macedonia invocă imperiul lui Samuel și Slovenia principatul Carantaniei din veacul al VII-lea, albanezii își proclamă autohtonismul, Croația își revendică independența și-l botează pe regele ei nominal, Aimone de Savoia, Tomislav al II-lea, fiindcă un Tomislav I a domnit în secolul X”⁷.

Într-adevăr, *mitologia istorică naționalistă este una dintre cauzele declanșării conflictelor care au opus Bulgaria, Serbia și Grecia în secolul al XX-lea*. După cum remarcă Victor Papacostea, „micile națiuni balcanice s-au angajat în mari acțiuni imperialiste care se revendicau de la mitul națiunii predestinate”⁸. Au apărut astfel un imperialism sârb, unul bulgar, unul grecesc. Toate urmăreau cucerirea întregii Peninsule Balcanice, fiindcă toate încercau să refacă modelul bizantin. Am văzut cum istoriografia oficială a statelor balcanice a încercat să legitimeze politica, prin recursul la argumente medievale nu numai ca fond, dar și ca formă. Ca formă, fiindcă acest imperialism nu este cel care decurge din forța demografică, economică și militară a unui stat, ci din nostalgia idealului bizantin.

În realitate, argumentele istorice nu fac decât să creeze confuzii atunci când sunt aplicate situației din Peninsula Balcanică. După părerea noastră, *doar configurația etnică actuală poate fi temeiul rezolvării diferendelor dintre state*. Altfel, s-ar ajunge la mai multe situații în care, paradoxal, dreptatea se va afla de partea fiecăruia, adică de partea nimănui.

Vom încheia așa cum am început — cu aprecieri ale lui Nicolae Iorga, făcute de această dată chiar în timpul Primului Război Mondial, în lecția de deschidere la cursurile ținute de Institutul de Studii Sud-Est Europene:

---

⁷ Pippidi 1994: 26.

⁸ Papacostea 1943: X–XI.

„Ceea ce s-a petrecut înainte de începutul timpurilor moderne nu poate fi invocat de nimeni din Peninsula Balcanică ca un sprijin pentru drepturile sale în conflictele prezente sau viitoare. [...] Dacă națiile balcanice nu vor să se coboare la o situație teritorială slabă, incapabilă de orice inițiativă, de orice dezvoltare, asupra căreia să se întindă spiritul de cotropire și de dominație politică al unor vecini mai puternici decât dâșii, ele vor pricepe că numai în cercetarea nepreocupată și plină de sacrificii a intereselor lor reale și actuale, înlăturând toate negurile înșelătoare ale trecutului și toate iluziile periculoase ale viitorului, se poate stabili acea ordine modernă a Balcanilor, dreaptă pentru toți, care astăzi nu este și care mâine trebuie să fie, cu prețul existenței înseși a acestor popoare”⁹.

Așadar, istoria nu poate fi folosită pentru legitimarea stăpânirii actualelor teritorii ale statelor balcanice, deoarece trecutul conferă tuturor (adică nimănui) argumente variate și contradictorii asupra fiecărei zone disputate. Recursul la istorie a dus de obicei la justificarea stărilor conflictuale, dar el poate și trebuie folosit pentru a explica originea focarelor de conflict din Bosnia, Kosovo, Macedonia.

---

⁹ Iorga 1916: 10, 33–34.

ABREVIERI (reviste, culegeri de studii)

AECO: „Archivum Europae Centro-Orientalis”, Budapest

AIESEE: „Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen. Bulletin”, București

Aromânii 1996: *Aromânii. Istorie. Limbă. Destin* (coord. N. Djuvara), București

Aspects 1972: *Aspects of the Balkans: Continuity and Change. Contributions to the International Balkan Conference held at UCLA, 1969*, ed. H. Birnbaum, S. Vryonis Jr., The Hague

Balkans 1963: *The Balkans in Transition. Essays on the development of Balkan life and politics since the eighteenth century*, ed. by Ch. and B. Jelavich, Univ. of California Press, Berkeley

BB: „Byzantinobulgarica”, Sofia

BBRF: „Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg”, Freiburg

Berichte 1973: *Berichte über den II Internationalen Kongress für Slawische Archäologie*, 3 vol., Berlin

BF: „Byzantinische Forschungen”, Amsterdam

BHR: „Bulgarian Historical Review”, Sofia

BS: „Balkan Studies”, Salonic

BSI: „Balcanoslavica”, Belgrad

ByzSl: „Byzantinoslavica”, Praga

BZ: „Byzantinische Zeitschrift”, München

Carter 1977: *An Historical Geography of the Balkans*, ed. by F. W. Carter, London

CIAS III: *Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave*, 2 vol., Bratislava, 1979–1980

CIEB XIV: *Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines*, 3 vol., București, 1974–1976

- DAW: „Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Denkschriften“, Wien
- Die Völker 1987:** *Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jh.*, hrsg. von B. Hänsel, München, 1987
- ÉB: „Études Balkaniques“, Sofia
- ÉH: „Études Historiques“, Sofia
- Europe 1968:** *L'Europe aux IXe-XIe siècles. Aux origines des Etats nationaux*, Varsovie
- FHDR: *Fontes Historiae Daco-Romanae*, București, vol. III, 1975; vol. IV, 1982
- JÖB: „Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik“, Wien
- Kosova 1993:** *The Truth on Kosova*, Tirana
- Les Illyriens 1988:** *Les Illyriens et les Albanais*. Serie de conférences tenues du 21 Mai au 4 Juin 1986 (Académie Serbe des Sciences et des Arts. Colloques scientifiques, vol. 39, Classe des Sciences Historiques, vol. 10), Belgrad
- Macédoine 1970:** *La Macédoine et les macédoniens dans le passé. Recueil d'articles scientifiques*, Skopje
- Macédoine 1981:** *Macédoine (Articles d'histoire)*, Institut d'Histoire Nationale, Skopje
- Migrations 1989:** *Migrations in Balkan History*, ed. Ivan Ninić, Belgrad
- Răscoala 1989:** *Răscoala și statul Asăneștilor. Culegere de studii*, coord. E. Stănescu, București
- Rdl: „Revista de Istorie“, București
- RESEE: „Revue des Études Sud-Est Européennes“, București
- RHSEE: „Revue Historique du Sud-Est Européen“, București
- Rist: „Revista Istorică“, București
- RRH: „Revue Roumaine d'Histoire“, București
- SA: „Studia Albanica“, Tirana
- SEER: „The Slavonic and East European Review“, London
- SOF: „Südost-Forschungen“, München
- Völker 1959:** *Völker und Kulturen Südosteuropas. Kulturhistorische Beiträge*, München
- ZB: „Zeitschrift für Balkanologie“, Wiesbaden
- ZRVI: „Zbornik Radova Vizantološkog Instituta“, Belgrad

BIBLIOGRAFIE

- Anamali, S. 1972: *Des Illyriens aux Albanais*, AIESEE, 10, 2: 101–129
- Anamali, S. 1993: *The Illyrians and the Albanians*, în *Kosova* 1993: 5–18
- Angelov, D. 1956: *Certains aspects de la conquête des peuples balkaniques par les Turcs*, ByzSl, 17, 2: 220–275
- Angelov, D. 1980: *Die Entstehung des bulgarischen Volkes*, Berlin
- Antoljak, S. 1970: *Die Makedonische Sklavinien*, în *Macédoine* 1970: 27–44
- Antoničević, D. 1989: *Cattlebreeders' Migrations in the Balkans through Centuries*, în *Migrations* 1989: 147–156
- Arnakis, G. 1963: *The Role of Religion in the Development of Balkan Nationalism*, în *Balkans* 1963: 115–144
- Banfi, E. 1987: *Cristianizzazione nei Balcani e formazione della lega linguistica balcanica*, ZB, 23 1: 4–18
- Barnea, I., Ștefănescu, Șt. 1971: *Din istoria Dobrogei*, vol. III, București
- Bartusis, M. 1998: *The Settlement of Serbs in Macedonia in the Era of Dušan's Conquests*, în vol. *Studies on the Internal Diaspora of the Byzantine Empire*, ed. H. Ahrweiler, A. E. Laiou, Dumbarton Oaks–Washington: 151–159
- Bataković, D. T. 1999: *Cronica de la Kosovo*, București
- Beldiceanu, N. 1957: *La région de Timok–Morava dans les documents de Mehmed II et de Selim I*, „Revue des Études Roumaines”, 3–4: 111–129

Beldiceanu, N. 1975: *Les Valaques de Bosnie à la fin du XVème siècle et leurs institutions*, „Turica. Revue d'études turques”, 7: 122–134

Beldiceanu, N. 1984: *Însemnări asupra românilor din Balcani în lumina documentelor otomane*, BBRF, 11 (15): 3–14

Bogdani, P. 1993: *Kosova under the Albanian Feudal State of the Balshes*, în **Kosova 1993**: 55–62

Božić, I. 1968: *La formation de l'Etat serbe aux IXe–XIe siècles*, în **Europe 1968**: 133–147

Bojović, B. I. 1992: *Historiographie dynastique et idéologie politique en Serbie au Bas Moyen Âge. Essai de synthèse de l'idéologie de l'Etat médiéval serbe*, SOF, 51: 29–49

Bojović, B. I. 1997: *Le passé des territoires: Kosovo-Metohija (XIe–XVIIe siècle)*, BS, 38, 1: 31–61

Bozhori, K. 1975: *À propos de l'extension du nom Arbanon à l'époque byzantine*, în CIEB XIV, 2: 307–313

Braudel, F. 1985: *Mediterrana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, București, vol. I

Braudel, F. 1986: *Mediterrana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, București, vol. III

Brezeanu, S. 1999: *Romanitatea orientală în Evul Mediu. De la cetățenii romani la națiunea medievală*, București

Budak, N. 1990: *Die südslawischen Ethnogenesen an der östlichen Adriaküste im frühen Mittelalter*, în *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern*, I (DAW, 201): 129–136

Bulin, H. 1968: *Aux origines des formations étatiques des Slaves du Moyen Danube au IXe siècle*, în **Europe 1968**: 149–204

Çabej, E. 1972: *Le problème du territoire de la formation de la langue albanaise*, AIESEE, 10, 2: 71–99

Çabej, E. 1993: *The Problem of the Autochthony of Albanians in the Light of Place-names*, în **Kosova 1993**: 19–25

Cankova-Petkova, G. 1968: *Sur l'établissement des tribus slaves du groupe bulgare au sud du Bas-Danube*, ÉH, 4: 143–156

Capidan, Th. 1927: *Românii nomazi. Studiu din viața românilor din sudul Peninsulei Balcanice*, „Dacoromania”, Cluj, 4, 2: 183–352

- Capidan, Th. 1943: *Limbă și cultură*, București
- Caragiani, I. 1929: *Studii istorice asupra românilor din Peninsula Balcanică*, publicate de P. Papahagi, București
- Castellan, G. 1991: *Histoire des Balkans (XIVe-XXe siècle)*, Paris
- Cazacu, M. 1996: *Vlahii în Balcanii Occidentali (Serbia, Croația, Albania etc.). Pax ottomanica (secolele XV-XVII)*, în **Aromânii 1996**: 83-98
- Charanis, P. 1961: *The Transfer of Population as a Policy in the Byzantine Empire*, „Comparative Studies in Society and History”, 3, 2: 140-154
- Charanis, P. 1970: *Observations on the History of Greece during the Early Middle Ages*, BS, 11, 1: 1-34
- Charanis, P. 1979: *On the Demography of Medieval Greece: A Problem Solved*, BS, 20, 2: 193-218
- Cheyne, J. C. 1990: *Pouvoir et contestations à Byzance (963-1210)*, Paris
- Ćirković, S. 1988: *Les Albanais à la lumière des sources historiques des Slaves du Sud*, în **Les Illyriens 1988**: 341-359
- Ćorović-Ljubinković, M. 1972: *Les Slaves du centre balkanique du VIe au IXe siècle*, BSI, 1: 43-54
- Cvijić, J. 1918: *La Péninsule Balkanique. Géographie humaine*, Paris
- Decei, A. 1978: *Istoria Imperiului otoman până la 1656*, București
- Djuvara, N. 1991: *Sur un passage controversé de Kekaumenos*, RRH, 30, 1-2: 23-66
- Doja, A. 1999: *Formation nationale et nationalisme dans l'aire de peuplement albanais*, „Balkanologie”, Paris, 3, 2: 23-43.
- Döpmann, H.-D. 1981: *Zum Streit zwischen Rom und Byzanz um die Christianisierung Bulgariens*, „Palaeobulgarica”, 5, 1: 62-73
- Dragoilović, D. 1989: *Migrations of the Serbs in the Middle Ages*, în **Migrations 1989**: 61-66
- Dragomir, S. 1959: *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul Mediu*, București

- Ducellier, A. 1968: *L'Arbanon et les Albanais au XIe siècle*, „Travaux et Mémoires”, Centre de Recherche d'Histoire et Civilisation Byzantines, Paris, 3: 353–368
- Ducellier, A. 1981: *La façade maritime de l'Albanie au Moyen Âge. Durazzo et Valona du XIe au XVe siècle*, Thessalonique
- Ducellier, A. 1984: *Genesis and Failure of the Albanian State in the Fourteenth and Fifteenth Century*, in *Studies on Kosova*, ed. by A. Pipa, S. Repishti, Boulder, New York
- Ducellier, A. 1993: *Have the Albanians occupied Kosova?*, in *Kosova 1993*: 63–68
- Dujčev, I. 1971: *Medioevo bizantino-slavo*, vol. III, Roma
- Dvornik, F. 1970: *Byzantine Mission among the Slavs. SS Constantine-Cyrile and Methodius*, New Jersey
- Elsie, R. 1994: *Hydronimica Albanica – A Survey of River Names in Albania*, ZB, 30, 1: 1–46
- Ferluga, J. 1976: *Byzantium on the Balkans. Studies on the Byzantine Administration and the Southern Slavs from the VIIth to the XIIth Centuries*, Amsterdam
- Ferjančić, B. 1988: *Les Albanais dans les sources byzantines*, in *Les Illyriens 1988*: 303–322
- Fine, J. V. A. Jr. 1983: *The Early Medieval Balkans. A Critical Survey from the Sixth to the late Twelfth Century*, Ann Arbor
- Frazee, C. A. 1993: *The Balkans between Rome and Constantinople in the Early Middle Ages, 600–900 AD*, BS, 34, 2: 213–228
- Gjuzelev, B. 1991: *Die bulgarisch-albanische Ethnische Grenze während des Mittelalters (6.-15. Jh.)*, ÉB, 27, 3: 78–91
- Gjuzelev, V. 1977: *Das Papstum und Bulgarien im Mittelalter (9.-14. Jh.)*, BHR, 5, 1: 34–58
- Graebner, M. 1978: *The Slavs in Byzantine Empire. Absorption, Semi-Autonomy and the Limits of Byzantinization*, BB, 5: 41–55
- Grégoire, H. 1945: *L'origine et le nom des Croates et des Serbes*, „Byzantion”, 17: 88–118
- Guldescu, S. 1964: *History of Medieval Croatia*, The Hague

Gyóni, M. 1945: *L'oeuvre de Kekauménos, source de l'histoire roumaine*, „Revue d'Histoire Comparée”, 23, n.s., vol. 3, 1-4: 96-180

Gyóni, M. 1951: *La transhumance des Valaques balcaniques au Moyen Âge*, ByzSl, 12: 29-42

Herrin, J. 1973: *Aspects of the Process of Hellenization in the Early Middle Ages*, „The Annual of the British School of Archaeology at Athens”, 68: 113-126

Hoffmann, G. W. 1977: *The Evolution of the Ethnographic Map of Yugoslavia*, în Carter 1977: 437-499

Inalcik, H. 1954: *Ottoman Methods of Conquest*, „Studia Islamica”, 2: 103-129

Iorga, N. 1916: *Ilusii și drepturi naționale în Balcani. Lecție de deschidere la Institutul de Studii Sud-Est Europene*, Vălenii de Munte

Iorga, N. 1925: *Histoire des États balkaniques jusqu'à 1924*, Paris

Iorga, N. 1939: *Études Byzantines*, I, Bucarest

Iorga, N. 1984: *Sârbi, bulgari și români în Peninsula Balcanică în Evul Mediu 1915*, în Idem, *Studii asupra Evului Mediu românesc*, ed. de Ș. Papacostea, București: 51-64

Iosipescu, S. 1994: *Românii și cea de-a treia cruciadă*, RIst, 5, 3-4: 249-272

Ivănescu, G. 1980: *Istoria limbii române*, Iași

Mic, P. 1972: *Balkan Slavic Migrations in the Light of South Slavic Dialectology*, în Aspects 1972: 66-86

Jenkins, R. 1963: *Byzantium and Byzantinism*, University of Cincinnati

Juka, S. S. 1984: *The Albanians in Yugoslavia in light of historical documents*, New York (versiune on-line www.alb-net.com/juka2.htm)

Kalić, J. 1988: *La région de Ras à l'époque byzantine*, în *Géographie historique du monde méditerranéen* (sous la direction de H. Ahrweiler), Paris: 127-140

Katičić, R. 1985: *Die Anfänge des kroatischen Staates*, în *Die Bayern und ihre Nachbarn*, ed. H. Friesinger, F. Daim, I (DAW, 179): 299-312

- Koder, J. 1978: *Zur Frage der slavischen Siedlungsgebiete im mittelalterlichen Griechenland*, BZ, 71, 2: 315–331
- Kofos, E. 1964: *Nationalism and Communism in Macedonia: Civil Conflict, Politics of Mutation, National Identity*, Thessaloniki
- Kofos, E. 1986: *The Macedonian Question: The Politics of Mutation*, BS, 27, 1: 157–172
- Kofos, E. 1989: *National Heritage and National Identity in Nineteenth- and Twentieth-Century Macedonia*, „European History Quarterly”, 19, 2: 229–267
- Koledarov, P. 1977: *Ethnical and Political Preconditions for Regional Names in the Central and Eastern Part of the Balkan Peninsula*, în **Carter 1977**: 293–317
- Koledarov, P. 1980: *Zur Frage der politischen und ethnischen Veränderungen auf dem Balkan im 7. Jahrhundert*, ÉH, 10: 77–89
- Kostanick, H. 1963: *The Geopolitics of the Balkans*, în **Balkans 1963**: 1–55
- Kovačević, J. 1973: *Les Slaves et la population dans l'Illyricum*, în **Berichte 1973**, vol. 2: 143–151
- Kyriakides, S. P. 1955: *The northern ethnological boundaries of Hellenism*, Thessaloniki
- Lawless, R. I. 1977: *The economy and landscapes of Thessaly during Ottoman rule*, în **Carter 1977**: 501–533
- Lazarou, A. 1986: *L'aroumain et ses rapports avec le grec*, Thessalonique
- Ljubinković, M. 1973: *Les Slaves des régions centrales des Balkans et Byzance*, în **Berichte 1973**, vol. 2: 173–194
- Madgearu, A. 1997: *Continuitate și discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII–VIII*, București
- Malingoudis, Ph. 1983: *Toponymy and History. Observations concerning the Slavonic Toponymy of the Peloponnese*, „Cyrillomethodianum”, Thessalonice, 7: 99–111
- Martis, N. K. 1984: *The Falsification of Macedonian History*, Athens
- Mavromatis, L. 1978: *La fondation de l'Empire serbe. Le Kralj Milutin*, Thessalonique

- Mihăescu, H. 1993: *La romanité dans le Sud-Est de l'Europe*, București
- Murnu, G. 1984: *Studii istorice privitoare la trecutul românilor de peste Dunăre*, București
- Năsturel, P. Ș. 1978: *Vlacho-Balcanica*, „Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher”, 22: 221–248
- Năsturel, P. Ș. 1996: *Vlahii din spațiul bizantin și bulgăresc până la cucerirea otomană*, în *Aromânii 1996*: 50–82
- Nicol, D. M. 1984: *The Despotate of Epiros (1267–1479). A Contribution to the History of Greece in the Middle Ages*, Cambridge
- Obolensky, D. 1971: *The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe 500–1453*, London
- Ostrogorsky, G. 1956: *Histoire de l'État byzantin*, Paris
- Ostrogorsky, G. 1967: *Problèmes des relations byzantino-serbes au XIVe siècle*, în *Proceedings of the XIIIth International Congress of Byzantine Studies* (Oxford, 5–10 September 1966), London-Oxford: 41–55
- Palikruševa, G. 1970: *Islamisation de la région Reka dans le nord-est de la Macédoine*, în *Macédoine 1970*: 135–147
- Panaïtescu, P. P. 1969: *Introducere la istoria culturii românești*, București
- Panov, B. 1981: *Toward the Ethnogenesis of the Macedonian People*, în *Macédoine 1981*: 37–47
- Papacostea, V. 1943: *La Péninsule Balkanique et le problème des études comparées*, „Balcania”, 6: III–XXI (reprodus în mod cenzurat în *Idem, Civilizație românească și civilizație balcanică*, ed. de C. Papacostea-Danielopolu, București, 1983: 345–357)
- Papacostea, Ș. 1993: *Românii în secolul al XIII-lea. Între cruciadă și imperiul mongol*, București
- Philippide, A. 1927: *Originea românilor*, vol. II. *Ce spun limbile română și albaneză*, Iași
- Pippidi, A. 1994: *De la Kosovo la Sarajevo*, „Sud-Estul și contextul european. Buletin”, 1: 17–26

- Pippidi, A. 1999: *Changes of Emphasis: Greek Christendom, Westernization, South-Eastern Europe, and Neo-Mittel Europa*, „Balkanologie”, 3, 2: 93–106
- Poghirc, C. 1996: *Romanizarea lingvistică și culturală în Balcani. Supraviețuiri și evoluție*, în **Aromânii 1996**: 13–49
- Pollo, S., Puto, A. 1981: *The History of Albania from its origins to the present day*, London
- Pop, I. A. 1998: *Geneza medievală a națiunilor moderne (secolele XIII–XVI)*, București
- Popović, V. 1975: *Les témoins archéologiques des invasions avaro-slaves dans l'Illyricum byzantin*, „Mélanges de l'École Française de Rome. Antiquité”, 87, 1: 445–504
- Popović, V. 1986: *Koubrat, Kouber et Asparouch*, „Starinar”, Belgrad, 37: 127–133
- Popović, V. 1988: *L'Albanie pendant la Basse Antiquité*, în **Les Illyriens 1988**: 251–283
- Pulaha, S. 1993: *On the Presence of Albanians in Kosova during the 14th–17th Centuries*, în **Kosova 1993**: 33–47
- Pundeff, M. 1968: *National Consciousness in Medieval Bulgaria*, SOF, 27: 1–27
- Pundeff, M. 1970: *Nationalism and Communism in Bulgaria*, SOF, 29: 128–170
- Pușcariu, S. 1926: *Studii istro-române*, vol. II, București
- Reiter, N. 1987: *Alte Reikte in Balkansprachen*, în **Die Völker 1987**: 69–84
- Rosetti, A. 1986: *Istoria limbii române, I. De la origini până la începutul secolului al XVII-lea. Ediție definitivă*, București
- Runciman, S. 1991: *Căderea Constantinopolului*, trad. Al. Elian, ed. a II-a, București
- Russu, I. I. 1944: *Granița etnică între traci și iliri. Cercetări epigrafice și onomastice*, „Anuarul Institutului de Studii Clasice”, Cluj-Sibiu, IV: 73–147
- Russu, I. I. 1976: *Elementele traco-gețice în Imperiul roman și în Byzantium (veacurile III–VII). Contribuție la istoria și romanizarea tracilor*, București

- Russu, I. I. 1995: *Obârșia tragică a românilor și albanezilor. Clarificări comparativ-istorice și etnologice*, Cluj-Napoca
- Sacerdoțeanu, A. 1940: *Mouvements politiques et sociaux de la Péninsule Balkanique dans la seconde moitié du XIe siècle*, „Balcania”, 2-3: 83-106
- Samardžić, R. 1989: *Migrations in Serbian History (The Era of Foreign Rule)*, în *Migrations 1989*: 83-89
- Schramm, G. 1986: *Frühe Schicksale der Rumänen. Acht Thesen zur Lokalisierung der lateinischen Kontinuität in Südosteuropa (II)*, ZB, 22, 1: 104-125
- Skendi, S. 1956: *Religion in Albania during the Ottoman Rule*, SOF, 15: 311-327
- Soulis, G. 1984: *The Serbs and Byzantium during the Reign of Tsar Stephen Dušan (1331-1355) and his Successors*, Dumbarton Oaks
- Spiridonakis, B. G. 1990: *Grecs, occidentaux et Turcs de 1054 à 1453: quatre siècles de relations internationales*, Thessalonique
- Stadtmüller, G. 1955: *Die Islamisierung bei den Albanern*, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, 3, 4: 404-429
- Stavrianos, L. S. 1959: *The Balkans since 1453*, New York
- Stănescu, E. 1989: *Premisele răscdalei Asăneștilor. Lumea românească sud-dunăreană în veacurile X-XII*, în *Răscdalea 1989*: 11-36
- Stephenson, P. 2000: *Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204*, Cambridge
- Stipcević, A.: *The Question of Illyrian-Albanian Continuity and its Political Topicality Today*, www.alb-net.com/illyrians.htm
- Stoianovich, T. 1967: *A Study in Balkan Civilization*, New York
- Sugar, P. F. 1977: *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804*, Seattle
- Șesan, M. 1960: *Iliricul între Roma și Bizanț*, „Mitropolia Ardealului”, 5, 3-4: 202-224
- Tadin, M. 1980: *Les „Arbanitai” des chroniques byzantines (XIe-XIIes.)*, Actes du XVe Congrès International d'Études Byzantines (Athènes, Septembre 1976), IV, Athènes: 315-330
- Tagliavini, C. 1977: *Originile limbilor neolatine*, București

- Tanașoca, A. 1981: *Autonomia vlahilor din Imperiul otoman în secolele XV–XVII*, Rdl, 34, 8: 1513–1530
- Tanașoca, N. Ș.. 1989: *O problemă controversată de istorie balcanică: participarea românilor la restaurarea țaratului bulgar*, în *Răscoala* 1989: 153–181
- Tanașoca, N. Ș.. 2001: *Apersus of the History of Balkan Romanity*, în *Politics and Culture in Southeastern Europe*, ed. by R. Theodorescu, L. Conley Barrows, Bucharest: 97–174
- Teoteoi, T. 1989: *Civilizația statului Asăneștilor între Roma și Bizanț*, în *Răscoala* 1989: 70–102
- Traikov, V. 1986: *Curente ideologice și programe din mișcările de eliberare națională din Balcani până în anul 1878*, București
- Vacalopoulos, A. E. 1973: *History of Macedonia, 1354–1833*, Thessaloniki
- Vasić, M. 1985: *Der Islamisierungsprozess auf der Balkanhalbinsel*, Graz ("Zur Kunde Südosteuropas", II/14)
- Vătășescu, C. 1997: *Vocabularul de origine latină din limba albaneză în comparație cu româna*, București
- Vryonis, S. Jr. 1972: *Religious changes and patterns in the Balkans, 14th–16th Centuries*, în *Aspects* 1972: 151–176
- Weithmann, M. W. 1994: *Interdisziplinäre Diskrepanzen in der „Slavenfrage“ Griechenlands*, ZB, 30, 1: 85–111
- Winnifrith, T. J. 1987: *The Vlachs: the History of a Balkan People*, London
- Wolff, R. L. 1949: *The „Second Bulgarian Empire“. Its Origin and History to 1204*, „Speculum“, 24: 167–206
- Khufi, P. 1993: *Albanian Heretics in the Serbian Medieval Kingdom*, în *Kosova* 1993: 48–54
- Xydis, S. G. 1968: *Medieval Origins of Modern Greek Nationalism*, BS, 9, 1: 1–20

THE MEDIEVAL ORIGINS OF THE BALKAN CONFLICT AREAS

Abstract

Introduction

The Balkan Peninsula does not include the areas located North of the Danube and the Sava (Romania and Slovenia), as common opinion often believes.

From the ethnical point of view, the Balkan Peninsula represents one of the most mixed regions in the world. The fragmented landscape has determined the emergence of many small power centers fighting one another for the supremacy over a greater area. This feature of the Balkan history could be observed since the ancient times. The first unification of this region was possible only because it was achieved by an external power: the Romans.

The purpose of this book is to find out if the present Balkan conflicts have deep historical roots, caused by the ethnic heterogeneity. Bosnia, Kosovo and Macedonia are the three conflict areas involved in this study. The first part examines the ethnical, political and religious roots of the states of conflict. The second part is dedicated to the interference of the political propaganda of the historical science in the Balkan countries. The theories about the ethnical origins and about the primary homelands of the Balkan peoples were often biased by political interests and are used as ideological weapons.

PART I. THE PAST

Chapter 1. The ethnical aspects

The Middle Ages began in the Balkans with the settlement of the Slavs in the former Roman provinces during the 7th century. A part of the autochthonous population escaped in highlands or in peripheral areas, while other people of Roman and Greek origin were assimilated by the newcomers during the 7th–9th centuries. The initial Slavic unity was split when several states appeared in the 7th–10th centuries. The different ways of conversion to Christianity had great consequences for the emergence of the Balkan Slavic peoples. Serbs, Bosnians and Croats are speaking the same language and are in fact the same people, but the opposite denominations cancelled this unity.

The Slavs dramatically changed the ethnical situation of the Balkan Peninsula. They expanded over all this area, including Macedonia and Greece, where they settled in large number in the lower regions. The ethnic mosaic from Macedonia and Kosovo resulted from the mixing of the new populations settled in low areas with the ancient populations retired in high areas. The Slavs from Greece were Hellenized after the Byzantine recovery, during the 9th century. The Slavic area became thus smaller, but further events brought new Slavic populations in Macedonia (the Serbian colonization in the 14th century). The Ottoman conquests caused an opposite movement of the Slavic population, from Macedonia and Kosovo to the North. The Turkish colonization started in 1354 added a new element in the intricate ethnic structure of several Balkan areas, especially in southern Bulgaria, Macedonia, Kosovo and Bosnia.

Besides the Greeks, the Balkan Peninsula is peopled by two other ethnical groups that are not Slavic: the Albanians and the Vlachs (or Aroumanians). The very disputed origin of the Albanians will be discussed in the chapter II. 1. The Albanians spread over large areas after the 13th century. In this way they caused new changes in the ethnic structure of Kosovo and Macedonia, especially after they entered in the service of the Ottoman Empire as new Muslims. The Albanians already lived in Kosovo before the Ottoman conquest, but their number increased very much after this event, while many Serbs drove away the region.

The Vlachs are a people of Roman origin, risen in the Romanized regions of Macedonia, most likely with the contribution of some groups immigrated from the Lower Danube after the Slavic invasions. The Vlachs's steady occupation was the shepherding and this fact made then to spread in many areas. The medieval Vlachs lived in great number in Macedonia, Kosovo, Albania and Thessaly. Smaller Vlach communities are attested in Bulgaria, Serbia, Montenegro, Bosnia and Croatia. Some of them were assimilated by the Bulgarians, Serbs and Greeks, but others still live in several Balkan areas. Being scattered in many groups, the Vlachs failed to found their own state and in this way they became a minority in all the Balkan states.

The deportations and colonizations ordered by the Bulgarian, Byzantine and Ottoman administrations also changed the ethnic structure of the Balkan Peninsula. These movements concerned especially Macedonia, the plain areas of Bulgaria, and Bosnia.

The various historical events transformed the Balkan Peninsula into a very intricate ethnic mosaic, where no people has the majority within a great area. Because in many cases

the same territory was peopled one after another by several ethnies, nobody can claim unlimited historical rights upon it.

Chapter 2. The political aspects

This chapter presents an overview of the political history of the Balkans between the 7th and the 17th centuries (until the beginning of the „Oriental Crisis”).

The Slavs who invaded the Balkans were equally split like the ancient Thracian tribes. They were not able to fill the vacuum of power left behind by the Byzantine Empire. The Bulgars of Türkic origin were the first that established a new state, that became the competitor of Byzantium regarding the balance of power in the Balkans between the 8th and the 10th centuries and also a challenger to the imperial title during the reign of Simeon (893–927). Smaller Slavic states evolved in the western part of the peninsula, after the end of the Avar khanate (Croatia, Raška, Diocleea).

The Byzantine recovery of the Balkan provinces began in the 8th century and it was achieved by Basil II (976–1025). Most of the Slavized regions were again conquered, including the powerful Bulgaria. Croatia remained under a Western influence, unlike the Serbian lands. Thus appeared the basic difference between the two branches of the same people (Serbs and Croats). The orientation toward West of the Croats and even of the Serbs became more and more intensive when the Byzantine power declined after the death of Basil II.

During the 11th–12th centuries, the new Balkan Byzantine provinces were confronted with many centrifugal movements that finally led to the restoration of Bulgaria as a Vlachobulgarian state and to the rising of a new Serbian state. The Byzantine Empire itself was disintegrated in several parts after the Latin conquest of Constantinople (1204). The imperial

idea was preserved by the Byzantines, but it was also assumed by Bulgaria and next by Serbia. The clash of these imperial ideas is the ultimate origin of the conflicts for supremacy in the Balkans between Greece, Bulgaria and Serbia (all these modern states built their national ideologies and mythologies on medieval backgrounds). The unification of the Bulgarian and Serbian territories was made in the Middle Ages through the imitation of the Byzantine imperial model. Bulgaria and Serbia were not created according to ethnic criteria and it is not right to use the medieval frontiers in order to legitimate the present frontiers.

The new imperialism inherited from Byzantium reached the climax in Serbia during the reign of Stephen Dushan (1331–1355), but his state remained an artificial construction. After the death of this powerful tsar, Serbia split in several small states that were finally subjected and conquered by the new main power in the Balkans, the Ottoman state.

The Ottomans achieved the second unification of the Balkan Peninsula after the Romans (the Byzantines failed to complete it). Their domination ensured the stability in the region until the Austrian offensive at the end of the 17th century (a *pax Ottomana*). The Ottoman Empire also inherited the imperial idea from Byzantium. The ethnic and religious differences and antagonisms survived during the Ottoman domination and became manifest when the modern Balkan states were created. In this way the use of the medieval history in the national conflicts between the Balkan states since the 19th century became possible.

Chapter 3. The religious aspects

The confrontation between Rome and Constantinople began three centuries before the Great Schism of 1054, with

the dispute for jurisdiction over the western part of the Balkan Peninsula. The Balkan space was placed at the crossroad of the religious spheres of influence. In these circumstances the conversion of the Balkan peoples took different ways. The Croats and a part of the Albanians became Catholics, while Orthodoxy won in Bulgaria and in the Serbian lands.

The Roman church tried to extend its domination also in these countries when the political events were favorable (especially during the 13th century), but finally both Serbian and Bulgarian churches remained in the Byzantine sphere. However, the Balkan Peninsula became since the 9th century a battlefield for religious supremacy between Rome and Constantinople. The present line of demarcation between Catholicism and Orthodoxy was not established since the beginning. The Serbs made their final option for Orthodoxy only in the 14th century, when Stephen Dushan assumed for his state the Byzantine imperial ideology. This means that the religious difference between Serbs and Croats was the result of a long and gradual process, determined by the balance of power in the region.

Another significant aspect was the evolution of the Bulgarian and Serbian churches toward national forms. The Orthodoxy and the hate against the Catholic states were used in order to build a national identity in the 13th century Bulgaria and 14th century Serbia, but was also used in the Byzantine Empire during its last three centuries.

The position of Bosnia at the crossroad of the religious spheres of Rome and Constantinople gave to this country a special place in the Balkan religious landscape. The dualist heresy of Bogomilism found here many believers, because it was able to guaranty the independence against the Catholic Hungary and the Orthodox Serbia.

Albania was too a region of interpenetration between

Catholicism and Orthodoxy. Serbia persecuted the Albanian Catholics when their country was subjected to Stephen Dushan. Most of them chose to convert to Islam in the 15th century.

The Islamic religion spread very fast in regions like Kosovo, Albania and Bosnia, where the ethnic and religious minorities (Catholics, Bogomils) have been persecuted by the Serbian state before the Ottoman conquest. For many people, conversion to Islam was a way to preserve or to acquire a high social and political position. The Ottomans favored the local elites, because the elites were a means of governing. On the other hand, the sultans protected the Greek Orthodox Church in order to hinder any local support for the Catholic Western enemies of the Ottoman Empire. Even the Serbian church was restored with the same purpose.

The present religious diversity in the Balkan Peninsula was the result of a long process that began in the 9th century. This diversity had an obvious place in the genesis of the Balkan conflicts.

PART II. THE PRESENT.

The historical propaganda and the Balkan nationalist ideologies

Chapter 1.

Ethnogenetical theories with political implications

The Greeks

The German historian Fallmerayer (1830) expressed the idea that the modern Greeks descend in their most part from the Slavs settled in Greece after the 6th century. The Greek historians and philologists fiercely rejected his theory, but a careful

analysis should admit a substantial Slavization followed by a new Hellenization process of the continental Greece subsequent to the Byzantine reconquista.

Fallmerayer's theory was used as a weapon by the Russian Panславist ideology, but also for the legitimation of the Nazi domination in Greece.

The Albanians

Both Albanians and Serbs have used the theories about the Albanian ethnogenesis as weapons in the political propaganda. The location of the territory where Albanians were born is subjected to controversy. This fact enabled the use of historical arguments for or against the Albanian's rights over the regions where they live now. If the historians and the linguists sustain the autochthonous origin of the Albanians in Albania and maybe in Kosovo, then these conclusions are assumed by the Albanian propaganda, either or not their authors had this purpose. If the historical and linguistical data do not support an ancient presence of the Albanians in Kosovo, then these points of view are embraced by the official Serbian historiography.

Several linguists tried to assign an Illyrian origin of the Albanian language, but the phonetics and the main part of the vocabulary are of Thracian origin and by this reason are akin with the Dacian substratum of the Romanian language. The Albanian scholars sustain the Illyrian theory because it supports the autochthony of their people in the present Albania, but also in Kosovo and western Macedonia.

The Albanians were influenced by the Roman civilization, but they were not Romanized. This means that their original homeland should be located into an area where the Romanization was not achieved. The Albanian historians proposed the Mati tableland (northern Albania) and Kosovo

(in order to legitimate their continuity). The archaeological evidence does not clearly support this point of view, because is not sure that the Komani-Krujë culture belonged to the Proto-Albanians. However, other solutions were expressed, like the descendance from the Dacian tribe of Carpi (set down in the Roman Empire in late 3rd century) or from the Thracian tribes Dardanians and Bessi.

It seems therefore possible that Albanians were present in the central part of the Balkan Peninsula before the Slavic invasions. Because they are Thracians or Dacians subjected to a partial Romanization, they are akin with the Romanians. However, the single certain fact is their survival in the mountains of the northern Albania, where they took refuge during the Slavic migrations.

The population of Macedonia, Kosovo and from the plain areas of Albania became in majority Slavic since the 7th century. In the same regions also lived a population of Roman origin, which spoke a language which is now disappeared. The Vlachs (Aroumanians) are attested since the 10th century in the same area. The Albanian tribes returned in the plain areas and acquired step by step a significant proportion of the population, because they benefited from various events and from the economic situation.

The problem of the Albanian ethnogenesis area is still disputed. This state of confusion makes possible its use as a propagandistic weapon both by Serbs and Albanians.

The Bulgarians

A fanciful theory sustains that the Bulgarians are autochthonous in the Balkans. Some romantic historians wrote that the ancient Macedonia was peopled by Bulgarians in order to legitimate the rights of the modern Bulgaria over this territory. A more important role was assigned to the

theory of the Thracian descent of the Bulgarians (with the same political purpose). The Thracian ideology was developed especially after the '60-ies as a support for the ideal of the „Great Bulgaria“.

The Serbs and the Croats

The Illyrian theory was made up in the 16th century with the purpose to ascribe an autochthonous origin to the Croats and to support the fight against the Ottomans. The same theory was used in the 19th century in relation to the Russian panslavism. Because these ideas supported the brotherhood between Croats and Serbs, they were replaced with another one when the dispute between the two peoples became manifest. The Croatian separatism was firstly founded on their supposed Germanic origin (in the interwar period). More importance was given to the theory of the Iranian origin, which is based on some disputable data about the 7th century Croats. It is very probable that the Croats have inherited the name of a group of warriors of Iranian origin from the Avar confederation, but this fact does not mean that the Croats are Iranians (the same occurred in the case of the Bulgarians, which are Slavs but are keeping the name of the conquering Türkic aristocracy). All these theories were built in order to disprove the obvious ethnical and linguistic identity between Croats and Serbs.

On the other hand, a recent theory tries to prove that the Serbs settled in the country before the Croats, during the 6th century. The arguments are not suitable.

The Aroumanians

Many Greek scholars denied the Roman origin of the Vlachs, with the purpose to justify the assimilation policy fulfilled by Greece. The prevalent opinion is that the Vlachs are

descending from a Greek group that was Romanized during the Roman domination.

Some dilettantes of Aroumanian origin tried to argue the autochthony with fanciful arguments like the Pelasgic origin of the Vlachs.

The autochthony of the Aroumanians in Macedonia is supported by some careful historical and linguistical studies. Its function is the defence of the cultural identity of the Vlach minority that lives in the Balkan states.

Chapter 2. The legitimation of expansionism by the abuse of history

The irredentist policy of the Balkan states was often founded on historical myths, but it is obvious that the medieval conquests can not justify the present territorial claims.

Kosovo-Serbian or Albanian?

The Albanians riots of 1981 determined the Yugoslavian historians to find arguments against the Albanian claims on Kosovo. They denied the Illyrian origin of the Dardanians and also the Illyrian origin of the Albanians. The great Serbian archaeologist Milutin Garašanin, who drew up the conclusions of the session, affirmed that the Albanians have no historical rights in Kosovo. Garašanin sustained in his paper that Dardanians were Thracians, although in his previous studies he accepted the theory of the Illyrian origin of this tribe. The problem of the ethnic origin of the Albanians and of their continuity in Kosovo was discussed at the congress of the Serbian Communist Party in June 1982, when the speakers said that the theory of the Illyrian origin of the Albanian people is racist.

The Yugoslavian historians fulfilled an intensive propagandistic campaign in order to convince the Western public about

their historical rights in Kosovo, before and during the Kosovo crisis. They published many books and articles and they are also using websites for spreading their ideas. The Albanians did the same. They tried to give full support to the autonomist policy in Kosovo, before and after 1990, with the aid of the dogma of the Illyrian origin of the Albanian people. They are also emphasizing the presence of the Albanians in the medieval Kosovo.

It is obvious that the Serbs are not autochthonous in Kosovo, because the Slavs are not a genuine Balkan population. Serbia conquered Kosovo in the 13th century, when it became the political and spiritual centre of the state, until the end of the 14th century. This province acquired a symbolic place in the Serbian and Yugoslavian national mythology by several reasons: in Kosovo ruled the great emperor Stephen Dushan, in Kosovo were built the most important Serbian religious monuments, and finally in Kosovo took place the heroic battle against the Ottomans in 1389.

On the other hand, it is true that the Albanians reached the majority in Kosovo during the Ottoman domination because they benefited from that regime. They could be even the inheritors of the ancient population of Kosovo (Dardania). We can also remark that nobody in this quarrel speaks about the Vlach population (Aroumanians, Aromâni), although this population was recorded by the Serbian deeds, since the first years of the Serbian domination in Kosovo.

The medieval history does not allow us to decide who has now more rights in Kosovo: Albanians, Serbs or maybe Vlachs? This is the historical reality. But the reality can be manipulated according to the interests of each part involved, because each part can find useful and valid arguments for its point of view, Serbian or Albanian. By this reason we consider

that the use and the abuse of medieval history is not able to resolve the interethnic conflict in Kosovo.

The historical Macedonia — the apple of discord between Greece, Bulgaria and Serbia

The origin of the ancient Macedonians is not clarified, but it can be supposed that they had an intermediary position between Thracians, Illyrians and Greeks. During the Roman conquest a part of the province was Romanized. By these reasons, Macedonia can not be considered a pure Greek territory. This region was always diverse from the ethnical point of view.

The Yugoslavian and Bulgarian claims over the entire Macedonia invoke the medieval dominations of the czars Samuel (Bulgarian) and Stephen Dushan (Serbian). On the other hand, the present FYROM state uses for its historical legitimation the theory of the Slavo-Macedonian nation, which is considered a different people than the Serbs and the Bulgarians. In fact, the Slavo-Macedonians are speaking a Bulgarian dialect. Since 1944 when this republic was established in the Yugoslavian federation, the historians and the linguists from Skopje tried to reconstruct the history of their people, but they often produced a distorted history. Tito created the Macedonian state in order to attract the Greek part of Macedonia in the Yugoslavian federation.

For Greece, the Macedonian question is an important political problem. The propaganda argues that this region always belonged to the Hellenic civilization and rejects (with rightness) the so-called Slavo-Macedonian ethnic identity.

Bulgaria was too disturbed by the Slavo-Macedonian theory, but it makes abuse of history when recalls the frontiers of the medieval Bulgaria in order to legitimate an expansionist

ideology. The present Bulgarian historiography considers Macedonia as one of the kernel areas of the Bulgarian people.

One can see that the geographical position of Macedonia is the ultimate reason of the conflicts between Greece, Serbia and Bulgaria. The independent FYROM is searching its identity, but according to the same distortion of history initiated during the Communist regime.

Conclusions

The conflict areas were the most mixed regions in the Balkans from the ethnical point of view. Among them, Macedonia is the most diverse one, because all the Balkan powers aimed to master it, since the ancient times. Macedonia is a key of the Balkan Peninsula. The domination of Macedonia means the control of the main roads that go through the Balkan Peninsula.

The medieval Balkan states evolved from centralism to separatism. The centrifugal trends are specific for the history of this region. The unifications of the whole Balkan Peninsula were possible only by external powers like the Roman and the Ottoman Empires.

The national mythology based on the medieval history played and also plays an important role in the conflict relations between the Balkan states. In fact, history gives opposite and relative arguments for each part involved in the conflicts. This means that only the present ethnic structure can be the basis for the solution of the disputes between the Balkan states. History should be used to explain, not to legitimate the conflicts.

Cuprins

Introducere	7
Partea I: TRECUTUL	27
Capitolul 1. ASPECTELE ETNICE	27
Slavizarea Peninsulei Balcanice	28
Expansiunea albanezilor	41
Aromânii — o populație fără stat	46
Deportări și colonizări făcute de Imperiul bizantin și de Imperiul otoman	63
Capitolul 2. ASPECTELE POLITICE	69
Prăbușirea dominației bizantine și ascensiunea Bulgariei	69
Micile state slave din centrul și vestul Peninsulei Balcanice	79
Ofensiva bizantină din secolele IX–XI	83
<i>Pax Byzantina</i> și tendințele centrifuge din secolele XI–XII	90
Statele moștenitoare ale imperialismului bizantin (secolele XIII–XIV)	108
Un studiu de caz: Serbia	115
Cucerirea otomană	133
<i>Pax Ottomana</i>	146

Capitolul 3. ASPECTELE RELIGIOASE	155
Confruntarea Roma–Constantinopol	
în Peninsula Balcanică	157
Răspândirea islamismului	
în Peninsula Balcanică. O nouă diferențiere	176
Partea a II-a: PREZENTUL. PROPAGANDA ISTORICĂ	
ȘI IDEOLOGIIILE NAȚIONALISTE BALCANICE	185
Capitolul 1. TEORIILE	
ETNOGENETICE CU IMPLICAȚII POLITICE	185
Grecii	185
Albanezii	190
Bulgarii	207
Sârbii și croații	210
Aromânii	217
Capitolul 2. LEGITIMAREA	
EXPANSIONISMULUI PRIN APELUL LA ISTORIE	223
Kosovo – teritoriu sârb sau albanez?	225
Macedonia istorică,	
măr al discordiei între Grecia, Bulgaria și Serbia	234
CONCLUZII	253
Abrevieri	259
Bibliografie	261
THE MEDIEVAL ORIGINS	
OF THE BALKAN CONFLICT AREAS. ABSTRACT	271

ÎN ACEASTĂ COLECȚIE AU MAI APĂRUT:

168 pagini
format 13 x 20 cm
ISBN 973-653-152-X

1 DE LA VLAD ȚEPEȘ LA CEAUȘESCU

Expresii memorabile românești explicate
în contextul lor istoric

Autor: Florin Șperlea

70 000 Lei

Lucrarea conține peste 350 de expresii memorabile conturând o imagine dramatică a unor momente dificile din istoria noastră, începând din secolul al XV-lea până în secolul al XX-lea.

Intrigile și uneltririle de la Înalta Poartă, îndirjirea luptei românilor pentru neatărnare, tumultul vieții politice antebelice, eroismul oamenilor care au făcut posibilă România Mare și independentă, înaintarea de tăvălug a comunismului și a cooperativizării, răsturnarea regimului ceaușist și multe alte aspecte ale istoriei românilor, pot fi regăsite în această carte, în perspectiva unică a unor actori de prim rang pe scena istoriei naționale.

256 pagini
format 13 x 20 cm
ISBN 973-653-184-8

2 CARTAGINA SAU IMPERIUL MĂRII

*Autor: François Decret
Traducere: Mircea Platon*

95 000 Lei

Această carte își propune să fixeze principalele etape ale aventurii unui popor. Istoria Cartaginei urcă până la începutul mileniului I î.Hr., când au avut loc primele mari valuri ale expansiunii feniciene și se sfârșește după dificila victorie a legionarilor lui Scipio Aemilianus, cu incendierea vestitei capitale, care dispare sub propriile ruine.

O dată cu aceasta, dispare și civilizația pe care a zămislit-o; o civilizație care, de-a lungul existenței sale, a făcut dovada unei vitalități exemplare.

Pentru comenzi și informații
adresați-vă la:

Editura CORINT
Difuzare și Clubul Cărții
Str. Teodosie Rudeanu nr. 21
Sector 1, București
Tel: 222.19.49, 223.19.28;
Fax: 222.40.34
E-mail: corint@dnt.ro

Format: 16/54 x 84
Coli tipo: 18

MULTIPRINT

Tipografia **MULTIPRINT** Iași
Calea Chișinăului 22, et 6, Iași 6600
tel. 032-211225, 236388 fax. 032-211252

Actualele focare de conflict din Peninsula Balcanică au cauze mai profunde – etnice, politice, religioase – care constituie permanente ale istoriei acestei regiuni.

Fapte din trecutul recent își găsesc analogii în istoria mai veche a acestui spațiu, uneori până la identitate, și ceea ce la prima vedere ar părea doar rezultatul unei situații de moment se dovedește a fi consecința unei evoluții istorice îndelungate.

Istoria nu poate fi folosită pentru legitimarea stăpânirii actualelor teritorii ale statelor balcanice, deoarece trecutul conferă tuturor (adică nimănui) argumente variate și contradictorii asupra zonelor disputate. Recursul la istorie a dus, de obicei, la justificarea stărilor conflictuale, dar el poate și trebuie folosit pentru a explica originea focarelor de conflict din Bosnia, Kosovo, Macedonia.

Europa^{FM}

ISBN: 973-653-191-0

9 789736 531910